Йорданка Стефанова

Вичо Иванов

Бу 20052 R

Литературни анкети

Българска академия на науките

Литературната анкета с Вичо Иванов разкрива хронологически жизнения и творчески път на писателя, неговата обществена дейност, многобройните му контакти с дейци на изкуството и културата — писатели, художници, актьори и общественици. Формата на изложението е непринудена беседа, със стремеж да се предостави на писателя сам да разкаже за преживяното, сам да изложи случките и фактите, да сподели своите собствени впечатления от личностите, с които е общувал през 20-те и 30-те години. Картината, нарисувана в тия лични изповеди, прераства до истинска панорама на духовния живот на двете десетилетия от преди победата на социалистическата революция.
Важно място в анкетата заема и дейността на писателя в Полша и Чехословакия, връзките му с културната общественост на тези две страни. Анкетата е интересна и с богатия си изворов материал от непубликувани писма и документи.

Приложението е снабдено с обяснителни бележки за лицата и събитията, споменати в разговорите, и непознати за съвременния читател, което ще улесни ползуването на анкетата и от съвременниците.

Вичо Иванов

Литературни анкети

Редакционна колегия на поредицата:
Акад. ГЕОРГИ ЦАНЕВ, проф. СТОЯН КАРОЛЕВ, проф. ТОНЧО ЖЕЧЕВ
ст. н. с. ИВАН ЦВЕТКОВ, ст. н. с. ИВАН САРАНДЕВ

П 20052 Литер

БЪЛГАРСКА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ
ИНСТИТУТ ЗА ЛИТЕРАТУРА

Йорданка Стефанова

Вичо Иванов

София . 1981
ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

ПРОВЕРКА
2021

Т 20052
Б 2005/81

© Йорданка Петрова Стефанова
1981
c/o Jusautor, Sofia

82 Б

2008 - 2010
ПРОВЕРКА

ЗА ПИСАТЕЛЯ И ЗА АНКЕТАТА

Повече от половин век писателят Вичо Иванов участвува активно в развитието на българската литература. Първата си статия публикува през 1924 г. в сп. „Възраждане“, а неотдавна излезе мемоарната му книга „Те останаха в моите спомени“ (1976). Той е един от най-плодовитите български писатели — на перото му принадлежат повече от четиридесет книги. Освен това кръгът на творческите му интереси е необичайно широк — разкази, повести, литературни портрети, очерци за актьори, художници, исторически личности, театрална критика и мн. др. През периода до 9. IX. 1944 г. той сътрудничи на много периодични издания, между които „Литературен глас“, „Българска мисъл“, „Хиперион“, „Заря“, „Пладне“, „Завой“, „Бран“ и т. н.

Вичо Димов Иванов е роден на 25 май 1901 г. в село Петров дол, Провадийско, в семейство на каменоделец. Първоначално образование получава в родното си село, прогимназия завършва в Провадия, а гимназия във Варна, където се среща с прогресивни дейци. В началото на 20-те години В. Иванов идва в София и заживява в средата на изтъкнати писатели и артисти. През 1923 г. е заплашен от арестуване, но успява да се укрие. Две години по-късно издава първата си книга, посветена на идеите и творчеството на популярния по онова време индийски поет и мислител Рабиндранат Тагор. От същата 1925 г. Вичо Иванов тръгва из страната с публични сказки за Ботев, Вазов, Яворов, Тагор и други писатели.

През 1928 г. Вичо Иванов се записва в Софийската художествена академия, където следва три години. Не завършва поради тежкото си материално състояние. По това време поддържа активни приятелски и творчески връзки с Людмил Стоянов, Николай Хрелков, Жак Натан, Златина Недева, Д. Б. Митов, Владимир и Коста Трандафилови, Преслав Кършовски и др. Известно време работи като коректор в Държавната печатница, в театър „Одеон“ и другаде.

В този период въпреки тежките условия на живот — без постоянна работа, без сигурна квартира — Вичо Иванов непрекъснато се самообразова и пише. През 1926 г. издава първата си книга с разкази „Бунт“ с композиционен център трагичната атмосфе-

ра след жестокия погром на Септемврийското въстание от 1923 г. („Бесилката"). По-късно публикува повести и разкази, в които създава ярки типове на жестоко експлоатирани хора, рисува картини от нерадостната капиталистическа действителност: „Два свята" (1932), „Как живеят някои" (1933), „Конят и детето" и „Старецът от тухларницата" (1933). Симпатиите на автора са на страната на бездомните ,гладуващите, пострадалите от войната, невинно убитите след деветоюнския преврат и Септемврийското въстание. Редят се една след друга картини от болници и затвори, от трудовото ежедневие с безнадеждното състояние на отхвърлените от обществото, с нищетата, с безразличието и жестокостта на властвуващите. Авторът внушава идеята, че не е важно къде се развива действието — в селото или в града, в тухларницата или в мизерния бордей, — съществената е да се вникне в живота на тези хора с еднаква съдба.

По повод излизането на разказите на Вичо Иванов през 30-те години Теодор Траянов пише: „Творчеството на Вичо Иванов в същност е един монолог на съвременната съвест, един въпрос, на който сегашната генерация е длъжна да даде своя отговор. Всички герои на В. Иванов живеят и умират със съзнанието, че над тях е извършена една неправда. В кошмарния свят на болницата и затвора — Ч о в е к ъ т на Вичо Иванов постоянно пита: кой е виновникът за моите страдания? И тоя именно човек загива без проклятие на уста, но с разширени от ужас зеници. Ако тоя човек се бе взрял с окото на автора в живота — той би видял или гротеската, или карикатурата на великото понятие л ю б о в."

През 1934 г. В. Иванов заминава за Пловдив, където започва работа като главен библиотекар на Народната библиотека-музей. Той използува служебното си положение, за да абонира библиотеката за съветски вестници, списания, годишници на Академията на науките на СССР. Във връзка с това той е заплашван многократно от уволнение.

Писателят продължава да работи над очерци, посветени на видни писатели, художници, артисти и др. През пловдивския му период се появяват книги за Яворов (1935), сравнително-литературно изследване на Марсел Пруст и Достоевски (1935), за хърватския скулптор Иван Мещрович (1938), за първия български критик и възрожденски деец Нешо Бончев (1939) и др. Вичо Иванов пише редица статии в периодичния печат. Плод на интереса и любовта му към апостола на българското националноосвободително движение е известната му книга „Пътят на Васил Левски до бесилката "(1935). През 1937 г. във връзка със стогодишния юбилей от гибелта на А. С. Пушкин В. Иванов пише студия за рисунките на поета — „Пушкин в своята графика".

През 40-те години фашистката власт издава заповед за закриването на българо-съветските дружества. Библиотеката и архивът, списъците на членовете на Пловдивското дружество са заплашени от конфискуване и унищожение. Действувайки съобразително и с помощта на свои другари, Вичо Иванов успява да спаси всички тези материали, да ги укрие и след Девети септември да ги предаде на новообразуваното Българо-съветско дружество.

Девети септември заварва В. Иванов в Пловдив.След народната победа той се премества заедно със семейството си в София, където работи в Министерството на информацията, в Радио София, в Народната банка като библиотекар, като съветник в КНИК (Комитет за наука, изкуство и култура), завеждащ отдел в Българска телеграфна агенция. През 1958 г. е изпратен за директор на Българския културен център във Варшава. От 1964 г. е пенсионер.

В Пловдив В. Иванов пише „Дни и нощи“ (1939), „Заглъхналата гора“ (1939), „На село“ (1940) и редица други повести и разкази, в които следва реалистичната линия на изображение на обществото и неговите порядки, характерна за първите му творби. Но в този цикъл от втората половина на 30-те и началото на 40-те години се чувствува стремеж към обогатяване на езика, по-чист рисунък, по-голяма точност и стегнатост на фразата. Психологическата характеристика на героите получава дълбочина и убедителност.

От 1951 до 1955 г. В. Иванов периодично посещава Чехословакия, където се запознава отблизо с нейната история и култура. Установява приятелски връзки с бележити културни дейци и писатели, между които Витезслав Незвал, Ян Пиларж, Йозеф В. Плева, Вацлав Пекарек, Зденек Нейедли, Владимир Шмерал и много други. Плод на тези творчески контакти са книгите „Чехословашки образи“ (1955) и „Там, гдето пее Вълтава“ (1956).

След време като директор на Българския център във Варшава В. Иванов се отдава на активна културна дейност. Изнася беседи в цялата страна, урежда българо-полски срещи и честувания, сътрудничи в полския периодичен печат. За активната му работа в тази област е удостоен със званието „Заслужил деятел на полската култура“. И тук той контактува с именити личности като Ярослав Ивашкевич, Владислав Броневски, Мария Домбровска, Леон Кручковски, Вилхелм Мах, Станислав Йежи Лец, за които по-късно пише в книгата си „Те останаха в моите спомени“.

След 9. IX. 1944 г. В. Иванов издава над 15 книги — белетристика, очерци, портрети на писатели, художници и актьори. Пише и няколко монографии — за Цено Тодоров, Петко Абаджиев, Преслав Кършовски и др. През 1968 г. той превежда книгата с афоризми „Невчесани мисли“ на големия полски сатирик Станислав Йежи Лец, придружавайки я със свой предговор.

След Девети септември В. Иванов активно се включва в изграждането на новата ни социалистическа култура — работи в областта на театъра, литературата, изобразителното изкуство. . . Популярността му не само в България, но и в чужбина се дължи на изключително голямото му чувство за отговорност към ролята на изкуството и на писателя в обществото. За своя принос в изграждането на социалистическата култура в България той беше удостоен през 1970 г. със званието „Заслужил деятел на културата".

* * *

С В. Иванов се запознах през февруари 1976 г. Той се съгласи неохотно да започнем настоящата анкета. Не му се искаше да занимава никого със себе си. Наложи се да го убеждавам.

Водихме разговори в продължение на около една година с прекъсвания. Прочете ръкописа в завършен вид през май 1978 г. в Хисаря, където беше, уж за да почива, а в същност продължаваше да работи. Очаквах с нетърпение да каже какво мисли, защото той нямаше предварителна представа за анкетата като цяло. На втория ден след пристигането ни, когато се събрахме в столовата за обяд, В. Иванов седна на масата, позамисли се и каза сякаш на себе си: „Нима всичко това съм ти разказал, нима това е моят живот!?" И изведнъж стана и ми протегна ръка — „Поздравявам те! Четох анкетата с такова увлечение, като че ли се отнася за друг, а не за мен. Благодаря ти, че ме върна назад през годините!" Писателят беше наистина много развълнуван. Усмихваше се с една мила, замечтана усмивка — още живееше със спомена от прочетеното.

Основната част от разговорите проведохме в дома му в София. Нямахме предварително набелязани дни за срещите. Обикновено му се обаждах по телефона, за да предложа удобния за мен ден и час. Вичо Иванов винаги се съобразяваше със служебната ми ангажираност. Не е имало случай, в който да каже, че е зает, че не може да ме приеме или да ме върне след уговорена вече среща. Отлагаше собствената си работа, за да ме улесни. Отваряше ми обикновено съпругата му и след като ме настаняваше в хола, който му служеше за кабинет, ни оставяше сами. Няколко минути общ разговор и веднага след това микрофона, макар че му беше противен. Бюрото му свидетелствуваше винаги за прекъсната от моето позвъняване работа над белия лист. Посрещаше ме с приятелска усмивка, в очакване , готов да бъде на мое разположение. Тази негова отзивчивост в случая към мен, неимоверно много ускори и улесни общата ни работа. Тържествуваше, когато клавишите на магнитофона блокираха или по някаква друга причина апаратът отказваше да работи. Веднага се оживяваше, пъргаво скачаше от фотьойла и

се отправяше към бюрото: „Ето, ще ти дам листа, имам много, ето ти и хубава химикалка — аз ще говоря бавно и ти ще успееш всичко да запишеш, без да се преуморяваш.“ Той смяташе, че касетофонът ни пречи и че ми е нужен само защото е досадно да се пише. Някои от разговорите действително записах на ръка, а други — направо на пишеща машина. В Хисаря например ползувах само машината. Но това беше допълнителна работа, изясняване на някои казани вече неща. За първи път присъствуваше и съпругата му Радка. Силно впечатление ми направиха техните отношения на приятелство, уважение и разбиране един към друг. Оказа се, че със своята интелигентност и с интереса си към работата на писателя тя е запозната с всичко, отнасящо се до него — връзки, контакти, имена, събития, дати. . . И той, човек със значителни познания и силна памет, който нито веднъж не си послужи със справочник, в някои моменти спираше да говори, поглеждаше към нея и тя продължаваше мисълта му с няколко думи. А за редица от тези събития той вече беше говорил с подробности. В. Иванов така е свикнал с присъствието ѝ, че разчита на нея като на себе си. Помолих Радка Иванова да сподели нещо за него. Но тя ми отговори с присъщата си естественост — скромно и непосредствено: „Не е нужно и мен да записваш. Той сам ще ти разкаже за себе си“. И той говореше, но повече за другите. Когато се налагаше да спомене собствените си заслуги, В. Иванов се стремеше да ги изложи по-накратко, изобщо ги пропускаше или пък след това дълго ме уговаряше казаното да не се включва в окончателния текст на анкетата. Само веднъж Радка Иванова сподели, че винаги усеща кога съпругът ѝ не е в настроение за работа. В такива моменти пишел бавно, неохотно. А при творческо вдъхновение той така се съсредоточавал, че перото му не се отделяло от листа. Тогава тя разбирала, че му е хрумнала някаква интересна идея, която бърза да изложи.

В. Иванов никога не говореше за нещо, което не е завършил. Но щом го напишеше, споделяше с вълнение и отново преживяваше сътвореното. Той много обичаше да ми показва книгите от библиотеката си, особено чуждестранните издания. С часове говореше за личностите и за писателите, от които се възхищаваше. Показваше ми стотиците си рисунки, повечето графики. Това не бяха просто рисунки, а своеобразен пътепис от преживявания, пейзажи от Полша и Чехословакия. По време на пътуванията си В. Иванов се е интересувал от всичко. Не само от душевността на тези славянски народи, но и от архитектурата, природата, бита. Той знаеше на кое място и в какъв стил са строени сградите, в кои от тях са живели забележителни личности, какво е написано на паметните плочи и т. н. Всички тези впечатления В. Иванов беше отразил в очерците си и в множество рисунки. Говореше надълго и нашироко за

своите пътувания и аз разбрах, че те са оставили дълбоки следи в душата му.

Не съм виждала човек, който с такава любов да наблюдава природата. В Хисаря му правеха впечатление птичките, цветята, дърветата. Споделяше впечатленията си с езика на художник. Винаги казваше, че любимият му сезон е пролетта. „През пролетта се живее най-леко — обичаше да казва, — вземеш си шапката и навън, където ти поиска сърцето.“ От разходките си се връщаше винаги с букетче теменужки. Понякога ги втъкваше в малкото джобче на сакото си и отвреме навреме навеждаше глава към тях, за да ги помирише.

През май 1978 г. (в Хисаря), В. Иванов вече се беше поотдалечил от онова, което бях записала в анкетата по време на софийските ни разговори. Той непрекъснато добавяше по нещо от миналото, възникнало у него по асоциация с някаква случка от настоящето. Аз пишех, добавях, прекроявах. След това в София се налагаше често да го безпокоя за някои допълнителни бележки, справки и т. н. Отношението му към мен винаги беше ласкаво, дори загрижено, ако не му се обадя няколко дни. Това сърдечно отношение и на двамата съпрузи към мен, което надхвърляше границите на деловите ни връзки, винаги ме е радвало. Много съм му благодарна за доверието, с което ми представи цялата си огромна лична архива, без нито за миг да прояви опасение, че нещо може да се загуби.

Вичо Иванов не можа да види отпечатана своята анкета. Той почина на 14 май 1979 г. Смъртта го завари в момента, когато току що бе завършил първия си роман. В тази своя последна книга писателят разказва за миналото, за своя живот, за приятелите си, за творците, с които е общувал. И аз мисля, че той умря щастлив, защото успя да изпълни един от големите си творчески замисли. Както се казва в древната поговорка, „думите отлитат, написаното остава“.

Дългите беседи с В. Иванов ме сближиха с един интересен писател и човек с богат, сложен житейски и творчески път. Нашите разговори, отразени в настоящата анкета, вероятно ще ползуват бъдещите историци на българската литература. Ще останат в нашата книжнина. А за мен ще остане непосредственото впечатление от една обаятелна личност.

18 февруари 1977 г.

— Извън Вашите книги почти нищо не знаем за детството и юношеството Ви, др. Иванов. Ако сте съгласен да започнем с това разговора, бих Ви помолила да разкажете за себе си и за семейството си.

— Роден съм в с. Петров дол, Провадийско, на 25 май 1901 г. по нов стил. Родителите ми бяха бедни, пролетаризирани селяни. Баща ми беше каменоделец. Наследих неговия занаят, който практикувах в трудните години на „изгнаничеството" си в София. Неговата каменарница се намираше в планината сред красива горска природа. Сам я е създал. Каменарската професия е свързана с много тежък труд. Той правеше преснели[1] за кладенци, за корита, стъпала, надгробни паметници и др. Но тия паметници не бяха лишени от поезията на неговото отношение към света и собствения му занаят.

— Един пример?

— Веднъж го попитах защо в горната част на надгробните паметници прави дълбежи. „Този дълбеж е за дъждовна вода за птичките" — отговори баща ми.

— Как се казваше?

— Казваше се Димо Иванов. Майка ми беше чувствителен човек. И ако става въпрос за някакви особености в моята натура, от нея много съм наследил. Тя беше безупречно честна и отзивчива към човешките нещастия. Баща ми също беше чувствителен, с вродена интелигентност. Пострада от добротата си. Стана поръчител на едно семейство. Тогава бях ученик в първоначалното училище. Но когато дойде време за погасяване на полицата, онзи, който се ползуваше от поръчителството на баща ми, не можа да внесе нужната сума. Продадоха къщата ни на търг — хубава къща с двор и градина. Заграби я местният чорбаджия Палаза. В късна есен, при дъжд и прехвърчащ сняг, осъмнахме на поляната. Баща ми се залови да копае за колиба на двора. Но новите собственици не му позволиха. Тогава добрите наши съседи Султана и Демир Жекови ни прибраха заедно с покъщнината. Оттам след време се преместихме в къщата на сестра ми Иванка Георгиева Жекова, вдовица от войната. У нея майка ми и баща ми останаха до смъртта си.

— Кога почина баща Ви?

— Баща ми почина през 1932 г. Тогава бях много болен и лежах в болница в София. Не можах да отида на погребението му. Майка ми почина в 26-а година.

— Как се казваше майка Ви?

— Петрана — пак от същото село. Баща ѝ е бил замесен в революционна дейност преди Освобождението. Заловен от турците, осъден и загинал в Цариградския затвор. Участвувал е в революционен комитет.

По време на Освободителната война вуйчо ми — сирак, още хлапак — се присъединява към едно артилерийско отделение и става „син на полка". В Одеса, където го изпращат, завършва основно училище и гимназия, а после и политехника. Става тракционен инженер[2] на Одеса, а по-късно и на Киев. Казва се Илия Георгиев. Деветнадесет години никой не знае нищо за него. Смятат, че е загинал, правят му панихида. Но през един летен ден в село, на хорището, се появява човек, който пита за къщата на баба ми. Въвели го при нея на двора. Той я познал, запрегръщал я, зацелувал я, а тя не може да го познае и се брани.

Баща ми произхожда също от демократично семейство. Учил е азбуката и числата на пясък. Беше природно интелигентен човек. В трети прогимназиален клас не можех да реша една задача и се обърнах към него за съвет. Той намери верния отговор. На другата сутрин бащата на Владимир Трандафилов, който ни беше учител по смятане в Провадия, ме изкара на дъската, за да реша задачата. Реших я, както ме беше научил баща ми. Учителят каза: „Да, може и по този начин." На баща си дължа първата си среща с „Под игото" и „Нещастна фамилия".

— Имате ли други братя и сестри?

— Имах три сестри. Най-възрастната почина през 62-ра година, когато бях в Полша. Ето я на портрета, а това е баща ми.

— На колко години почина?

— Към седемдесет и седем години е имала.

— Много характерно лице има баща Ви — изсечено, каменоделско лице.

— Имах и друга сестра, която живееше в Петров дол.

— Ставаше въпрос за срещата Ви с Вазов и Друмев. На колко години бяхте тогава?

— Аз бях в отделенията. Зимно време, когато баща ми нямаше възможност да ходи в каменарницата и да упражнява своя занаят, се занимаваше с превоз на стоки — кираджилък. От Провадия до Варна и от Варна до Провадия — пътуваше дори и в много тежки дни. И един ден, при завръщане от кираджилък, ми донесе две книги — „Под игото" и „Нещастна фамилия". С тези книги преми-

наха сума ти вечери в четене на газена лампа, сложена на скомен[3] като този. Четях на глас. В трагичните моменти майка ми не можеше да сдържи сълзите си.

— Истински е преживявала.

— Да. Баща ми беше по-спокойна натура, макар че и той преживяваше, но по-сдържано, по-мисловно.

Опитът от моето участие в каменарницата през детството ми е оставил дълбоки следи. Това е особена, опоетизирана атмосфера. Ароматът на дърветата, гласовете на птичките. . . Когато славей кацнеше на някой дъб над каменарницата, баща ми ще остави каменарското сечиво, ще се заслуша и ще каже: „Чуй как пеят славеите."

— Поетична натура е бил баща Ви.

— Да, имаше чувство на поет. Без да преувеличавам духовните му качества, мога да кажа, че беше личност. Когато обядвахме — какъв обяд беше това — сиромашки обяд, хляб и нещо друго, в редки случаи малко сирене, лук — птичките бяха свикнали да ги храни с трохи. Като ученик още в отделенията му помагах в занаята. Там, където беше възможно за моята възраст, си служех с неговите сечива — тараци за приглаждане и други. Това ме въведе в характера на каменарския труд. Като ученик вече в прогимназията, когато се връщах през ваканцията в село, моето участие в неговата работа стана редовно. През летните дни, още призори, ние тръгвахме от къщи с някои сечива, които трябваше да се връщат всяка вечер, а други заравяхме край стената на каменарницата. А там заварвахме такава чудна атмосфера — свежестта на гората, песента на птиците, които първи посрещат зората, каменното мълчание на канарата под звездите. . .

Като студент в Художествената академия често оставах без никакви средства. Наложи се да работя в строителството и там прилагах занаята на баща си. Работех на старата легационна сграда на Унгария. Като каменоделец изкарвах по сто и петдесет лева. Тук вече си служех с електрически пистолет и ръката ми просто изгаряше от напрежението. Във всеки случай беше интересно. Имаше един италианец майстор и наемател Бертолди — при него работех. Сиромашки години.

— Имате ли по-ярки спомени от детските си години, които да са съхранили свежестта си досега и да са дали в един или в друг смисъл отражение върху съдбата Ви на писател и гражданин?

— Разбира се, преживяванията не са малко. Мога да кажа, че имам възприятия от двегодишен. В нашия североизточен край духат страшни степни ветрове, които зимно време заледяват кърищата. За да излязат нашите от къщи било за вода или за нещо друго, трябваше да преодоляват преспи високи цял бой. Помня, когато почина една от сестрите ми, за която нямам представа как е из-

глеждала. В паметта ми се е врязал моментът на изнасянето на ковчега през дълбока пъртина. Не можех да си обясня защо нашите плачат. Много малък бях. Помня и други случаи — вълчи нощи например, но вече като по-голям. В една ясна зимна привечер, когато лед беше сковал цялата природа и зверовете се спускаха към селото за плячка, видях осем вълка в покрайнините на селото — клекнали и вият. Тази картина е нещо неповторимо. А една зима, когато задухаха северните ветрове, голямо ято от над сто дропли се появи неочаквано в селото. Не могат да хвърчат — крилете им замръзнали. Народът наизлезе и се зачуди на тия огромни птици. Жените се приближиха към тях — те не бягат. И кое семейство по една дропла, кое по две — взимаха ги и ги отнясяха в обори те на топло. Започнаха да ги хранят, да се грижат за тях. Нито една дропла не загина, никой не посегна на тях .Бръснарят, който беше ловец, се опита да убие една от птиците, но хората му попречиха. Когато равнината се разледи и се позатопли времето, знаейки, че птиците не могат да живеят при тези условия, хората изнесоха дроплите на една поляна край селото. Те се държаха дружелюбно — бяхме спечелили доверието им. Наредихме се като на празник. Почувствували, че са свободни, птиците излетяха като облак на север, откъдето бяха дошли. Това съм го разказвал на някои хора и всички мислеха, че е невероятно.

— Отразихте ли по-късно този случай в творчеството си?

— Само емоционално, сюжетно не. Равнината със студа, бурите, ветровете, снеговете, вълците, дроплите — това влиза в спомените от моето детство.

— Детството е най-трайният свят, то осмисля и света на възрастния. Често в разказите Ви се срещат гълъби. Вероятно и тези птици сте обикнали като дете.

— Да, това е вярно. Тази моя обич започна от ранните ми години, от детските ми години, още в село. Развъждах много гълъби и тяхната привързаност към мен беше отговор на моята обич към тях. Когато се отправях към основното училище в село, те ме съпровождаха до някъде с едно особено внимание. Нещо повече — до такава степен бяха привързани,че по пътя кацаха на раменете ми. А когато се връщах от училище, те литваха от покрива на някогашната ни къща, за да ме посрещнат. Аз много бдях над тях. Не ги оставях да търсят храна по кърищата. Имаха кафези и зимно време бяха винаги на топло в обора, при добитъка. Стигаха понякога до стотина гълъба. Особено беше интересно, когато излюпваха малки. Изумителни сцени съм наблюдавал между малките и родителите. Някои мои впечатления, разбира се, са минали в белетристичните ми работи и това е много естествено. Описал съм не

само птици, но и растения. Например към полското цвете синя метличина имам особено отношение и то е влязло като елемент в пейзажите на някои мои работи.

2 март 1977 г.

— В миналия разговор споменахте, че имате възприятия от най-ранна възраст. Какво беше отношението Ви към заобикалящата Ви среда, към предметите, както и към събитията?

— Като малък се ужасявах от цветни образи на светии, които баща ми понякога купуваше по панаирите в Провадия. И за това в стаите на дома ни нямаше окачени подобни образи. Не мога да си обясня от какво произлизаше този страх.

За моите близки бях много впечатлителен, със силно развита музикална и зрителна памет. Например онова, което съм срещал в живота си като съвсем малък — било хора или преживени събития в селския бит, — го помня без каквото и да било избледняване на възприятието. Помня много добре мобилизацията на хората в село за обявената Балканска война. Заминаването на мъжете за частите им, тревогата на ония, които оставаха в село — майки, бащи, снахи, деца — всички преживяха един общ трагизъм пред неизвестността на фронта. С камбанен звън се известяваше селото, че някой по бойните полета е загинал. Когато мобилизираните тръгваха от село, тях ги изпращаше цялото население чак до пътя, който завиваше към Провадия. Това са твърде печални сцени. Само старите мъже бяха по-сдържани, а жените, без разлика на възраст, плачеха безгласно или ридаеха. Изобщо трагизъм, който обхващаше дълбоко сърцата на всички. Най-безпомощни бяха децата, които, без да вникват в същността на събитието, като гледаха своите баби или майки да плачат, така искрено ги последваха в плача, че никой не можеше да ги утеши. Помня първите известия от фронта за загинали в боевете. Цялото село се обединяваше в съчувствие към близките на загиналия. През първите часове на такива известия, които зачестиха, хората излизаха по улиците и от мъка забравяха да се върнат по къщите си. По-късно аз лично, пък и моите близки — родители и сестри, — на свой ред преживяхме съобщението на Осми приморски пехотен полк за загиналия мъж на сестра ми Иванка — Георги Жеков — на румънския фронт, по време на Първата световна война. Тия тежки моменти от онова време останаха у мен и аз не можех да мисля другояче за войната, освен като неин противник.

— Казахте, че като дете сте правили впечатление със силната си музикална памет. Имахте ли някакви изяви в това отношение?

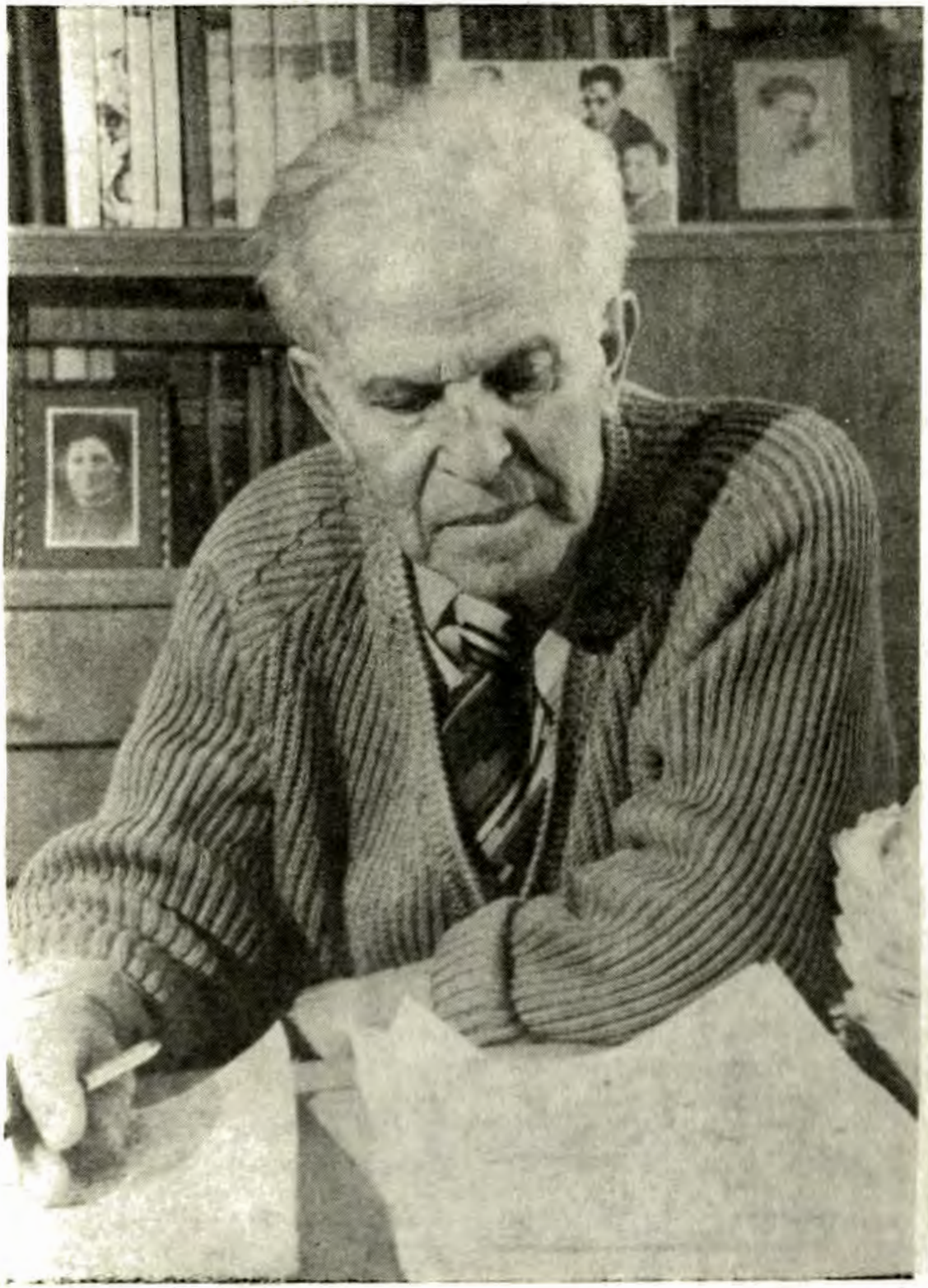
— Влечението ми към музиката е свързано с интересите ми към народната песен и към някои народни музикални инструменти, като кавала, свирката и гайдата. Можех да свиря на кавал и свирка. Освен това си правех сам гайдурници и пискуни от бъз. Това беше в ранна възраст, когато бях ученик в основното училище. Много обичах да свиря, най-вече на гайдурница, покачен на някой клонест бъз или друго дърво в градината. Разбира се, репертоарът ми се състоеше от народни песни. По-късно от кавала и гайдурницата преминах към флейтата, но вече като ученик в прогимназията в Провадия. Там учителят Стефанов ме огрaмотяваше музикално с лек нотен материал. Тези мои интереси не оставаха чужди на селската младеж — свирех понякога на празнични хора, които се устройваха на хорището. Тия първоначални интереси не заглъхнаха и продължиха през годините ми в гимназията. По-късно си набавих концертна флейта, на която ме учеше същият учител по музика Стефанов. Когато, преследван от полицията, през 1923 г. дойдох в София, някой ми открадна флейтата от квартирата, а заедно с нея и пиколата. В Провадия като ученик в непълната гимназия съм излизал с моя по-възрастен приятел Любен Милевски в изпълнение на дует на флейти.

— Къде се представяхте?

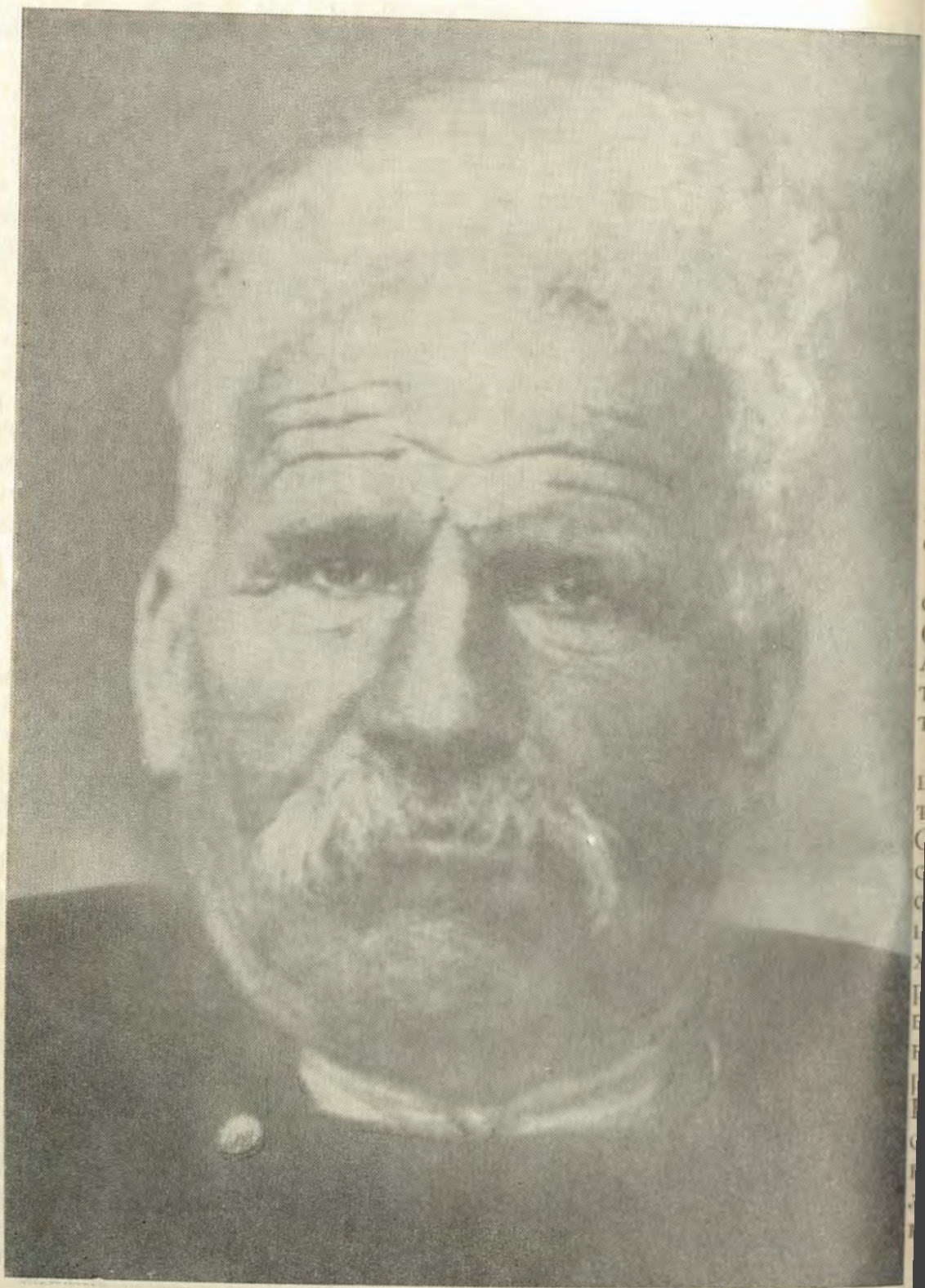
— В градския киносалон, когато се уреждаха вечери на гимназията. Изобщо музикалните ми интереси, като се почне от оная примитивна обстановка в село и се стигне до днес, са играли благотворна роля върху моята емоционална и мисловна култура, върху моето развитие. Чувството ми към музиката не стои изолирано от творческата ми практика като писател. Това е много важно. Връзката с музиката приучва към мярка, към словесен ритъм. Не мога да си представя писател, който да е чужд изобщо на музикалната култура, като се започне от народната песен и се стигне да наши и световни композитори. Склонен съм да мисля, че в поезията и белетристиката словото не е лишено от мелодиен елемент.

— Как се казваше дядо Ви, който е взел участие в дейността на революционните комитети преди Освобождението? Знаете ли нещо повече за него?

— Знам само, че е участвувал в комитет. Баба ми овдовяла рано, понеже турците откарали дядо ми в Цариград, където умрял в затвора. Казвал се Георгиев — беше ми дядо по майчина линия. Помня, че на тавана на нашата някогашна къща намерих една чанта с документи и писма. Майка ми имаше някаква представа и казваше, че тази чанта съдържа разни тайни работи. Но в онова време кой можеше да има отношение към такива писма и тия „тайни работи" изчезнаха.

Вичо Иванов

Димо Иванов — бащата на писателя

— Помните ли други свои роднини, възприели ли сте някои тех-
и навици и привички?

— Имах двама вуйчовци. Единият, Минчо Георгиев — изве-
тен кавалджия — остана стар ерген. Влюбил се в една селска де-
ойка, която в последния момент се оженила за друг. Оттогава той
вързлил кавала и вече никой никога не го чул да свири. Беше страш-
но свободолюбив човек.

Другият ми вуйчо Илия Георгиев, за когото споменах вече, по-
ина в Одеса през 29-а година. Идвал е няколко пъти в България.
Много интересен — тарасбулбовски тип човек беше. Майка ми има-
ше освен тия двама братя една друга по-възрастна сестра — леля
Калица. Нейният син бай Кульо се отличаваше с веселия си нрав.
И сега ми е пред очите. Зимно време устройваше в селската кръч-
ма непрекъснати веселби, които не минаваха без гайда и кавал.
Обичайно беше да пият червено вино, а за мезе — цели гювечи с
кисело мляко. Той много ме обичаше. Когато се връщах през ва-
канцията, винаги ме посрещаше с талигата си. Имаше природна
склонност към хумор и безобидно шегобийство.

Вуйчо ми Минчо Георгиев, несретник, живееше при роднински
семейства — гостуваше им по за няколко месеца. Той имаше навика
(който аз наследих), като влезе в кухня, да отхлупва тенджерите.
Аз и сега, на село при сестра си или пък тук у нас, неволно изпадам в
това състояние на смешно любопитство — да видя какво има в
тенджерата. Сестра ми ми казваше „вуйчичко".

Чичо Ми Пеньо Иванов — брат на баща ми, притежава-
ше голямо стадо овце — триста-четиристотин глави. Той имаше
трима сина — Еньо, Ганчо и Иван — и една дъщеря Дафина.
Сред тях и буля Николина се чувствувах много добре. Те се отна-
сяха топло към мен, с голямо внимание, като към свой роднина и
приемах. Особено ги радваше това, че в онова време бях един от мал-
цината излезли от село, за да учат в града. Нашите селяни не си дава-
ха синовете и дъщерите да учат. Това стана много по-късно. Вто-
рият човек, който излезе от село, бях аз. А лелина дъщеря пък на
времето отива при вуйчо ми Илия в Русия. В Одеса завършва гим-
назия и университет. Само трима души от селото продължихме об-
разованието си. Първият беше сетнешният учител Демир Жечев.
Вторият бях аз и лелината ми дъщеря Йовка Георгиева, която,
след като се завърна от Одеса през 30-те години, дълго време не я
назначаваха на работа, защото е била в Съветска Русия. Най-пос-
ле я назначиха учителка по математика и френски език в Ботевград,
където е и досега. Женена е за агроном и има син и дъщеря.

Та със семейството на чичо ми бях в много добри отношения.
Лятно време, когато се връщах за ваканцията, освен дето пома-
гах в каменарницата на баща си, излизах с чичовите си синове в

гората — там, където изкарваха стадото. Прекарвахме много приятни дни и нощи.

— Кога се преместихте да живеете при сестра си? Казахте, че цялото Ви семейство е останало без покрив, без дом. По кое време Ви сполетя това нещастие?

— У моята сестра Иванка се преместихме към края на Първата световна война, когато свако ми Георги загина на Добруджанския фронт като мобилизиран в Осми пехотен приморски полк. Неутешимо беше състоянието ни от неговата загуба. Когато кака Иванка с другата ми сестра Станка трябваше да излизат на полска работа, майка ми се грижеше за трите ѝ невръстни деца и за домакинството. Съжителството ни у сестра ми се превърна в непрестанна помощ, която облекчаваше състоянието ѝ на самотна майка, с грижа за скромното земеделие, за децата, за къщата, за домашния добитък. В полето работехме от ранна пролет до късна есен. В тая работа вземаше участие и баща ми, когато не беше зает на каменарницата с изпълнение на поръчки. В полската работа през лятото, разбира се, участвувах и аз, на не като жътвар, а в подаване на ръкойки при връзване на снопите и правене на кръстци от тях.

— Разкажете за родното си село. Защо е наречено Петров дол?

— В нашия край цар Петър е победил византийците — в района на няколкото села между Провадия и Варна. Ето защо някогашното турско наименование Дерекьой е заменено с Петров дол — на името на цар Петър. В този дол се е развила страшната битка между българи и византийци.

Над селото има една платовидна част, наречена Градище заради остатъците от римски градеж, с огромни скали, с пещерни образувания, в които сега живеят орли. Там някъде долу, в един дълбок пролом, тече поток, който извира от друга платовидна част на гората „Витърла“. Моят спомен е свързан с често скитане по това градище — особено кагато се запролети и зацъфтят кокичето и минзухарят, а после люлякът и момината сълза. Цялата околност, от горе до долу, е люлякова гора. Нямате представа какво обаяние от това, какъв аромат се носи над цялата местност. От градището се вижда целият пейзаж и на север и на юг — една неописуемо красива панорама. И затова като белетрист не съм чужд на пейзажността.

По-нататък, като се спуснете по една урва, излизате на поляна, недалеко от която тече поток и има чешма. На тази поляна често пладнуват стада, а наблизо в една скала, високо над земята, е скалното жилище на средновековен отшелник — един от първите християни. Аз съм се качвал по стръмните дълбежни стълбички и съм влизал в самото помещение, където има нещо като каменен диван с резмери на човешкото тяло. Отбелязано е мястото за главата и даже за раменете. Народът е нарекъл това отшелническо

жилище „Св. Георги“. На Гергьовден там се организираха тържества със селяни от близките села. Археолозите са намерили надпис вдясно от входа, но не са го разчели. Отнасят го към VII в. след новата ера. Стоян Загорчинов много обичаше да разговаряме за моя роден край и особено впечатление му правеше това жилище на отшелника.

Никога няма да забравя романтичните нощи, прекарани по нивите с полските пазачи. Обичах да скитам с тях по полето. Помня един от тях — Никола Ковачев. Когато се уморявахме от разходката, лягахме на някой синор, а над нас — звезди, небеса, луна. Особено впечатление ми правеше Вечерницата (или Венера), която след полунощ преваляше, тогава я наричат Зорница, и просто като че ли се сливаше с равнината. Странно беше в такива нощи да се вслушаш в шепота на земята. Всичко това е оставило у мен преживявания, наситени с дълбоко чувство. Понякога ми се струваше, че това е мит, някаква въображаема действителност. В различните часове на нощта в природата има едно изненадващо полифонично звучене. Дори ако човек си опре ухото до земята, той като че ли чува шепота на тревата. Странни са и гласовете на птиците нощем, които надават вик, като че ли ги грози опасност. Нощният пейзаж в нашия край е много интересен с тия хоризонти, които се стопяват някъде в далечината, където чертата между земята и небето изчезва и имаш чувството, че си в досег със самата безкрайност. Или пък тия далечни плата, които придобиват призрачен вид. . . И също планинските вериги от разклоненията на Североизточна Стара планина. В това отношение не мога да забравя своя роден край и преживяванията, останали вече в света на спомена. И си казвам — какво би бил един художник, един писател или поет, без спомена от преживяното. Ролята на спомена в изкуството е огромна. Именно този натрупан вътрешен опит спомага да се премине към едно образно мислене, присъщо на художествената литература. Друго е участието на мисловния процес. Мисловният прецес идва да констатира, но на второ място, след творческото въображение. И въображението, и фантазията в творческата работа се опират именно на преживяното, именно на опита на човешката емоционална памет.

8 март 1977 г.

— Обръщайки се към детството си, Вие често споменавате и за училището. Неусетно едното се слива с другото. Опитайте се да ни въведете в атмосферата на началното училище в Петров дол.

— Началното училище се мести на няколко пъти, докато се стигна до доста голяма сграда с две обширни училищни стаи. В канце-

ларията и учителската стая се пазеха ботаническите и зоологическите експонати. Първите представляваха хербария на училището, а вторите — препарирани птици и други животни. Между тях не липсваха открити археологически предмети от преди новата ера и от българското Средновековие.

— При какви условия учехте?

— В началното училище в Петров дол имаше четири отделения. Учениците и ученичките в тия отделения, всички заедно, не наброяваха повече от петдесет-шестдесет. До преминаването в новата сграда учебните занимания в пригодени помещения, без необходимите условия, вървяха трудно и за нас учениците, и за самите учители. Разбира се, това се отразяваше и върху редовността на знанията.

— Имахте ли любими учители?

— Много добри впечатления съм запазил за Иван Станев и жена му Стоянка Иванова. Бяха истински народни учители. Те оставиха незаличими спомени не само у своите ученици, но и в цялото село. По време на Балканската война по съвет на Иван Станев баща ми се съгласи да повторя четвърто отделение за по-добра подготовка при отиването ми в Провадийската прогимназия. Благородният Иван Станев допринесе много за моето образование.

След като бяха пенсионирани, Стоянка и Иван Станеви се отеглиха в Шумен с двамата си сина в унаследен собствен дом. Дълго след това на няколко пъти се отбивах в Шумен, за да ги почета. При тия срещи те не скриваха радостта си от моето присъствие като младеж с литературни интереси и прояви въпреки тежкия ми живот. Бях без квартира, без средства за съществуване.

— Вашият чичо не пожела ли да Ви помогне?

— Вярно е, че чичо ми Пеньо Иванов беше заможен — с ниви, с овце. Но той смяташе за неуместни моите интереси към знанието и усилията на баща ми въпреки бедността си да ме издържа в гимназията. Твърде примитивно разсъждаваше чичо ми — щом баща ми нямал възможност да ме издържа, не било нужно да следвам, ами да си остана в село като селски работник. Но когато през летните ваканции се връщах в село от Провадия, а по-късно и от Варна, те ме канеха да им гостувам с дни. По време на вършитба аз им помагах, като карах диканята, запрегната във волове. Тази тяхна отзивчивост се прояви особено когато милата ми майка Петрана ме остави сирак в шести клас на Варненската гимназия. Доброто отношение към мен се изчерпваше с гостоприемството им по време на дългата учебна ваканция. А през зимата никой нямаше представа за тежкия ми живот. Да ставаш по тъмно и да продаваш вестници преди влизане в клас, с тетрадка в джоба, почти без учебници. Един от най-тежките въпроси беше този с квартирата и редовното плащане на наема. Днес се чудя как съм издържал физически при такива стра-

хотни условия на живот. В една от последните ми квартири беше толкова студено, че ледените цветя по прозорците се размръзваха едва когато настъпваше пролетта. За да уча, се увивах плътно с дебелия си селски юрган. Печка имаше, но тя не виждаше дърва, нито въглища. Имах един приятел Петър Касабов — работник в тютюнева фабрика, който понякога донасяше в торба чувалени изрезки. С тия изрезки палехме печката и когато се затопляше, отварях вратичката ѝ и сядах пред нея, за да чета уроците си. Но това бяха редки случаи. Та от чичо си и от неговите синове се срамувах да искам пари. И баща ми беше чувствителен човек и отбягваше да си прави устата за такава помощ.

— Казахте, че учителят Иван Станев е поощрил намеренията на баща Ви да преминете в прогимназията.

— Да, и баща ми имаше желание, но заради сиромашкия живот се колебаеше. Иван Станев му повлия и с негова помощ аз успях първо да премина през Провадийската непълна смесена гимназия, а после от шести клас във Варненската мъжка гимназия, където бях в реалния отдел. Във Варна положението ми беше много тежко поради недостатъчната издръжка. Затова мои учители помолиха вестникарската агенция да ми разреши да продавам вестници сутрин, преди започване на учебните занимания. Така с малкото, което получавах от баща си, недостатъчно, разбира се, и от продажбата на вестници успях да осигуря издръжката си за известно време. Особено съм благодарен на учителя Васил Ставрев. Като разбра, че не мога да плащам наем за квартира, той ми даде стая — прие ме при себе си. Васил Ставрев беше забележителен литератор. Когато след девети юни 1923 г. катедрата по германистика в университета остана без завеждащ, Министерството на просветата му предложи да заеме поста, но той отказа. Беше прогресивен човек. Почина в София през 1928 г. от левкемия. Неговото участие в културния живот през 20-те години във Варна беше изключително. Той въведе първите литературни четения за наши и чужди писатели.

— Да се върнем към годините, прекарани в Провадия. Тук вероятно са се зародили и първите Ви сериозни интереси към литературата. С кои автори се запознахте? Имахте ли предпочитания?

— Като ученик в Провадия бях пет години в прогимназиалния курс и в непълната гимназия. През тия години живях със Стефан Иванов, сина на моите хазаи. Той имаше голямо влечение към книгата. Много обичаше Горки. Четеше „Коновалов“, „Майка“. Освен към Горки имаше интерес и към Куприн. Живеехме в една стая. Случваше се така, че с Горкиеви книги почти осъмвахме. Мине полунощ, майка му баба Калуша току ще отвори вратата и ще каже: „Ах, Стефане, тоз ваш Максим Горки.“ Стефан Иванов ме

ориентира към автори като Горки, Куприн, Чехов, Толстой, Ботев, Вазов, Страшимиров. Разбира се, попадаха ни и някои книги, които нямаха особено значение. Тогава беше на мода сецесиона в литературата с произведенията на Станислав Пшибишевски,[4] на Арцибашев.[5]

Стефан не учи до пети клас. Баща му беше беден човек. Правеше кафезчета за птички, капани, кюнци за печки и др. под. Продаваше ги на пазара, който ставаше всяка седмица по веднъж, в покрайнините на града. Стефан се интересуваше и от литература по въпросите на марксизма. Особено влияние му оказа в това отношение Павел Власов от „Майка". И да Ви кажа, цялото му поведение в живота беше не подражателно, а просто една естествена изява на черти, които им напомняха именно героя на Горки. Той предпочете да стане калфа, вместо чиновник — първо в една обущарница, после в друга. През тия години на обущарство Стефан запълваше и най-малкото си свободно време с четене. Дори стигна дотам, че на обяд не си ходеше, а оставаше в обущарницата почти само на хляб, за да продължи четенето. Беше член на партията. В дните на подготовката на Септемврийското въстание се включи като организатор, но в тоя край то не избухна. Полицията арестува всички комунисти. Арестуваха и Стефан Иванов. Над сто души бяха изправени пред военно-полевия съд, съставен от отявлени фашисти и главорези във Варна, в тогавашната зала „Съединение". Между другото, сред подсъдимите беше и Вили Будевски, син на Адриана Будевска, който като ученик във Военноморското училище взе участие в една конспирация, която беше разкрита и го арестуваха заедно със септемврийците. За Вили Ганчев Будевски искаха смъртно наказание, но майка му, която лично познавах, направи всичко възможно, за да го изтегли от ръцете на палачите. И през Цариград го изпрати за Аржентина, където и досега работи като механик.

Но какво става със Стефан Иванов? Всички задържани са окови в тежки вериги. Военният прокурор и участниците в съда започнаха да го провокират и да го заплашват заради достойното му държане. При едно оскърбление от страна на прокурора Стефан Иванов хвърли тежката си верига, чийто звън се понесе в цялата зала, и заяви, че повече няма да отговаря и седна без позволение на съда.

— На смърт ли го осъдиха?

— Да, обаче не стигна до екзекуция, защото дълго време се отлагаше изпълнението ѝ.

— Сигурно някой се е застъпил за него.

— Никой, никой не се застъпи. Но след дълго очакване да бъде изведен и обесен смъртната присъда беше сменена с доживотен за-

твор. Така дочака голямата амнистия. Стефан излезе от затвора и понеже беше невъзможно да се включи в някаква обущарница, стана дребен банков чиновник. Това, че прие да работи като чиновник, съвсем не значеше, че се е отказал от своите убеждения. Той от няколко години вече не е между живите.

Друг мой приятел от Провадия, на когото съм признателен, е Борис Мавроганов. Един енциклопедично ерудиран човек. А само със земеделско образование, завършено в Садовското училище. През 30-те години той изнасяше беседи за Шекспир, за Толстой, за Достоевски и за редица други писатели в много градове и села. И в София изнесе няколко беседи в тогавашната 45-а аудитория на университета. Почина преди няколко години. В Провадия той беше любимец на младежта. Откри под носа на полицията книжарница, в която преобладаваше прогресивна и революционна литература. Посещаваха го много младежи. Той им избираше книги, чрез които пропагандираше идеите на комунизма. Смъртта го настигна във Варна като пропагандист на Българо-съветското дружество. В Провадия ръководеше самодейни театрални трупи. Режисираше и играеше с учители от гимназията, между които мога да спомена Райна Ганчева — моя учителка в непълната Провадийска гимназия, сестра на големия актьор Христо Ганчев и зълва на Адриана Будевска.

Освен сина си Вили Адриана Будевска имаше и друг син Гани — мой връстник. Той следваше някаква военна кадетска школа в Италия, откъдето често се връщаше. Когато се развилня фашизмът в Италия, арестуваха го и отровиха в затвора.

В Провадия бях свидетел на интересни прояви, макар че беше много западнало градче, което едва сега — след Девети септември — започна да се съвзема. Разбира се, всичко преживяно с моите приятели се превърна в спомен, който ми остана като постоянна носталгия. И колкото пъти се върна в моето родно село—Петров дол, на осем километра от Провадия, — всичко, което съм преживял с тях, се възстановява в паметта ми и аз ги виждам пред себе си. Към тия приятели бих прибавил и Леонид Попов. Макар че беше син на свещеник, той се откъсна от влиянието на семейната си атмосфера и стана комунист. И досега е жив. Един много достоен и доблестен българин.

В Провадия се запознах и с братята Владимир и Коста Трандафилови — и двамата сетнешни изтъкнати актьори. Владимир, както знаете, беше народен артист, а брат му Коста — заслужил. Срещнах се с тях в онова време, когато бяха взели участие в една групова акция, при която затворили Варненската гимназия за един ден под някакъв предлог. Разкриха ги и ги изключиха за една година. През туй време те пребиваваха в Провадия. Баща им

Анастас преподаваше в непълната гимназия ту по алгебра, ту по синтаксис, ту по френски език в различните класове. Майка им беше много благородна жена. Когато се преместиха в София, често им гостувах. По-близък бях с Коста, отколкото с Владо, който беше зает в Народния театър. Много пъти нощувах у тях на улица „Янтра".

— Струва ми се, че при Вас щастливите обстоятелства и изключителните срещи са определящи за формирането Ви като писател. Очевидно е, че общувайки с най-изтъкнатите представители на нашата прогресивна интелигенция, Вие сте успели да доловите и съхраните типичното за всеки от тях. Свидетелство за това са десетките портретни очерци, в които сте изразили своето уважение и обич.

— Да, вярно е. Вие на място ми обръщате внимание. Вярно е, че тия срещи ме ориентираха към някои неща, за които се иска да преминеш определена учебна дисциплина. Връзките ми с артисти и с писатели, и с художници са оставили дълбока следа. Оттук идва внушението, че животът не е само всекидневие. И все пак във всекидневните неща има нещо, без което животът би бил пуст, без съдържание. Това, да си призная, мое убеждение ме е спасявало да сложа край на живота си. И като се прибавят непреодолимите препятствия във всекидневието — да нямаш ядене. . . По-добре човек да не ядеше — ще кажа и аз като моя професор Цено Тодоров. Просто без подслон преживях дванадесет години, когато за мое спасение срещнах Людмил Стоянов, Теодор Траянов, по-късно и редица други писатели. С присъствието си в моето всекидневие те подхранваха оптимизма ми, че утре може би ще бъде по-добре, отколкото днес. В това отношение, разбира се, малко е да се каже, че човек може да им бъде за цял живот признателен. Признателността остава и след това, доколкото спомените могат да говорят.

— Споменахте, че учителят Иван Стефанов е обърнал внимание на музикалните Ви интереси. В какво се състоеше то?

— Иван Стефанов беше моят учител по музика във Варненската гимназия — баща на сегашния диригент Васил Стефанов. Като преподавател по музика той констатира, че имам силна музикална памет. И аз се чудех защо ми задава солфежни работи за индивидуално изпълнение. По негово предложение учителският съвет реши да изискат от Министерството на просветата да бъда изпратен във Виена, за да уча диригентство. Министърът Стоян Омарчевски издаде заповед, като завърша осми клас, веднага да замина да следвам във Виена, със стипендия от министерството. Бях още в края на шести клас. С решение на дирекцията ми взеха учител по пиано, който се казваше Младенов. Две години чуках пиано в подземията на тогавашната девическа гимназия, защото мъж-

ката беше заета от сенегалци. Предаваше ми два пъти в седмицата и аз минах школата „Байер“. Обаче с деветоюнския преврат отпадна и решението за заминаването ми във Виена. Помня една случайна среща с Омарчевски, с когото по-късно станахме близки, пред днешното кино „Москва“, където по-рано имаше кафене. Тогава стана дума за неговата заповед. „А, милинки — казва, — ти ли беше този младеж, съобщението за който на времето ми направи силно впечатление? От всички гимназии само от Варненската дойде сигнал, че има младеж със забележителни музикални дарби. За съжаление превратът беше и за теб, и за други пречка.“

— Още като гимназист в Провадия Вие се движите в средите на прогресивната местна интелигенция. Какво беше отношението Ви към идеите на Вашите приятели-комунисти?

— Като селски пролетарий, преживял и осъзнал рано не един източник на народните неволи, страданието на селската сиромашия, моят път водеше неотклонно към революционизирането ми. В това мое непоколебимо развитие бях подпомаган другарски от провадийските комунисти и базпартийни интелигенти Стефан Иванов Апостолов, д-р Марко Сапарев, Леонид Попов, Борис Мавроганов, Цонко Гавраилов и др. Голяма роля в идейното ми определяне на страната на работническата класа изиграха и произведенията на великия Максим Горки „Майка“, „Тома Гордеев“, „Коновалов“, „Макар Чудра“, „Старицата Изергил“, „Челкаш“, пиесата „На дъното“, играна от Варненския общински театър. Така се оформиха моите непоколебими революционно-пролетарски убеждения. С тези убеждения станах член на партията в Пловдив, с гаранцията на Христо Горов. Прехвърлянето ми към партийната организация на писателите стана през октомври 1944 г., когато се завърнах в София.

— Имахте ли по-конкретни прояви в това отношение?

— Поддържах връзка с художника Иван Радинов, който след Девети стана заслужил деятел на културата и почина преди няколко години. Бях известен и на учителите. Поведението ми правеше впечатление и на провадийската полиция, защото се срещах с прогресивни хора — мои съмишленици. Заради тези мои връзки през 1923 г. се опитаха да ме арестуват. По това време бях отишъл да си почина за късо време при родителите си в Петров дол. Един приятел ме предупреди за предстоящото ми арестуване и аз избягах в София.

— Имахте ли близки в София?

— В 1922 г. се бях запознал с Людмил Стоянов, който беше дошъл с беседи във Варна. При една негова разходка в Морската градина аз го настигнах и се запознахме. Той ми каза: „ Слушайте, приятелю, ако някога Ви се случи да дойдете в София, непремен-

но ме потърсете.“ И ми обясни къде мога да го намеря по обяд. В София нямах никакви връзки, нито познати. Тогава намерих Людмил Стоянов в бившата сладкарница „Цар Освободител“, както я наричаха, на сегашния бул. „Руски“. От онова време е моята дружба с писателя, към когото имам чувства на признателност, защото в онзи тежък момент ми оказа морална и материална помощ.

— Какъв успех имахте във Варненската гимназия? Кои предмети предпочитахте?

— Разбира се, повече от успехите ми бяха в литературата, историята, географията, философските дисциплини — психология, логика, история на философията. Но трябва да Ви кажа, че много голям успех имах при решаването на задачи по дескриптивна геометрия — там, където безусловно участвува въображението. Моят учител по дескриптивна беше Карел Шкорпил—основоположникът на българската археологическа наука. Обичах тази дисциплина. Даже Карел Шкорпил забеляза това. Не решавах задачите на черната дъска, а мисловно, въображаемо. Разбира се, сега говорим от друга битова обстановка. Но ако се пренесем в онния времена на село, при оня селски дом и бит, ще видите каква енергия е била необходима, за да се скъсат веригите на тая действителност. Всичко беше съпроводено с огромни трудности при оная нищета. Но как е могъл човек да преодолее тези трудности? Безусловно с огромна любов към знанието.

— След бягството си от Петров дол окончателно ли се установихте в София?

— Ако не се лъжа, през месец ноември на 1923 г. дойдох в София окончателно. Само в началото на април през 1925 г. отидох до родното си село, за да видя майка си и баща си, но не се задържах. Прислужникът на кметското наместничество Христо Добрев дойде и ме предупреди веднага да напусна селото, защото било донесено в провадийското околийско управление, че съм в Петров дол и двама конни стражари са тръгнали да ме арестуват. Какво ми оставаше тогава — освен да прибера каквото мога в една кърпа и сто лева, взети назаем от един стар мой и на баща ми приятел. И през полето от Петров дол, през Инджекьой стигнах до с. Венчан, където има железопътна спирка за товарни влакове. Там доста се въртях, додето дойде влак за София. Той пристигна привечер и аз успях да се кача незабелязан от никого. В една от спирачните будки нямаше никой и аз пътувах в нея до сутринта. Та това беше второто ми бягство при опит да бъда арестуван — точно по време на априлските събития от 1925 г. Във всеки случай тия събития отнеха живота на много хора. В Самоков, доколкото се простират сведенията ми, а те са автентични, по това време е имало един дядо Колью. Там цяла

група младежи загиват от неговата ръка. Когато ги колел, ги „успокоявал" с думите—„дядо Кольо леко коли". Това е всеизвестен израз на тоя палач от ония, които сътрудничеха на полицията в най-тежките години на българския народ. Особено през 1925 г., след атентата, загинаха хиляди прогресивни хора, между които и Гео Милев, и Христо Ясенов, и журналистът Йосиф Хербст, и Сергей Румянцев, и мн. др. Мнозина мислеха, че четиримата са изгорени в пещите на Дирекцията на полицията. Обаче това се оказа невярно. След Девети септември се постави въпросът за издирване палачите на интелигенцията. Във връзка с това се започна и делото „Вълков", което продължи сума ти дни. Аз присъствувах на двайсетина от заседанията в съдебната палата като слушател. Един от палачите в присъствието на генерал Вълков каза, че всички екзекуции са се провеждали в подземията на Военното училище.

— Какво предприехте след бягството си от Петров дол в София през 1925 г. ?

— През 1925 г. много ми помогна един мой приятел, Иван Рачев, който е жив и досега. Единственият комунист в някогашния Върховен читалищен съюз. Работеше като секретар. Като разбра, че имам литературни интереси, той ми каза: „Слушай, ще трябва да се замаскира някак твоето бягство. Би ли могъл да тръгнеш из България да изнасяш беседи. Аз ще те улесня така, че в случай на опасност ще бъдеш обезпечен пред полицията." Извади ми първокласен безплатен билет за цяла България. И аз тръгнах с беседи за някои автори и обиколих много градове — Бургас, Айтос, Сливен, Казанлък, Стара Загора, Нова Загора, Перник, Кюстендил, Русе. При едно мое завръщане Иван Рачев ми препоръча да пусна брада. Казва — много си млад и няма да имат хората доверие в тебе. И аз пуснах брада.

— И тогава ли бяха модерни брадите?

— Не, но аз се подстригвах по особен начин.

— На кои автори бяха посветени беседите Ви?

— Ами на Ботев, разбира се, за Вазов имах готова беседа, за Рабиндранат Тагор също.

— Не стана ясно по какъв начин сте осъществявали тази си дейност. Предварително ли уведомявахте за посещението си или носехте някакво препоръчително писмо?

— Пътувах с писмо от Върховния читалищен съюз, в което се казваше, че където се явя пред читалищно ръководство, са длъжни да уредят беседите. Разбира се, тия посещения по онова време бяха с вход и аз, безпризорният, печелех по нещичко. Една част от входната такса беше за салона и за прислугата, а другата оставаше за сказчика. Така че аз се ползувах от това внимание на Иван Рачев, с когото и досега сме приятели.

— Не се ли опитаха да Ви попречат?

— Разбира се, не бях лишен от неприятности. Както се знае, преследването на прогресивно мислещите хора продължаваше след деветоюнския преврат. В Кюстендил, след втората сказка, когато с моя приятел Кирил Антонов се отбихме в една гостилница, щях да бъда прободен с кама от един престъпник-комита. В дъното на заведението, в полуосветена обстановка, сякаш за да се прикриват, седяха над десетина комити. Този с камата стана и се спусна към нас, току-що прекрачили прага на заведението. Но се намериха няколко присъствуващи, които заедно с кръчмаря уловиха нападателя и не му позволиха да извърши покушение. В това време кръчмарят ни предупреди по-скоро да напуснем гостилницата, за да не стане убийство. За нас беше ясно, че някой е слушал беседата ми, в която не беше отминат въпросът за националшовинизма като международно зло. В тоя пункт на моите беседи развивах гледището на индийския поет, философ, романист, драматург и борец против английското робство Рабиндранат Тагор. Същият, за когото съм писал и говорил неведнъж.

През май или юни на 1925 г. в Стара Загора кубратисти и легионери направиха опит да спрат беседите ми, но не успяха. Беседите минаваха при много голямо посещение и с голям интерес от страна на прогресивното общество в града. Бяха уредени в читалището със съгласието на Дома на културата и с участието на тамошните известни поети Иван Хаджихристов и Иван Мирчев.

През 1925 г. беше най-дългото ми пътуване. Посетих десетки градове и по-големи села при неизбежни рискове, като се има пред вид, че фашизмът беше в апогея си след априлските събития.

— До коя година изнасяхте беседи?

— През трийсетте години, само по покана на някои читалища се отзовавах с беседи на най-различни теми. Това бяха годините ми на безработен и такова едно участие имаше характер на временна възможност за скромно препитание. Това продължи до ноември 1934 г., когато постъпих в Пловдивската народна библиотека-музей като главен библиотекар. Единственият ми случай да работя малко преди това беше краткотрайното ми участие в Държавната печатница като коректор.

— Кога по-точно беше това?

— През 1932 г. , когато току-що бях излязъл от болница. С големи трудности ме назначиха коректор-ревизор по изданията. Сменяха се директори по това време. Дойде за директор Петър Карапетров,[6] когото полицията задължила да ми отправи следната „поверителна" заповед, с дата декември 1932 г. ;

„Поканвам ревизора Вичо Иванов, във връзка с разкритието на Дирекцията на полицията за комунистически ядки в Държавната печатница, да даде веднага следните писмени обяснения:

1. Числи ли се същият към някаква политическа работническа трудова група на пролетарски поети и поемал ли е ангажименти към групата да работи за комунизирането на работниците в поверената ми печатница.

2. На какво се дължи неговото появяване на литературни четения, за които се има сведения, че са във връзка с нелегална комунистическа партия.

3. Ако всичко това е клевета, да посочи своите политически убеждения.

София, декември, 1932 г. Директор: (п) П. К а р а п е т р о в"

Аз сам не можех да се защитя, но запознах със случая проф. Михаил Арнаудов. Възмутен, той отиде в кабинета на Карапетров, за да се застъпи за мен. Благодарение на тази намеса на Арнаудов Карапетров не ме уволни.

Когато за директор на Държавната печатница дойде Васил Павурджиев,[7] беше назначено лице уж да организира музей на печатарското дело.

— Защо „уж" ?

— Защото няма музей. Такова нещо не може да се създаде и не се създаде, но на това лице трябвало да се даде голяма заплата. Доносът, направен срещу мен, направо на министъра на търговията Димитър Гичев,[8] улесни т. нар. директор на несъществуващия музей. Една сутрин двама агенти ме арестуваха като комунист и ме откараха в Дирекция на полицията. Това мое арестуване дава право на Димитър Гичев да издаде заповед за уволнението ми, която е била предадена на ръка на самообявилия се музеен кандидат-директор.

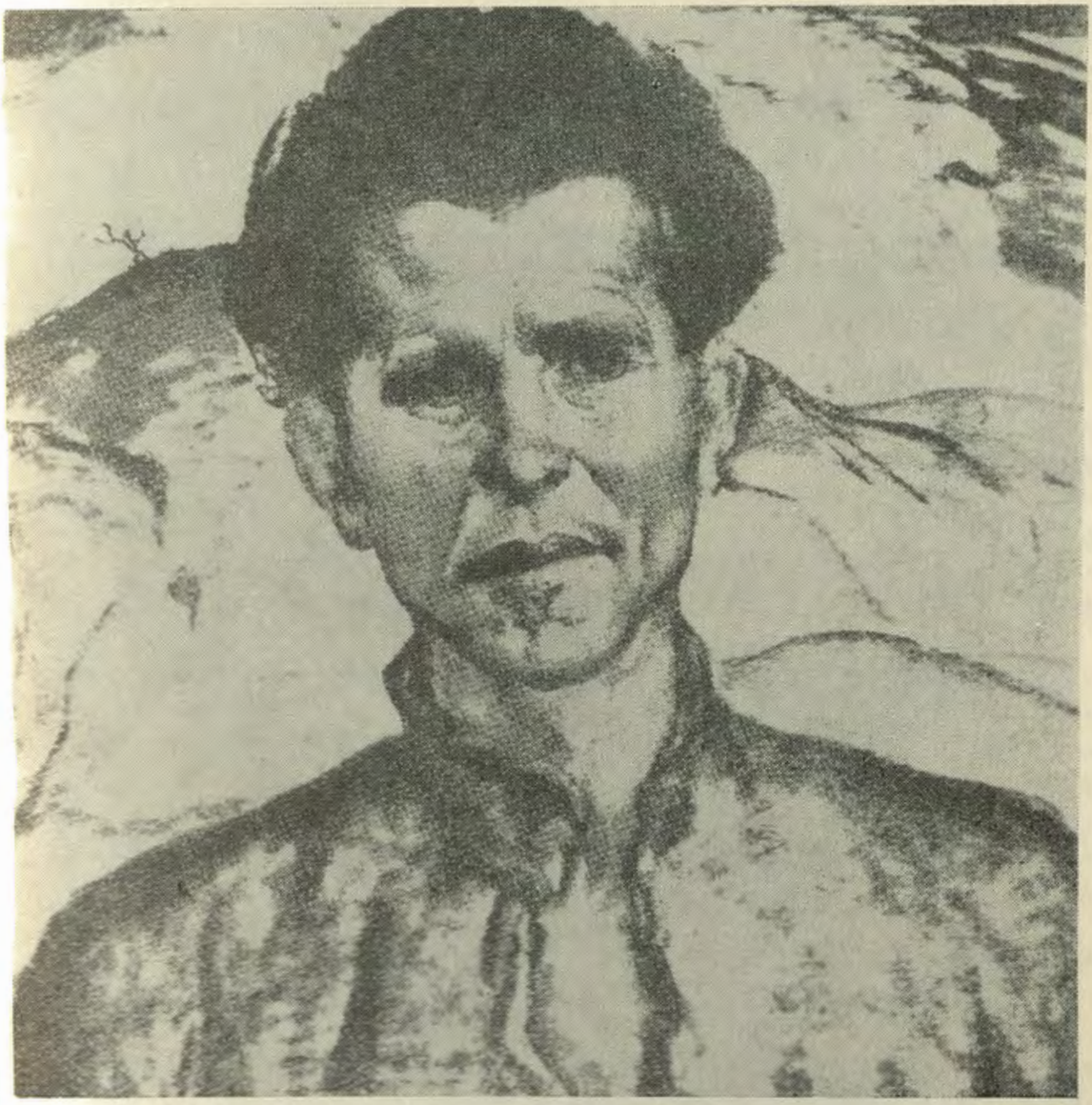
— Кой беше този човек?

— Това е без значение.

— Васил Павурджиев не е могъл да противостои и издава заповед за прехвърляне на скромната ми заплата към тази на заинтересованото лице.

— В цитираната по-горе заповед на директора на печатницата П. Карапетров се изказва предположение, че сте „поели ангажимент" към Съюза на трудовоборческите писатели.[9]

— Наистина, в началото на трийсетте години в професионалното училище на ул „Цар Борис" нелегално беше основан Съюзът на трудовоборческите писатели. Делегатът на ЦК на БКП беше Тодор Павлов, който като учредител на Съюза излезе на събранието с ярък

Вичо Иванов — рисунка от народния художник Илия Петров — 1926 г.

Портрет на писателя от Борис Георгиев — 1928 г.

тел познаваше историята на литературата, историята на културата, историята на философията. Беше завършил декоративно изкуство в Художествената академия. След излизането в пенсия на Антон Митов — основател на катедра по история на изкуствата в някогашното училище — съветът на Академията поканва Николай Райнов като извънреден професор по история на изкуството. Накрая на 1927 г. присъствувах на неговата първа публична лекция. Той имаше голямо обаяние сред студенството. Спомням си, когато говореше за трагедията на Рембранд, анализирайки последния му портрет, от който наднича смъртта, така се вълнуваше, че неговото вълнение минаваше като ток през цялата зала от студенти. А той изваждаше бялата си кърпичка и попиваше сълзите си. Така преживяваше всичко, за което говореше. Останал съм с незабравими впечатления от неговата „История". За него много пестеливо се пише и виждаш ниския ръст на този, който пише, а не виждаш ръста на този, за когото се пише. Това е минус на нашата литературна критика и на нашата литературна история. Никой още не е изтъкнал, както следва, мястото на Николай Райнов, както и това на Теодор Траянов.

Спомням си, че колкото пъти съм ходил в квартирата на Николай Райнов, винаги съм го заварвал да пише. Той пишеше с мораво мастило върху дълги изрезки. Мое впечатление е, че каквото напишеше, то беше окончателното. Може би рядко се е връщал към някакви поправки. Беше прецизен, имаше чувство за мярка. Пишеше на невисоко бюро със странични извивки, с прегради и ниши, в които слагаше книги. На бюрото му имаше също много книги.

— Предупреждавахте ли го предварително, че ще го посетите?

— Не, посещенията у него ставаха без предупреждение.

— Веднага ли Ви приемаше?

— Веднага. А имаше случаи, в които продължаваше да пише и в същото време участвуваше откъслечно в разговора. Притежаваше изключителна способност за дълбоко съсредоточаване. При такива срещи той ни канеше на вечеря у дома си или в някой ресторант. На вечерите у дома му не липсваше ядене, набавено от колбасарницата, нито пък нещо за пиене — най-вече червено вино. В такава атмосфера тай ставаше център на вниманието — беше чуден разказвач. Засягаше въпроси на изкуството и на литературата. Не му липсваше и хумор. Със своето държане на такива угощения създаваше сърдечна атмосфера. Понякога осъмвахме, но без досада, без каквото и да е умора. Незабравими са тези срещи в дома на нашия обичан бележит писател, рядко ерудиран историк на изкуството и незаменим приятел. Преждевременното му принудително излизане от Академията като завеждащ катедрата

по история на изкуствата си остана една непоправима загуба. Но споменът за неговата изключителност като писател, преподавател и личност остана до ден-днешен. Подетата преди известно време инициатива от „Пулс“ да се създаде музей на негово име не е лишена от основание. И аз бях един от тия, които защитиха в „Пулс“ тази идея.[12]

8 април 1977 г.

— Ясно е, др. Иванов, че тежките материални условия на живот са Ви попречили да довършите образованието си в Художествената академия. През 1934 г. постъпвате на работа в Пловдивската библиотека-музей. Как се осъществи назначаването Ви? — Предполагам, че не е било лесно. Каква длъжност заехте и колко години останахте на нея?

— Бях назначен за главен библиотекар на Пловдивската библиотека-музей. Десет години бях там — от 1934 г. до октомври 1944. Трудностите бяха големи. Но мои по-възрастни приятели успяха въпреки политическите обвинения против мен да издействуват назначението ми. Преди да излезе заповед, в. „Зора“[13] пусна провокационна хроника, че вече съм назначен за главен библиотекар. С тая враждебна реплика се целеше осуетяването на моето назначение. Постъпките за мене започнаха през септември, а заповед излезе през втората половина на ноември 1934 г. Секретарят на Министерството на просветата Чакъров не е бил съгласен с кандидатурата ми. Той лично ме познаваше от Варна, където беше години наред окръжен училищен инспектор. Но през неговата глава двама-трима мои застъпници отишли направо в кабинета на министъра на народната просвета Янаки Моллов и той подписал заповедта. И след кошмарните години 1923—1934, прекарани в преследвания и немотия, най-после въпреки големите пречки на реакцията от демократическия сговор на Александър Цанков бях назначен на постоянна работа.

Дотогава в София бях в средата на писатели, художници и артисти, всички антифашисти и комунисти, като Жак Натан, Людмил Стоянов, Николай Райнов, Николай Хрелков, Златина Недева, Д. Б. Митов, Владимир и Коста Трандафилови, Иван Димов, Крум Пенев, Димитър Хаджилиев, Никола Ланков, Илия Петров, Преслав Кършовски, Борис Иванов и др.

След завръщането на Николай Хрелков през есента на 1928 г. от емиграция в Париж дълго време живяхме заедно на ул. „Кочо Чистеменски“ 7. Този съвместен другарски живот се изразяваше не само в общата квартира, но и във взаимната материална помощ

доколкото можехме да изкараме някакъв скромен хонорар от сътрудничество в прогресивни издания, доколкото тяхното съществуване беше възможно при жестоката полицейска цензура.

— Като главен библиотекар в Пловдивската народна библиотека-музей сте участвували в решаването на почти всички административно-организационни въпроси. В това отношение сте имали определени права. Възползувахте ли се от тях?

— Като поех работата си в Пловдив, се заех да направя всичко възможно за абонирането на Народната библиотека-музей за колкото се може повече списания и издания на Съветския съюз заедно с почти всички филиални издания и годишници на Съветската академия на науките. Беше доста трудно да убедя библиотечния комитет да приеме набелязания репертоар. Но накрая на разискванията дългият списък се прие и записа в протоколната книга от секретаря на библиотечния комитет, политическия затворник от Първата световна война, комуниста Русин Филипов.

Абонираните издания започнаха да се получават редовно, с кратки забавяния. Когато ги изложихме в читалнята, там започна да се стича масово работничеството и прогресивната интелигенция от града. Искаха да видят с очите си невероятното — съветски списания и академични годишници и притурки в обстановка на такова полицейско и фашистко преследване на прогресивната мисъл в България. От тези списания често взимаше за домашно четене д-р Александър Пеев — сетнешният герой от съпротивата — Боевой. Веднъж той не пропусна да каже с видимо удоволствие и учудване, че десетките съветски издания в Пловдивската народна библиотека са изключителна придобивка. „Такова богатство от първата страна на социализма — казва той — липсва в Софийската народна библиотека. Тя не е абонирана за нито едно съветско издание, а камо ли за годишници от Съветската академия на науките. Един ден тази придобивка ще бъде оценена като твоя нелегална заслуга и рисковано маневриране под носа на пловдивската полиция."

След като доста време първите пратки бяха излагани по масите на читалнята и работниците се трупаха само за да ги докоснат, да прочетат заглавията им, един доносчик от библиотеката съобщил в полицията и тя веднага забрани свободно да се показват. Предостави се на мен и на директора, по наша преценка, да даваме от тая периодика за вътрешно ползуване. Най-често аз давах разрешенията. И за полицията не беше нещо ново, че Вичо Иванов улеснява работниците да разглеждат тия списания.

В библиотеката имах двама души, на които се доверявах — Русин Филипов и Мария Сиракова. Русин Филипов сега е над осемдесет години. Тогава той създаде в Пловдив домашен архив на името на Ромен Ролан, с когото кореспондираше. След смъртта

на Ролан той продължи кореспонденцията с Мери Ролан, която дори му беше на гости по време на едно честуване. Другата ми сътрудница Мария Сиракова е вече покойница. С Русин Филипов и Мария Сиракова споделях всичките си намерения. Бяха много доверени хора. Често се случваше да ги защищавам. По доноси при мен идваха полицаи, които искаха да потвърдя, че моите сътрудници са комунисти и че симпатизират на Съветския съюз. Но аз винаги отричах, като казвах, че са достъпни библиотечни работници.

Когато в Съветския съюз започна подготовката за отбелязване на стогодишнината от гибелта на Пушкин, всички съветски издания започнаха да печатат негови рисунки. Това ми даде възможност да проследя около триста графики с различен сюжет — портретни, пейзажни, композиционни и др. Графичните работи, било с молив или с перо, запазват автентичността си и в копие. Направих цяла поредица фотоси и заработих над тях, от което излезе цяла студия — „Рисунките на Пушкин". Тук трябва да призная, че за тая работа ме насърчи проф. Михаил Арнаудов. Много съм му признателен, защото ме е спасявал нееднократно от уволнение. И Стефан Попвасилев — началник на културния отдел на Министерството на просветата — ми казваше, че когато сам не е можел да помогне за спасението ми, се обръщал към проф. Арнаудов, който винаги се е отзовавал. Веднъж дори е имал големи разправии с Йоцов[14] в министерството. На излизане му тръшнал вратата, Йоцов се стреснал и отменил нареждането си за моето уволнение. А по това време, при уволнение като комунист, следвало да бъда и интерниран, както по-късно разбрах.

Та когато споделих с проф. Арнаудов намерението си да напиша студия за Пушкин и неговите рисунки, той ме насърчи. Тя излезе в Годишника на Пловдивската народна библиотека-музей през 1937 г. Интересът ми към Пушкин и неговите рисунки беше породен от интереса ми към неговата поезия. Същият този Пушкин намира време да рисува. От гледище на психологията на творчеството това е един много интересен момент. По пребройванията на Д. Д. Благой[15] по белите полета на ръкописите на Пушкин съществуват над две хиляди рисунки. Как бихме могли да си обясним това присъствие на рисунки до текст? Очевидно това са моменти на почивка, на някакъв размисъл, на откъсване от написаното.

Докато моята работа излезе през 1937 г., в Съветския съюз чак през 40-те години издават изследване, и то само върху автопортретите на Пушкин. Приятели ми казаха, че на времето в някои съветски списания е имало отзиви за моята работа. Това не ме учуди, защото бях дал отпечатъци на Кирсанов — съветник на посол-

ството в София. По всяка вероятност той ги е препратил в Съветския съюз.

В началото на студията си изброявах писатели от други литератури, рисували по време на писане — Юго например. Когато работата ми излезе, инспекторът по музеите и библиотеките ми каза: „Ти трябваше да бъдеш уволнен. Кой ти е позволил да фотографираш рисунки с обесени декабристи и туй-онуй?“ Разбира се, преглътна си ненавистта и толкова. Но след Девети беше много внимателен към мен.

— Още от 20-те години насам Вие съвсем съзнателно и целенасочено разширявате спектъра на обществено-политическата си и културна ангажираност. Както се вижда, в Пловдив сте участвували в идейните и литературните вълнения цяло десетилетие. Години, в които интензивно сте съпреживели антифашистката съпротива на нашия народ. И в тази връзка можете ли да очертаете по-конкретно кръга на Вашата дейност в този период?

— През тези години, в обстановка на страшен фашистки терор, мой партиен дълг беше да взема участие в съпротивата, което се изразяваше в най-различни прояви. Например, когато фашисткият министър на вътрешните работи Габровски нареди да се закрият българо-съветските дружества в страната, пловдивският градски комитет на партията чрез комуниста арх. Стефан Тодоров и адвоката Буков от Отечествения фронт се обърна към мен да се заема незабавно с укриването на близо пет хиляди тома съветска литература на руски, изпращана дълго време със сандъци от ВОКС. Към това книжно богатство спадаше огромната архива на дружеството, в което членуваха няколко хиляди работници и цялата прогресивна интелигенция в града. След закриването на дружеството този архив и книгите са били пръснати по домовете. Имаше опасност от блокада на полицията, която упорито ги търсеше. Ако се откриеха, можеха да пострадат десетина семейства. Нямаше място за колебание и умуване — аз приех поръчението на партията. Повиках в кабинета си един от прислужниците бай Кольо Караколев, много скромен човек, в когото никога не съм се съмнявал, че е честен човек и че може да поеме всякаква отговорност, и му казах: „Слушай, бай Кольо, случаят е такъв и такъв. Ти би ли се заел да намериш две биволски коли с канати, за да съберем литературата на Българо-съветското дружество — библиотеката и архива, и да ги укрием, където реша. Обаче ще знаеш, че ако това нещо се разкрие, не само аз ще си отида, но и всички онния, които ще ми сътрудничат.“ Милият бай Кольо, който не е вече между живите, каза: „Господин Иванов, ще знаете, че каквото и да стане, от мен и дума няма да излезе, ако ще да отида и на смърт.“ И този човек намери две коли. Обясних и на Русин Филипов и Мария Сиракова в

какво се състои работата. Предупредих ги, че вършим опасна конспирация посред бял ден — месец юни беше. Директорът отсъствуваше — аз го заместваx. Това ме улесни в поетата задача, без другите от библиотеката да знаят какво се върши. И така събрахме всичко и го откарахме при Хисаркапия — при старата къща, в която сега, вече възстановена, се дават тържествени концерти на открито. Тая голяма барокова сграда от първата половина на XIX в. освен етажите си нагоре имаше три етажа под земята.

— Това подземие беше ли известно на полицията?

— Отде ще ги зная, те от всичко друго се интересуваха освен от културното наследство. Тази сграда, обявена за музейна, ни беше дадена от общината като собственост на библиотеката-музей. Ключовете бяха у мен. Покрихме двете биволски коли с платнища. Дежурните полицаи и зрителите по улиците мислеха, че превозваме археологичесии принадлежности на библиотеката-музей. Целия архив и литературата спуснахме с кошници в най-долния подземен етаж, без никой нищо да разбере. При всичките й опити полицията не успя да ги открие. Един ден в кабинета на директора заварих областния полицейски инспектор Антонов, който го питаше къде може да са се дянали цялата библиотека и архивата на дружеството, че толкова време не могат да ги открият никъде. Този Антонов беше много жесток тип — непрекъснато преследваше работниците. След Девети септември се опита да избяга, но партизаните не му позволиха. На 11 септември 1944 г. спасеното богатство предадох на Българо-съветското дружество, което веднага след това възстанови работата си.

Относно дейността на дружеството във в. „Българо-съветско единство“ от 2 септември 1954 г., орган на Централния съвет на българо-съветските дружества, Стефан Тодоров писа: „Има събития, които останаха паметни в историята на дружеството. И днес пловдивските трудещи се си спомнят с възхищение неповторимото утро за Л. Н. Толстой, устроено по случай тридесетгодишнината от смъртта на великия писател. За първи път от много години салонът на градския театър се оказа тесен да побере слушателите. Стълбищата, дворът на театъра, близките улици бяха претъпкани от фабрични работници, чиновници, учащи се. Само за няколко часа пловдивчани бяха научили, че от София ще пристигнат другарите Лавришчев и Кирсанов от Съветската легация и писателят Людмил Стоянов, който ще изнесе доклада. От тъмни зори гражданите зачакаха скъпите гости. Полицията се помъчи да забрани утрото, но не успя. След заминаването на Лавришчев, Кирсанов и Людмил Стоянов местните ръководители на Българо-съветското дружество бяха извикани в полицията на разпит. Помъчиха се да им внушат да преустановят дейността си. Тези внушения обаче не из-

плашиха никого. Избухна войната срещу Съветския съюз. Много активисти, израснали в Българо-съветското дружество, се бориха безстрашно срещу фашисткото робство. Полицията обяви за „еретически" всички книги, получени от Москва. Имаше опасност цялата библиотека на Българо-съветското дружество в Пловдив да бъде унищожена. Тогава писателят Вичо Иванов се нагърби с укриването на това книжно богатство. След Девети септември 1944 г. стана ясно, че Вичо Иванов е укрил цялата библиотека на БСД. На 11 септември 1944 г. възстановеното БСД в града' получи от др. Вичо Иванов цялата архива и близо четири хиляди книги. Дружеството в Пловдив още в първите дни на народната победа започна пълнокръвен живот."

Трябва да добавя, че освен Лавришчев и Кирсанов на утрото присъствуваха съветникът Киреев и военното аташе от Съветското посолство. В него взеха участие освен Людмил Стоянов и артистите Георги А. Стаматов с беседа за съветския театър, Петър Василев и Г. Громов, както и аз със слово за княз Андрей от „Война и мир". При напускането на Пловдив Людмил Стоянов беше арестуван на пловдивската гара и въдворен заедно с Мария Грубешлиева за доста време в Пазарджик, а оттам задълго — в Никопол.

— За завръщането си в София Людмил Стоянов Ви уведомява в писмото си от 1. IV. 1941 г. :

„Драги Вичо! — пише Ви той, — ето вече повече от месец, откакто сме се върнали от заточение и всеки ден се каним да ти се обадим, но все не остава време: грижите изведнъж пораснаха заедно с нуждите, преводи, коректури, борба за хляб. . . Дори, представи си, очаквахме писмо от теб, ако си се научил, че сме тук. Тук ме срещна вашият Кожухаров и дори поиска „да сме се срещнели да си поприказваме" — но аз обещах с половин уста и не го потърсих. Не знам дали съм прав да му се сърдя и дали изобщо в тия работи могат да се търсят виновници. На първо място аз съм си крив, че не си опекох работата, както трябва, но и тия господа носят немалка вина. Особено пред полицията, пред която можеха без риск да вземат цялата отговорност.

След целия онзи страшен тормоз в Сомовит тук се чувствувам много добре. Не работя вече в Руска книга, та не ми пиши там. Тая работа се плащаше толкова зле и ми навличаше излишни подозрения, при това отнемаше и толкова време. Сега си пиша цял ден в къщи, превеждам усилено Лермонтов и така си вадя хляба. Мери пък държи Пушкин. Лермонтов ще излезе в 4 тома, Пушкин в 8.

С една дума, нищо лошо засега към нас и бихме се зарадвали да ни се обадиш, за да знаем, че си добре. Много здраве и на Радка

от двама ни. Прощавай, че ти пиша на машина, но тъй свикнах, че вече почти не мога да си служа с перо.

Най-сърдечни привети от мен и Мери.

Л ю д м и л"

— Както се вижда от писмото, Людмил Стоянов е обиден, че не е предотвратено интернирането му в провинцията. Бихте ли обяснили кой е този „Ваш" Кожухаров, за когото говори писателят, и в какво се състои вината му?

— Д-р Асен Кожухаров беше председател на Българо-съветското дружество в Пловдив и той беше човекът, който покани Людмил Стоянов да дойде със слово на утрото, посветено на 30-годишнината от смъртта на Лев Николаевич Толстой. На Людмил е било казано, както той обясняваше, че когато напуска София, трябва да иска разрешение от Дирекция на полицията именно като човек, набелязан и интернирван няколко пъти. Людмил проявява известна наивност и тръгва за Пловдив без разрешение на полицията. Той не е прав, като се сърди на председателя на дружеството Кожухаров. Последният не би могъл да го спаси от арестуване и въдворяване на първо време в Пазарджик. Заради собственото си поведение Кожухаров и другите от ръководството на дружеството няколко пъти са викани за обяснение в пловдивската полиция с настояване да разтурят дружеството. Това стана, когато Габровски, министър на вътрешните работи, издаде обща заповед за закриване на всички българо-съветски дружества в страната.

— В Пловдив ли бяхте непрекъснато през десетилетието 1934—1944?

— В Пловдив бях до януари 1944 г. когато евакуирахме най-ценното от библиотеката и музея в училището на с. Чернозем. В това бедно село, в което се е родил сподвижникът на Васил Левски—Иван Арабаджията, антифашистите и комунистите ме приеха като свой човек. И с тройката Данаил Рогачев, Георги Манев и обущаря Рангел работихме нелегално до 9. IX. 1944 г. В нелегалната работа се включиха доблестно и Мано Пейков, от Отечествения фронт, Атанас воденичаря, бай Къньо Концлагериста, Александър Танчев.

Участвувах в укриването и спасяването на комуниста Матей Кънев — беглец от армията. Обмислянето на мерките по прехвърлянето му към партизанския отряд в Беговската гора стана във воденицата под селото. Баща му бай Къньо като интерниран комунист току-що се беше завърнал в село. Прехвърлянето на Матей се извърши благополучно чрез горския от Долна махала — изпитана връзка с партизаните. След революцията Матей Кънев замина за Съветския съюз да следва във военна академия.

Ремсистът Никола Инджов, ученик от с. Ръжево Конаре, преди да премине към средногорските партизани, често идваше в училището в Чернозем на поверителни разговори с мене и с Русин Филипов. Той загина в Беговската гора като партизанин.

Данаил Рогачев, Рангел обущаря, Георги Манев, Мано Пейков и аз, в две групи за маскировка, излизахме по Стремското поречие за среща с горския от Долна махала, от когото се получаваха сведения за партизаните — за движението им в Беговската гора, за нуждите им. За 7 септември 1944 г. подготвихме влизането в Чернозем на група партизани, за да се справят с полицейските доносчици. Но след като съобщиха по радиото, че на 5 септември Съветската освободителна армия е преминала Дунава, идването на партизаните стана ненужно. Ако то се осъществеше, никой от нас не можеше да остане в село — трябваше да ги последваме.

Когато Пловдивското девето военно окръжие се пренесе в с. Калояново, съседно на Чернозем, негов подначалник беше майор Христо Митрев. В Пловдив живеехме на един етаж със семейството му. По неговото радио редовно слушахме Москва и други станции за събитията на Източния фронт и героизма на Съветската армия. Той ненавиждаше хитлеристите и българските фашисти и беше дълбоко убеден в неизбежната катастрофа на нападателя. От Чернозем ходехме на гости на семейство Митреви в Калояново. От него разбрах поверително, че пловдивската полиция често представя на военното окръжие имена на лица, които следва да бъдат изпратени в лагери. Уговорихме се той да ми съобщава тези имена. Хр. Митрев смяташе, че това е най-малкото, което може да стори за народната борба против фашизма. Започнах периодично да го посещавам в квартирата му в Калояново, където получавах сведенията. Листчетата с имената укривах под хастара на обувките си. В Чернозем сведенията предавах на тройката. Оттук те се съобщаваха по села на лицата, които са в опасност. Някои от тези хора, за да се спасят от арест и полицейски инквизиции, преминаваха към партизаните.

През първите дни на май 1944 г. в Сливен се укриват няколко нелегални. Между тях е и днешният професор Атанас Стойков. Бил е изпратен при Петър Димитров-Рудар и е укриван от него като сътрудник-стажант. Но поради настъпилата опасност да бъде разкрит се наложило Атанас Стойков да премине в пълна нелегалност.

По това време бях в Чернозем. Там получих настойчиви писма от Радой Ралин, че непременно трябва да замина за Сливен по някаква важна работа. А тя беше следната: ремсовото ръководство с Панайот Гиндев и Радой Ралин, с участието на писателя

Петър Димитров-Рудар — защитник на подсъдими комунисти в Сливен, — решава да организира литературна вечер, но с член на Съюза на писателите и той да бъде не друг, а аз. Това ми стана ясно, когато се срещнах с другите. От Чернозем през Карлово, сутринта на пети май, аз и жена ми тръгнахме. В Сливен заварихме разлепени афиши за вечерта в читалище „Зора". Целта на вечерта имаше нелегален характер — в салона на читалището трябваше да се събере сливенската комунистическа общественост, за да се разменят мисли за спасяването на нелегалните, заплашени от полицейска и войскова блокада. Трябваше да се действува бързо. По улиците на града се движеха стражари и въоръжени войници. Където видеха двама души да разговарят, се намесваха с груби предупреждения веднага да се разотиват.[16]

Един учител по музика от гимназията съобщава в полицейското управление, че ме познавал като комунист от студентския дом на ул. „Граф Игнатиев". От управлението се свързват с Дирекцията на полицията в Пловдив. Оттам отговарят, че трябва да бъда следен и че не съм дошъл в Сливен в такова време за какво да е, а с някаква нелегална цел. На тоя телефонен разговор с пловдивската полиция присъствува писарят на сливенското полицейско управление Симеон Карадобрев. Същия ден той съобщава на ремсовите другари от ръководството, че е наредено на военното разузнаване да ме следи и да ме арестува в хотел „Зора", където бяхме отседнали.

Рано преди започване на литературната вечер читалищната зала беше пълна с работничество и прогресивна общественост. Но тъкмо тогава зад кулисите на сцената нахлуха агенти и стражари, за да разтурят честването. Стана сблъскване с дежурните другари. От залата излязоха работници и принудиха полицаите да напуснат сцената. В това време Петър Димитров-Рудар, Радой Ралин и аз излязохме на авансцената пред спусната завеса. Пръв започна със смело слово Рудар, след него Радой Ралин със стихове и накрая аз — със страници от повест. Въпреки опитите на полицията да осуети вечерта тя завърши сполучливо.

Когато вечеряхме в ресторант „Зора", след четенето, определеният военен разузнавач непрекъснато влизаше и излизаше, за да ни следи. Тогава Петър Димитров-Рудар предупреди да не оставаме в хотела, защото непременно ще бъда арестуван. След вечерята бързо напуснахме хотела и отидохме право на гарата, откъдето взехме влака за Бургас. Всичко се нареди добре. Вместо да се отправим за Чернозем, отседнахме в Айтос при сестрата на жена ми. Там останахме до края на май, където бях в постоянна връзка с комунистите Светльо Василев, журналиста Никола Божилов, д-р Калчо Георгиев, Андрей Карагьозов, Стефан Драганов, Георги Връбчев, Яни Димитров и др.

В библиотечната си стая в Пловдив се срещах с нелегални, за чиито имена не се интересувах. За тия срещи ме предупреждаваше Иван Миленков — един от дейните членове на Българо-съветското дружество. По същия Иван Миленков изнасях комунистическа литература, която отиваше в ремсовата организация, а част от нея и в Балкана по искане на партизани. Пак по Иван Миленков книгите се връщаха след използуването им.

В пловдивската Дирекция на полицията бяха възбудени задочно едно след друго три следствени дела против мен. Водеха се от груповия началник Танев, който пред Народния съд си призна, че е извършил тринадесет убийства. Между убитите от него е и ремсистът от седми клас на пловдивската гимназия — син на физика от тогавашния Учителски институт Иван Попов. Извикали мнозина граждани да потвърдят клеветите на доносчика, че аз съм комунист. Някои, които не дадоха исканите показания като директора на Библиотеката-музей Димитър Цончев, адвоката Васил Крумов, Петър Стоянов — сега водещ курсове по френски език в някои софийски учреждения, бяха бити от този групов началник Танев. Редовният доносчик против мен е бил командирован от Борис Йоцов в Пловдивския народен театър, за да следи и държането на прогресивните дейци в града.

Тия три задочни дела отиват в ръцете на шефа на военното разузнаване полковник Стоев. Отвличането ми е било забавено благадарение на неоценимите грижи на артилерийския полковник Георги Тунтев — прогресивен офицер от Карлово, който в 1923 г., по време на Септемврийското въстание, е спасил от групата за разстрелване сетнешния народен художник Христо Станчев. В първите дни след Девети септември палачът Танев беше арестуван. Като ме заведоха при него мои приятели-партизани, той потвърди, че доносчикът е от театъра.

Запознах се със случая относно бордовия радиотелеграфист на бойна ескадрила, която излита, за да атакува към Скопие отстъпващите хитлеристки части. Водачът, капитан на ескадрилата, се приземява, за да се предаде на хитлеристите. Когато радиотелеграфистът Пейо Тодоров вижда предателството на капитана, снема шмайзера и стреля срещу изменника. И преминавайки към предните части на народната ни армия, героически се отбранява от хитлеристка група. За този подвиг П. Тодоров е повикан в министерството и повиш ен, а след няколко дни арестуван и откаран в Горна Оряховица. Имали са намерение да го ликвидират в неизвестност. Този обрат в неговата съдба се дължи на един генерал от авиацията, роднина на изменника.

Когато нашата армия освобождава Скопие, в една болница откриват ранения капитан, лекуван от хитлеристите. От Скопие

покровителствуваният от министерството капитан се връща в София, но не вече като изменник, а като обвинител на арестувания П. Тодоров.

Връзката ми с героя на Съветския съюз генерал Захари Захариев беше ценна. Той ме уведоми, че според него Дамян Велчев и генералът от авиацията се готвят да унищожат Тодоров и по този начин да прикрият предателството на капитана. Отнесох веднага въпроса в ЦК при другаря Рубен Аврамов. Неговата препоръка беше да се действува бързо, като се заеме партийната организация на писателите за участие в спасяването на П. Тодоров. Написахме протестно писмо до Дамян Велчев, под което се подписаха над тридесет писатели — Людмил Стоянов, Крум Кюлявков, Христо Радевски, Д. Б. Митов, Младен Исаев и др. Това писмо беше връчено на Дамян Велчев от Людмил Стоянов, Крум Кюлявков и Славчо Доброславски. В него се казваше, че ако арестуваният не бъде освободен час по-скоро, връченият документ ще излезе в печата. Въпреки обещанията на Д. Велчев освобождаването на П. Тодоров се бавеше. Тогава дадох резервния екземпляр на Теньо Стоянов и целият текст излезе в подлистник в следпразничен вестник.[17] Това объркa организирания заговор срещу П. Тодоров. за спасяването на един предател и беше удар срещу министерството. При неуспялата „драйфусиада", както вестникът определи пъкления заговор, капитанът-изменник беше арестуван веднага и предаден на военен съд. А П. Тодоров от обвиняем и арестуван стана обвинител в съда. Капитанът беше осъден снизходително заради старата му майка на петнадесет години тъмничен затвор и отнемане на капитанския му чин.

18 април 1977 г.

— Вие вече казахте, че първият писател, с когото сте се запознали, е Людмил Стоянов. Известно е, че по-късно се срещате и с други белетристи и поети. С някои от тях сте били в непрекъснат контакт. Какво е отношението Ви към тези срещи сега? Интересуват ме контактите Ви с писателите, с които сте бил най-близък?

— За Людмил Стоянов съм говорил. Не съм отминал и Николай Райнов, който ми беше професор в Художествената академия и с когото наистина съм поддържал приятелски връзки. Към него изпитвах чувство на дълбоко уважение. И затова много се зарадвах, когато Пловдивският юбилеен комитет възприе идеята да му се посвети честуване в началото на пролетта на 1939 г. Председател на този комитет беше адвокатът Божидар Здравков — демократично настроен човек и с големи симпатии към Съветския съюз.

За лектор на честването се определи Стефан Гевгалов — учител по литература в търговската гимназия. Като членове на същия комитет влизаха Петър Малчев — директор на търговската гимназия, писателят Хр. Борина, журналистът Лука Говедаров, директорът на Пловдивската народна библиотека-музей Димитър Цончев и аз като пряк организатор на юбилея. По време на подготовката получих едно писмо от Николай Райнов, в което съобщаваше темата на сказката си, която трябваше да изнесе на другия ден. В писмото си не отминаваше и лошото отношение на Владимир Василев и „Златорожци", които отказали да участвуват в работата.

— Писмото на Николай Райнов е от 23 февруари 1939 г. София, и гласи:

„Драги Вичо!

Трябва да си получил телеграмата ми. Подадох я веднага, щом ти получих картата, а надвечер, към 5 ч., ми донесоха твоята телеграма — уж „бърза", а в същност закъсняла. Мислих доста по темата на сказката и ми се струва, че „Орфей — слънцето на Тракия" — подхожда най много за нашите пловдивчани. Тъй че тая ще бъде темата на сказката. За 15 март ще дойдем неколцина — Богомил и Брадата,[18] Стоян Атанасов,[19] проф. Петър Петков,[20] може-би още Н. Г. Данчов,[21] а може-би и друг някой. Не знам с кой влак би било най-добре да потеглим. Има време, ти можеш да ни посъветваш. Много ти благодаря за ревностното участие и за грижите, що полагаш, за да излезе тържеството, както трябва. Особени желания лично аз нямам. Добре ще сториш, ако наблегнеш да се събере или отпусне някак по-добра сума, тъй като тукашният комитет обещаваше много, а после разхлаби и успехът му се сведе до десетина хиляди лева, които Министерството на просветата ще отпусне: това е всичко, а разноски по подготовка на юбилея (покани, листа, позиви, марки и др.) има вече около 15 000 лв. Щяха уж да обиколят учреждения, банки, дружества и частни заможни лица, а в същност никой не прави нищо — и мене е обидно да им напомням. Добре, че Стоян Атанасов финансува цялата подготвителна работа: ако не беше неговата щедрост, нищо не би излязло. Изобщо тук тая работа ми донесе доста разочарования и дори огорчения. Но всичко ще мине и ще се забрави. Здраве да е! Та затова ме възхищават твоите братски, безкористни усилия да се изнесе честването достойно. Ще гледам да ти се отблагодаря някак след юбилея.

„Златорожци" не участвуват в работата; Владо Василев е зле настроен: дори ми не праща отдавна и списанието, понеже сме скарани и съм сътрудник на „Изкуство и критика". Никакъв юбилеен сборник няма да излезе: тая работа се разтури благодарение на зло-

старанията от страна на Никола Балабанов.[22] Ще излезе само „Райнов Лист“[23] с малки статийки и няколко клишета; може би ще бъде занимателен. Ще ти го пратят, когато се отпечата. От много страни се съзнателно и лукаво пречи на юбилея, като че ли съм извадил очите на някого. Нищо: прощавам им. Аз обичам враговете си; само посредственият няма врагове. Все ми се струва, че усилията им няма да бъдат кой знае колко плодоносни. Честуването ще стане във Военния клуб, а след пладне пак ще има четиво от страна на кръжеца „Живо слово“. Владо Василев не даде Народния театър. За „Имало едно време“ представи някакви митологично-непреодолими пречки. Изобщо добре „услужи“ на бившия си сътрудник: бог да го поживи—да се радва на своето окончателно грохване, което ще настъпи скоро.

Много ти здраве от Богомила, Бояна и приятелите. Всичко най-добро ти желае твоят

Николай Райнов“

— За някои подробности около подготовката на юбилейния сборник писателят Ви уведомява с една пощенска картичка от 12 април 1939 г. :

— „Драги Вичо,

Статията получих и прочетох. Много ми допадна. Благодаря ти от сърце за това, що си написал. Бях оня ден при Стоян Атанасов. Сборникът ще се печата и статията ще влезе. Ще я коригирам. Вярвам да излезе доста съдържателна книга. Ще бъде, разбира се, илюстрована. Благодаря ти за 1000-та лева, които си ми издействувал от водния синдикат „Тракийска низина“. . .

— Сборник не излезе, юбилеят не се състоя въпреки усилената подготовка и разлепените афиши в навечерието. Беше разтурен от представителите на духовенството начело с владиката от Пловдивската митрополия. Те помнеха, че юбилеят му в София също пропадна поради протеста на Софийската митрополия и организацията „Родна защита“. Доводът за това разтуряне на юбилея от митрополията в София беше, че Николай Райнов е афоресан от църквата за романа му „Между пустинята и живота“,[24] в който реалистично и антирелигиозно тълкува Христос и неговото появяване. Та юбилеят беше осуетен и сборник не излезе.

Не искам да отмина и акад. Михаил Арнаудов, с когото връзките ми започнаха от 1928 г. На времето много ме караше да сътруднича в „Българска мисъл“[25] било с литературни портрети, било с белетристични работи. Освен това той се отзоваваше с рецензии

за мои книги, както е случаят с рецензията за книгата ми „Идеи и личности“, издадена в Пловдив през 1937 г.[26] Когато приготвих книгата си за Яворов — тя имаше анкетно-портретен характер, — Арнаудов пожела като автор на „Психографията“ на Яворов да я прочете. И не само я прочете, но и написа предговор. А към това се прибави и един друг момент, че той даде книгата на сестрата на Яворов, за да я прегледа и даде някои допълнителни обяснения под линия. С това книгата доби по-интересен профил — от една страна, сестрата на Яворов, от друга — проф. Арнаудов с предговора си.

— Около подготовката на работата Ви за печат проф. Арнаудов сам дава подробни обяснения:

„Драги Вичо, пише Ви той на 2 септември 1935 г. от Своге. — Извинявам се много, загдето забравих досега, тъй дълго, ръкописа Ви! Бях тъй много зает, тъй погълнат от една своя научна работа, щото просто не можах да се откъсна от мислите си и да посветя сериозни часове на нещо друго. Най-сетне днес привърших голям дял от труда си и готвейки се за прибиране в София, реших да се занимая и с Вашия очерк. Прочетох го внимателно и намерих, че той е много добър, напълно задоволителен. И написах моя кратък предговор, който, ако може да Ви послужи, ще имате свободата да напечатате.

Нещо важно: Преди да чета сам ръкописа Ви, дадох го да бъде прегледан от г-жа Екатерина Найденова, за да не бъде допусната някоя грешка. Г-жа Найденова прочете очерка и направи на няколко места добавки или поправки, които, струва ми се, е добре да влязат в работата Ви — както са написани, без промяна. Те могат да се печатат под черта с петит на съответното място. Така работата Ви само ще спечели и пред читателите, и пред науката.

Аз лично зачертах един пасаж за П. Тодоров, който може да дразни наследниците му (имах вече една разправия с тях по подобен повод). Също зачертах и поетесата?, за да оставя само г-ца, понеже и тя би правила въпрос от упоменаването ѝ.

Бъдете здрав и печатайте по-скоро! Съобщете ми как гледате на предложенията ми!

Ваш предан

М. Арнаудов

Адрес: София, ул. Славянска 38“

— По време на „изгнаничеството“ си, както вие наричате годините, прекарани в София, преди да заминете в Пловдив, Вие не сте

разполагали почти никога с постоянна и самостоятелна квартира Известно време сте живели с Николай Хрелков.

— Най-често нощувах у приятели, а понякога на гарата в пътнически вагони, дори през зимата. Тежък живот, много тежък! Вярно е, че известно време живях с Хрелков.

— Как протичаше ежедневието Ви, не си ли пречехте?

— Ние нямаше какво да си пречим, защото и двамата бяхме без никаква материална подкрепа. Случваше се, че аз всичко, каквото припечеля — някой скромен хонорар от сътрудничеството си в „Заря“ или някъде другаде (не искам да засенчвам с тои Хрелков, който беше един наистина достоен човек) — отиваше за обяд, а в редки случаи оставаше за вечеря. Обикновено с един обяд за двама се изчерпваше хонорарът. В продължение на дванадесет години в София в редки случаи съм се задържал на квартира. Като дойде ред за наем. . .

— И като дойде ред за плащане на наема, се премествахте другаде?

— Наемодателите са едни дървеници, които. . . Помня като живеехме известно време с Бешков в една кооперация на бул. „Македония“. То беше мъчение. Разбира се, между приятелите от провинцията, които живееха под наем, съм намирал най-често прием за нощуване. Тук мога да спомена моя приятел — покойник вече — Златю Бояджиев, с когото бяхме в един курс като студенти на проф. Цено Тодоров. С него живееше Димитър Драганов. В тяхната квартира бях най-чест гост. Те готвеха повече, разбира се, боб. Друго би било може би, ако животът тук, преди да отида в Пловдив, бе протекъл нормално — не в такава беднотия. Защото фактически често пъти предпочитах кафенетата, за да пиша статиите си за вестниците, в които сътрудничех. Друго би било, разбира се, ако бях предпочел в интерес на пълния стомах да отида против своите убеждения. В това отношение убежденията си съм запазил с тежка нечовешка неволя, но нямаше място за колебания, след като бях разбрал, че врагът е безмилостен. Тия констатации затвърдиха още повече моята непоколебима воля да не правя компромиси с разбиранията, с идеите си.

— Помните ли как работеше, как пишеше Хрелков?

— Той пишеше на коляно.

— Защо на коляно? — по навик или липсваше маса?

— Никаква маса. Докато бяхме на ул. „Кочо Чистеменски“ у едно бедно семейство, през топлия период на есента той оставаше в квартирата, докато аз ходех в Академията. Понякога, защото нямахме маса, той пишеше лежешком по корем — обикновено на тевтерче. Един конкретен случай: при наше отиване в парка бяхме

Радка Иванова — съпругата на В. Иванов — през 30-те години

Редакцията на сп. „Хиперион": Вичо Иванов, Мирослав Минев, Иван Радославов, Моис Бенарое, Теодор Траянов

Радка и Вичо Иванови — 50-те години

се снабдили с хляб, домати, с малко сирене за обяд и тук под боровите сенки той написа „Среднощна коситба“ на коляно — стихотворение, което посвети на мен. Но Хрелков в много случаи нямаше лична преценка за туй, което пише. Туй стихотворение му е едно от най-хубавите, което не поправи допълнително. Та Хрелков пишеше така. Дори когато се разболя и отиде в Горна баня, продължаваше да пише. При всичките ми посещения съм го заварвал да работи. Неповторима натура беше. Неговият „Среднощен конгрес“ няма да се повтори в българската литература.

— Често ли Ви четеше написаното?

— Той отбягваше да чете пред кого да е, но понеже ме чувствуваше много близък, ми показваше работите си. Преведе „Евгени Онегин“. Беше започнал „Клим Самгин“ на Горки, но не стигна до пълно издаване на трите тома. Както казах вече, с него живеехме в кв. „Хаджи Димитър“ — нататък, като се премине железопътната линия, на ул. „Кочо Чистеменски“. Хазаите ни бяха осигурили само едно широко легло и одеяла, които прозираха. Събрахме се през есента на 1928 г. И от този момент до края на живота му връзките ни не прекъснаха. Живеехме заедно, спяхме заедно. Той беше преследван като емигрирал през 1925 г. комунист. Иначе, ако беше останал, щеше да го сполети участта на Гео Милев, на Христо Ясенов, на Сергей Румянцев и на другите невинно загинали. На ръст Хрелков беше дълъг човек. Като легне до мене — аз спях откъм стената — така си протягаше краката, че ме избутваше съвсем до стената. Казах му — бе, Николай, аз останах без пространство, какво правиш ти? А той току ще каже — „Ех, тия мои кокили“. Интересна личност беше — непоколебим характер. Той просто изгоря — туберкулира.

Но един ден с Хрелков останахме и без квартирата си на ул. „Кочо Чистеменски“. За да прекараме нощта, се отправихме към нощно кафене на гарата, което работеше непрекъснато до сутринта. Това беше през януари на една яростна зима. Заварихме кафенето пълно с бездомни, между които и хамали със самарите си. Едни от тях играеха на карти, а други дремеха. Невъобразима нощна атмосфера в това заведение, където на няколко пъти избухна скандал между играчите. Някъде към полунощ влезе стар човек с широкопола черна шапка и черен балтон, който на светлината лъщеше като дреха на удавник. Очевидно беше, че дрехата му е престара. Едва намерил място, той седна мълчаливо, без да каже нито дума на съседите си. Не след дълго извади изпод балтона си една гарга и я сложи на рамото си. Веднага след това ѝ поднесе на длан та си варено яйце и неговата крилата спътница започна да кълве. Кошмарна картина на съдбата на несретника, който бе приютил в дрехата си прокълнатата птица. Самият той

в нужда, а направил всичко възможно, за да нахрани птицата не с друго, а с яйце. Тази картина със стареца страшно ни смути и си казахме, че има и по-лошо от нашето положение на безквартирни. Когато се зазори, старецът излезе навън, където го посрещна виелицата.

Мина известно време и впечатлението от човека с гаргата не ни напускаше. Хрелков на свой ред казваше — „незабравима картина, братко, на човешко нещастие с оня старец, когото видяхме в нощното кафене".

Като се развидели и ние двамата се измъкнахме, за да отидем към центъра и влезем в дневно кафене. В дневното кафене Хрелков прекарваше с часове, където усамотен, можеше да пише.

Връзките ми с Хрелков продължиха и докато бях в Пловдив. Пишехме си, уведомявахме се един-друг за всичко, което ни вълнуваше — за творческите си планове, за ежедневието си.

— Силно впечатление правят две от Хрелковите писма, които сте получили през пловдивския си период:

„Драги Вичо,

Нашият приятел се завърна от Пловдив и ми донесе много здраве от теб. Ти, разбира се, си бил на няколко пъти в София, но не благоволяваш да се обадиш. Знам: когато замина, беше ти много тежко. Обиден беше. При едно твое пребиваване в София аз те дирих. Искаше ми се да си поговорим. Тежко ми е мен. Ако не е борбата, която ме е крепила и крепи в живота, тая подла паплач, която ме обикаля, търгашества с идеалите на ония, които ми са братя, и с моите идеали, би ме накарала да се застрелям. Превеждах Пушкин на Игнатови. Питай ме, брате мой, защо го превеждах. Аз загинах там. Аз не знам дали е възможен по-страшен труд. Всичкото това отиде напусто. Защо трябваше да загивам над хиляди и хиляди осмостъпни ямбове, платени по 1 лев на ред. И поне да е платен тоя лев. Всичко, каквото съм взел, сякаш ми се е спряло в гърлото. Лично мое творчество — абсолютно никакво. Одрипавял, обосял до там, че и просекът би се срамувал от вида ми, опитах се да любя. Можеш ли да си представиш ти това нещо. Все още е потребно може би и на мен поне малко любов в тоя свят.

Но това свинско общество не дава на противника си ни хляб, ни любов. То си е право, разбира се (обществото), но тъй е горчиво всичко това, че ако не мога да заплача, то е само защото сълзите са много жалки пред личната ми катастрофа. Пък и какво. Аз в същност исках да се влюбя, за да творя изкуство. Може би моето изкуство няма нужда от любов. Но пък може ли да нямаш някакъв близък човек, който все пак да те подкрепи в живота? А ето че такъв човек няма.

Какви тежки студове има над София. И как си отиват пусти, незапълнени с нищо, ако не се смятат мислите ми за дрехи, за шапка, за обуща, за балтон, за квартира, за хляб. Най-страшното е, че нямам никакви дрехи. Съдрах си жилетката да ги кърпя, а коленете ми са голи. Ти си казал, че искаш нещо да ми пратиш, но да ти дам един адрес. Мене ми текна(като на удавник, който се фаща и за сламка) спасителна мисъл: Ако ти би могъл, макар и да заборчлееш, щом би имал кредит да ми пратиш 750 лв., то аз веднага ще имам дрехи. И ако (в последна степен) това би могло, то дори да ги пратиш телеграфически. Но, разбира се, и да не сториш това, за което ти не си задължен, то пиши ми на адрес

Стефан Чолаков — за Николай
Застр. д-во „Родина“, „Московска“ 3.

Също изпрати ми пак на същия адрес книгите, които си издал. Повестта, която пишеш, ще трябва да направиш всичко възможно да се видм и да ми я прочетеш, преди да я издаваш. Аз те моля за това повече, отколкото за парите, които ти искам. Аз ще ти бъда много полезен съветник, макар че вярвам дълбоко в разказваческия ти дар. Ако би могъл с един купон да вземеш едни обуща, ама голям номер за зимно носене — 45 — и по някого да ми ги пратиш. Аз мисля да продам втори път Онегин и ако се реша на това, то освен че бих ти върнал парите, които ти искам, но бих и закрепнал. На всеки случай това ще бъде помощ, която никога няма да се повтори в живота. Аз най-после ще трябва да стана малко по-практичен. Щом като сганта около мен е нечиста, имам вече право да се помъча и стана по-практичен. Каквото и да сториш, бързай! Повестта без друго трябва да я видя в ръкопис.

София 30. X. 1935 Братски поздрави от Николай

P. S. Не съобщавай никому положението ми.“

„Драги Вичо,
Твоето писмо най-сетне ме намери. Аз съм в с. Лакатник от две седмици. Няколко дена как съм го получил и не мога да ти отговоря. Не мога. Трябва да съм много зле, не само здравословно. Получих едно писмо от един другар, с което ме буди отново да прегърна волята за живот.

. . . . .

Къде е тя. Волята? Аз я прахосах да се разправям с една литературствуваща бездарна сган. Сега стоя тук и не мога да си вдигна ръката да ти отговоря.

Нямаш представа как ми подействува твоето писмо. Значи не съм забравен. Тук е много евтино, но, разбира се, че с 500—600 лева, които ми остават, нищо не може да се направи. Аз съм страшно много съсипан и сумата, която ми пращаш, наистина ще ме спаси.

Ако имаш някой препис от твоя нова по-крупна работа прати ми да се позанимавам тук. Отвреме навреме ми препадат вестници. Все диря да науча за теб. Не съм те аз разобичал.

Какви чудни борби се развиват в Испания. Какво епопейно народно съзнание и каква долна, гнусна българска преса. Иска ми се да не съм болен сега. И да следя с всичките си сили и способности новата фаза на народните борби, които заливат Европа.

Ти защо не пишеш нещо за Пловдив и твоя живот. Тук в Лакатник на спокойно бих проследил едно изложение на твоя живот и работа(литературна) в Пловдив. Пиши.

Аз ти пиша писмото си върху един блок на кревата. Малко се поизморих вече.

Моля ти се, не ме забравяй за всичко, което ти писах.

15. VIII. 1936 г.

с. Лакатник

Сърдечен поздрав
твой Н и к о л а й

Разбира се, писмото ти пращам три дена след написването му. В Лакатник е така“[27]

Голяма част от интелигенцията беше на нашето дередже. И Никола Балабанов като безработен актьор изпадаше често в тежки състояния. Менеше си квартирите поради невъзможност да посреща наемите.

Една пролетна нощ се заседях в кафене „Кристал“ поради безквартирие. Персоналът на кафенето вече напущаше работата си и спускаха рулетките. Аз, разбира се, трябваше да изляза и да си търся късмета. А вън валеше проливен дъжд като из ведро. В тая краллировска нощ светкавици кръстосваха улици и площади и нямаше къде да се спаси човек. Спомних си, че Никола Балабанов ми беше дал адреса си на ул. „Цар Иван Асен II“, като ми каза, че ако остана без квартира, мога да отида при него в таванската му стаичка. Под неспирния дъжд се отправих от „Кристал“ към посочения от Никола адрес. Улиците бяха глухи, не се мяркаше жива душа. Само пред университета стоеше дежурен стражар с шлем, който блестеше от пълзящите светкавици. Когато стигнах до кооперацията, бях измокрен до кости. Но вратата на сградата се оказа заключена и аз се принудих да позвъня на кооператорите. Поч-

наха да се отварят прозорци и да се вика — „кой звъни по това време". Аз, разбира се, почувствувах фиаското си и побързах да скроя измамен отговор: „Тук живее актьорът Никола Балабанов. Дойдох да му съобщя, че брат му проф. Александър Балабанов е в много тежко състояние." Тогава вратата ми беше отворена със сърдит тон и ми се каза на кой етаж живее Никола. Като влязох в таванската стая, видях цялата мизерия на нейния обитател. Той лежеше на гола желязна пружина, завил се през глава, във вид на кълбо, с тънко червено одеяло. Докато говорехме, от балтона ми се стече толкова дъждовна вода, че се образуваха вади. Кольо каза: „Вземи онова цариградско издание на библията и лягай на нея като на възглавница." И какво лягане беше това — направо на голия под — цял измокрен. Изтърпях това си положение и рано сутринта, преди кооператорите да са почнали да излизат, напуснах квартирата на Никола, като се уговорихме, че на обяд ще се видим пред кафе-сладкарница „Цар Освободител". Отидох там към единадесет часа. По едно време гледам, че отдолу се задава двуколка, а на капрата до коларя седи Н. Балабанов. Когато двуколката се изравни с кафенето, Кольо с присъщия си хумор викна: „Битпазар — продава се", а в туй време големият му будилник във вързопа с багаж така силно започна да звъни, като че ли на свой ред рекламираше битпазарската стока. Оказа се, че сутринта съветът на кооперацията се е събрал и решил Н. Балабанов веднага да напусне стаята. Непосредствената причина било моето нощно посещение. Тогава той я напуснал и се отправил към някогашния хотел „Родопи", който се намираше пред битпазара в центъра на града — зад някогашната млекарница и сладкарница „Охрид", на бул. „Дондуков". Никола взе в хотела стаичка на последния етаж, където бяха необитаваните помещения. Същия ден ми каза: „Понеже леглото е тясно за двама, ти ще се прибираш рано, за да спиш, а пък аз ще се връщам на разсъмване. Ще посещавам нощен клуб, където играят на ролетка. Там имам приятели, които обичат да залагат на мой късмет. Ако получа някакъв процент, на връщане ще ти донасям банички или милинки. Не донеса ли нищо, значи не ми е провървяло." И действително започнахме да ползуваме по този начин леглото. В същност стаята ни представляваше неугледно, неприветно, с паяжини и паяци по таванските ъгли помещение. Човек би казал — стая за самоубийци, но не и за живеене.

По това време Н. Балабанов очакваше да бъде назначен в Народния театър, след като беше напуснал Русенския общински театър. Но Владимир Василев не беше склонен да го назначи, защото брат му Александър Балабанов полемизираше често с него. През това време на материално неблагополучие и за мене, и за него

всеки ден преди обяд бивахме заедно. Понякога търсехме в джобовете си някое сусамено зърно, за да го стрием със зъбите си и да ни замирише на хляб. За Н. Балабанов нямаше никакво значение, че брат му Ал. Балабанов при всяка среща на улицата ни канеше редовно на обяд. Ние нито веднъж не се отзовахме.

— Защо не се отзовахте на поканата — вие сте били измъчени, гладни? Или Н. Балабанов не беше в добри отношения с брат си?

— Напротив, Кольо много обичаше брат си, но и на двама ни беше неловко до се възползуваме от поканите, колкото и сърдечни да бяха те. Това много ядосваше А. Балабанов. Веднъж той ни каза: „Приготвих цял гювеч и като не дойдохте, хвърлих го от терасата на кучето.“ Никола му отговори малко иронично, в смисъл, че не можем да повярваме, че го е хвърлил, а по-скоро го е изял сам. На този отговор Ал. Балабанов се развика и добре ни калайдиса.

Когато напусна хотел „Родопи“, прибра ме фотографът Борис Блъсков — един от синовете на Илия Блъсков. Спях в ателието му, облечен с балтона си, върху една дълга маса.

— При по-тежки условия не би могло да се живее. И въпреки че тези спомени са нерадостни за Вас, ще Ви помоля да продължим по-нататък през годините, през които, разбира се, сте имали и светли моменти. Например високата оценка на Ал. Балабанов за една Ваша статия, посветена на неговата дейност. В писмото си от 29 февруари 1940 г. проф. Балабанов не пести добрите думи, излагайки мнението си:

„Драги Вичо Иванов — пише Ви той, — статията ти ми се предаде веднага. Аз я взех да я прочета. Тя е толкова хубава, съдържателна, написана с голямо проницание в работата ми, и главно написана отлично и нашироко. Бих желал да не е за мен, за да мога да ти кажа още по-хубаво нещо. . . Но сега всичко, което ти кажа, ще е под знака на направения комплимент — и не може да се диша свободно.

И че я задържах у себе си, не е виновен нито брат ми Коле, нито Митов, никой, а само аз сам: някак си искаше ми се такава статия да излезе по-после и ако е възможно, в някой ежедневник, макар че е голяма. Но скоро се отказах от тоя мерак, като виждах как стоят работите с критики в ежедневниците. И току се разболях тежко от пневмония, от 16 дена лежа, а от 11 дена съм в Климентинската болница. Като се съвзема, ще направим това от тая статия, което тя има най-силно право, няма нищо, че се забави, напротив, сега е по-добре, понеже никакви материални работи тука не ме интересуват, всичко е отдавна минало, отдавна. . .

Стискам ти ръката, поздравлявам те и ти благодаря за тая дълбока работа.

Много здраве на булката.

А. Балабанов"

Притежавам и други писма от проф. Балабанов в личния си архив. Връзките ми с този бележит познавач—интерпретатор на въпроси от древногръцката и римската литература и култура датира още от 20-те години. По повод на първото ми сътрудничество в издавания от него седмичник „Развигор"[28] започнаха близките ми връзки с него. Тогава, по време на годишнина от загиването на Хр. Ботев, ми излезе дълга статия (в цяла страница на „Развигор") за личността и революционните идеи, за поезията и подвига на Ботев.[29] Връзките ми с проф. Балабанов бяха непрекъснати и само смъртта му сложи край на това ценно за мен приятелство. Съредакторите на „Развигор" бяха двамата му приятели и почитатели Д. Б. Митов и Тодор Боров. Симеон Радев, с когото поддържах години наред връзки и който високо ценеше своя приятел Балабанов, сподели с мен веднъж на „Раковски": „Всичко, каквото пише Бабабанов, има висока литературно-философска стойност, но колко по-интересно щеше да бъде, ако го следваше стенограф с бележник, за да записва чудните му импровизации по редица въпроси на чуждата и нашата култура. Такъв един труд от стенографирани изказвания на Балабанов щеше да го представи още по-вярно на света."

— Казахте, че с Илия Бешков сте живели известно време заедно.

— С Илия Бешков се запознах към края на 20-те години, когато той току-що завършваше Художествената академия заедно с едноименника си Илия Петров, и двамата студенти по живопис на известния проф. Никола Маринов. Професорът, който беше изключително добър и надарен художник, хранеше към тях просто бащинско отношение, без това да се отразява върху изискванията му. Те от своя страна му отвръщаха с искрена преданост, която остана до края на живота им. Когато и двамата — Илия Петров и Илия Бешков — бяха вече свободни, забележително проявяващи се художници, тази тяхна преданост премина в приятелство, което радваше проф. Никола Маринов. Илия Петров му нарисува портрет — прекрасна творба, която се намира в неговото ателие. Бешков завършил Академията с отличие с изпитна работа голо тяло. След това мисля, че не можа да влезе като преподавател в софийска гимназия, защото беше открит враг на фашистката власт. Около деветоюнския преврат 1923 г. Бешков като член на мла-

дежката земеделска организация в Долни Дъбник е бит до смърт от фашистката полиция. Оттогава вследствие на пораженията — физически и душевни—той винаги имаше болнав вид. След този случай в душата му остана едно постоянно съмнение към хората. И нищо чудно, че той отбягваше срещи с кого да е, рядко се отпускаше, а своята откровеност запазваше за най-добрите си приятели — твърде малко на брой. Ненавистта си към фашизма и фашистките управници Илия насищаше в сатиричните си карикатури, които печаташе във в. „Пладне“[30] като редовен сътрудник със скромна заплата. Възхищение извика със смелостта си разобличителната му карикатура срещу Ал. Цанков по повод годишнина от преврата на девети юни. В композиция карикатурата представляваше Ал. Цанков, вдигнал в тържествена поза блюдо с главата на Александър Стамболийски. Заради тази смела атака Бешков беше полицейски и цензурно преследван. Но неговата разностранна надареност не се ограничаваше само в изкуството му на сатирик. През ония години на сиромашия той илюстрира редица детски и юношески книги — една дейност, в която проявяваше висока художествена взискателност към себе си. Илюстрира и книги за възрастни, какъвто е случаят с „Бай Ганьо“ на Алеко Константинов, като в някои от тях той участвуваше с оформяне на корици. Бешков направи корицата на една моя книга — сборника „Повести и разкази“ от 1933 г. Тя представлява майка с прехапани устни и свити пръсти, с трагичен израз, с надяната на лява ръка празна кошница, символизираща образно семейната немотия и сиромашка безпомощност. Другият образ е на детето, което се е притиснало в полата ѝ, а с лявата си ръка държи дясната ръка на майка си.

Към края на 20-те години и началото на 30-те стана така, че приятелството ни премина в съжителство в таванска стая на седмия етаж на бул. „Македония“ № 7. Каква изненада за нашите приятели — Илия Бешков и Вичо Иванов с квартира! Въпреки наетата квартира не ни липсваха неприятности, предизвикани от нашия хазаин. Поради особения му нагъл характер и външен вид Илия Бешков му даде име Ноздрев — на името на Гоголевия герой. Казваше се Казанджиев — бивш учител по рисуване на Илия в Плевенската гимназия. Разбира се, не беше никакъв художник, макар да се хвалеше с едно копие с разтушовка — черно копие от фотография на голям лист, представящо го в цял ръст с гарсонетка, с изпънато сако, с обуща с високи бомбета, а над тях тесни крачоли над глезените. Зад него — висок велосипед, с огромни колела — би казал човек, че това превозно средство е от времето на Френската революция. Тази „знаменита“ картина „Ноздрев“ показваше наляво и надясно. В долния етаж живееше писателят Стубел, който му пусна мухата, че на тия години, след

като е станал знаменит художник, може да се занимае и с литературна дейност. И рано една сутрин, когато ние още лежахме, той влезе, без да чука, както обикновено, седна с цял куп ръкописни страници и ни принуди да слушаме неговия белетристичен рецитал". И какво се оказа? — „разказ" за една свиня, предала богу дух след разстрела ѝ от ловец. Още по-голяма беше изненадата ни, когато това „произведение" на „Ноздрев" излезе в сп. „Ловец". Когато ни се похвали със списанието в ръка, Илия му каза: „След този твой голям успех като разказвач, ти трябва да напишеш драма." И „Ноздрев" скоро дойде с написана драма. Дълги и предълги реплики, в които действуващите лица се губеха в словесно тресавище. Когато прочетът, който продължи някъде към три часа, свърши, Илия му каза: „Драмата ти е само за Народния театър. Бягай при драматурга Николай Лилиев." И наистина той още на другия ден се озовава при Николай Лилиев. Деликатният човек се е видял в ужас от такова посещение. Обяснил му, че за драма с толкова действуващи лица няма да стигнат актьорите на Народния театър и че работата е трудна и за режисьор. Така Лилиев се спасил от по-нататъшни разправии и от по-нататъшни срещи и разговори с „Ноздрев". Когато попитал автора, кой го е изпратил при него, Ноздрев отговорил: „Ами моите квартиранти — Илия Бешков и Вичо Иванов." Няколко дни след посещението на „Ноздрев" в театъра, вървейки по „Раковски", гледаме насреща иде милият и благороден Николай Лилиев. Бешков страшно се смути и ми каза:—„Бягай да бягаме,че Лилиев сега ще ни опере пешкира!" Видяхме го как отдалеко вдигна заканително пръст.

Като хазаин „Ноздрев" често беше наш мъчител. Един ден с Илия решихме да си търсим квартирен късмет другаде и напуснахме мансардата му. Не ни позволяваше да слизаме в тоалета на етажа му, а ни беше оставил кофа на стълбището пред вратата. При напускането Илия му каза:„ Помниш ли разходката ни с лодка по Вит и групата ученици от гимназията?" „Ноздрев" отговори: „Помня, помня, дето в оная пролет щяхте да ме удавите." „По-добре е да сме те удавили" — каза му Илия. Когато забавяхме наема, „Ноздрев" нахлуваше сутрин в стаята ни без предупреждение, с нов кандидат, на когото хвалеше „прелестите" на тая стая, а на нас казваше—„Спете, спете, и аз съм комунист". В това никакво помещение за живеене Илия преживя случай, който можеше да му струва живота. Една вечер си сложи чорапите на долната рамка на прозореца, но през нощта пролетният развигор ги захвърлил на керемидите — някъде към комина. Току-що пробудил се, той се измъкнал от леглото и право на покрива да спасява чорапите. Събуждам се — няма го до мен. Подадох се през прозореца към покрива и гледам Бешков заднишком се връща с чорапите в ръка, а с дясната се подпира на

керемидите, но те започнаха да се смъкват към стряхата. Не можех да бъда зрител — подадох се още навън към покрива и когато разтреперания Илия се смъкна към прозореца, аз го хванах за крака и го изтеглих в стаята. Той от ужас просто не беше на себе си. И докато се успокои, мина дълго време.

Като напуснахме квартирата на „Ноздрев", Илия отиде да живее в редакцията на в. „Пладне", на ул. „Бачо Киро". Директорът на вестника, инж. Георги Вълков, чешки възпитаник, хранеше големи симпатии към даровития си сътрудник. На другия ден той покани и мен да живея в редакцията. Отидох още след обяд. Илия ме посрещна с Георги Вълков, който между другото каза: „Положението Ви е наистина тежко. Добре че сега е топъл сезон — от пролет отиваме към лято. Спасението ти, драги Вичо, ще бъде на масата в стаята за експедиция на вестника. Там би могъл да спиш, да почиваш до по-добри дни. Жена ми може да ти даде някоя чергица за постилане, а балтонът ти ще бъде достатъчен да се покриваш. За възглавница можеш да използуваш куп вестници." И така стана с квартирата ни в редакцията на в. „Пладне", в който сътрудничех. Около две години живях там.

Много добри спомени съм запазил и от Рачо Стоянов, който беше обаятелен и с поведението си, и с културата си, и с владеенето на няколко езика — руски, английски и френски. От руски той преведе доста класици, като Чехов и други, а от английски — „Мартин Идън" от Джек Лондон и някои неща от Ръдиърд Киплинг. Културата на езика му личи не само от преводите, но и от оригиналните му повести и разкази, както и от изящната драма „Майстори", едно рядко достояние на националната ни драматургия.

Рачо Стоянов нямаше пълно гимназиално образование, но го приеха в Академията на науките като щатен библиотекар. Негова опора там беше секретарят на Академията акад. Иван Пеев-Плачков — дълги години главен редактор на в. „Мир".[31] В Академията Р. Стоянов е имал възможност да доведе до съвършенство познанията си по английски и френски език. Живееше твърде скромно. Квартирата му беше на улица „Криволак" в „Лозенец". По покана съм го посещавал много пъти. Каква беше обстановката там? — Една твърде тясна стая с легло, маса, с доста книги на английски, френски и руски. А между тях не липсваха и чужди списания. Освен леглото и масата в дъното имаше и закачалка за дрехи, а странично на стената друга — за кърпи за лице. В съседство със стаята — съвсем малка кухня, откъдето поднасяше ароматно кафе. При тия скромни домашни условия той пишеше, като в редки случаи предлагаше за печатане в списание или в издателство. В тази атмосфера написа поривистата си драма „Майстори", която от 28-а година насам не слиза от сцените на нашите театри. Тя беше предста-

вена и в чужбина. Когато се заредиха представленията първо в някогашния „Свободен театър“, с участието на артисти като Г. А. Стаматов, Вл. Трандафилов, Петя Герганова, Стоян Бъчваров, скромният бай Р. Стоянов преживя радости от драматургичния си труд. И естествено той се ползуваше с проценти от постъпленията в касата на Народния театър. Това му даде възможност да осъществи мечтата си да посети Париж, Лондон, Стратфърд — родното място на Шекспир. По това време той беше свободен от служебни задължения и прекара в чужбина доста месеци. Завърна се просто възроден до неузнаваемост.

Р. Стоянов проявяваше крайно честно гражданско поведение и беше внимателен към своите приятели, с които обичаше да беседва по кафенетата. Негови близки приятели бяха Т. Траянов, Л. Стоянов, К. Константинов, Н. Лилиев и Н. Масалитинов. Понякога при този взискателен човек се решаваха да сядат неканени гости и почнеха ли да интригуват спрямо някого, той не се колебаеше да ги покани да напуснат масата му. По време на играта на пиесата, при оня небивал успех, журналистите се опитваха да го интервюират. Но той ги пъдеше, защото му беше чужда подобна суета и шумотевица. Всеки ден, преди обяд, ще го видите или в кафене „Цар Освободител“, или в „Кристал“ на ул. „Левски“. На обяд, след като се нахрани, Р. Стоянов отново се връщаше в „Кристал“ и изчакваше Н. Лилиев. Лилиев, на път за в къщи, не влизаше в кафенето, но достатъчно беше да се спре пред витрината, за да го забележи приятелят му. Двамата тръгваха по „Раковски“ — вървяха бавно и разговаряха. Така се изпращаха един-друг — Рачо Стоянов към квартирата си на „Криволак“, а Н. Лилиев към дома на сестра си за обяд. Тази дружба между двамата самотници остана като изключително достояние в нашия литературен живот от онова време. Тогава Лилиев беше драматург на Народния театър и остана несменяем до края на живота си.

Оказа се, че Р. Стоянов е дочакал смъртта си при тежки физически страдания.

— Писмото на Рачо Стоянов от 24 юни 1939 г., което той Ви изпраща от София, документира взаимоотношенията Ви, но се нуждае от някои пояснения. Рачо Стоянов пише следното:

„Драгий Вичо,

Получих твоето писмо едва вчера. То ме поласка извънредно много, но след като размислих едно денонощие, реших да ти отговоря незабавно, без да чакам второ писмо или телеграма.

Преди повече от 35 години напуснах скитнишкия актьорски живот, за да се заловя за друга работа. Сега е късно за мене да се връщам към отдавна оставения занаят на младините ми. На възраст-

та, в която се намирам, известни навици стават вече тирани за човека. Изтръпвам като си представя, че ще трябва да пътувам зиме с автомобил по развалени пътища, да се храня в лоши гостилници, да нощувам в неудобни хотели и ханища, да се разправям с председатели на читалища за дати, да се грижа за домакинството на трупа от двадесет и повече човека, да бдя за поведението им, да се занимавам със сметки, с костюми, с декори, с отопление и осветление и т. н. и т. н. — и в замяна на получа ръмжения, клюки, обиди и ругатни. Не, това вече не е за мене.

Предполагам, че мога да бъда авторитетен. Благодаря ти за хубавото мнение, но понеже познавам добре себе си, а познавам, струва ми се, и средата, в която би трябвало да спечеля авторитет, смело мога да кажа, че такъв авторитетен човек, какъвто е нужен за една пътуваща трупа, аз не съм. Тая среда авторитети не признава, най-малко би признала моя.

Дори да допуснем, че бих могъл да създам нещо ново за театъра — което все пак подлежи на съмнение, — положително е, че подобно „ново" не би могло да се създаде от една пътуваща трупа, която разиграва представленията си на неудобни сцени.

Биха могли да ме поблазнят впечатленията от новите места и лица и парите, ако нямах съображенията, които по-горе изложих.

Прочее, драгий Вичо, извини, че трудът ти е отишел напусто. Огорчавам се, като си помисля колко самият ти ще бъдеш огорчен от моя отказ, но не мога да постъпя инак.

С поздрав
Р. Стоянов"

— Разяснете, ако обичате, какво е било Вашето предложение, за което говори Р. Стоянов в писмото си.

— В това писмо Р. Стоянов отговаря на предложението ми да стане директор на Южнобългарския театър. Както се вижда от текста, той дава мотивиран отговор, че въпреки доброто си желание не може да приеме подобна работа. Това мое предложение не беше лишено от основание. В младините си той е участвувал в театрални представления. Актьорската му дейност протича във Варна, където е бил в една трупа с Иван Гевренов, Койка Тинева, Цветана Коларова и други.

— Какви бяха отношенията Ви с Веселин Ханчев?

— С Веселин Ханчев имам дългогодишно приятелство, което започна през годините, когато той беше още студент в Юридическия факултет на Софийския университет. Връзката ни продължава и когато бях в Пловдивската народна библиотека-музей, а по-късно и в Полша. Когато не можехме да се срещаме, както през годините

в София, си кореспондирахме. Той беше един от редовните сътрудници на „Литературен глас“, когото Д. Б. Митов не само обичаше, но и ценеше. Във вестника публикуваше свои стихотворения, преводи от френска поезия или литературни статии. Между тия статии се намираха две-три работи за мен.[32] В. Ханчев беше много привързан към мен. Тази преданост стигна дотам, че когато често оставах без подслон, ме канеше да нощувам у тях.

Неговата поетическа надареност беше в синхрон с човешкото му благородство. Гражданското му достойнство на прогресивен поет се долавяше дори от външността му: спокойна и отмерена походка, обаятелно лице — с ония синкаво-зеленикави едри очи — високо чело на винаги мислещ човек.

Където и да се появеше, Ханчев носеше своя атмосфера. Поет-хуманист от нов тип, той остана докрай верен на народа и на революционно-пролетарските си убеждения. За съжаление тежко заболяване прекъсна преждевременно живота му. За един период от това заболяване бих могъл да говоря достоверно от лични наблюдения. След завръщането си от Париж Веско за известно време се задържа в дома си, където често го посещавах и разговарях с негови приятели, като Веселин Йосифов, Дженьо Василев, Радой Ралин, както и с бележития художник Илия Петров, от когото му остана прекрасен психологически портрет. Но дните на домашния му престой се свършиха — Веско премина на лечение в правителствената болница. Посещенията ми там имаха организиран характер. Редувахме се постоянно с майката на съпругата му, тъй като Мими беше в Париж. През свободния неделен ден тя прекарваше дълго при него. Това нейно присъствие не пречеше на нашите посещения. Когато тъща му отиваше в четвъртък, аз бях там в неделя и обратно. Това редуване продължаваше непрекъснато. Той беше сам в стая. Говореше с трагична откровеност за тежката си участ. Почти престана да става. Лицето му беше придобило земен тон. На масичката до леглото му имаше няколко книги на френски, между които една монография от известния изкуствовед Анри Перюшо. По впечатления от тази книга веднъж той дълго ми говори. И мислеше, че на нашата културна общественост следва да се поднесат някои преводи от творби на Перюшо.

Веднъж, когато обслужващата го сестра му поднесе чаша гроздов сок, ароматът му предизвика асоциации за гроздобер. Веско надълго заразказва за лозята през гроздобер, за пейзажа и гроздоберачите, за готвенето на обеди в самите лозя, за синевата на дима от огньовете. В заключение каза, че отдавна се е канил да напише поема за гроздобера, така, както го е видял

в старозагорските лозя. И като въздъхна, с нескрито съжаление добави: „Ех, драги Вичо, късно е вече за такъв опит."

По-късно, с понижено чувство и дълбока угриженост, той заразказва за тежкото си състояние и болки през болничните си нощи: „Като започне да се смрачава, обхваща ме ужас. Болките през нощта са толкова непоносими, че понякога ми е идвало да се самоубия. Мръкне, а не виждаш кога ще съмне. Проклети, безконечни нощи! В непрекъснато безсъние съм чакал зазоряването. При дневна светлина, въпреки всичко чувствувам някакво измамно облекчение от самото светло. Как ти се вижда, драги Вичо, такъв оптимизъм? През нощта загивам, сутринта — нов болничен живот. В тоя болничен свят за мен няма утешение, няма надежда, и трябва да ти кажа, че много съжалявам, че напуснах прекрасната Варшава, с толкова добри приятели. Колкото и да бях зает в създаване на връзки с полската културна общественост, за взаимното опознаване на нашите братски народи и техните духовни богатства, тази работа не ми тежеше. Напротив — изпитвах радост. А най-важното е, че въпреки болестта си аз се чувствувах много добре там. Нещо повече, дори забравях, че съм постоянен пациент на лекари и болници. Във Варшава се възраждах — постоянно бях в движение. Някои полски приятели даже ме упрекваха, че се мисля за болен."

За Веско Полша остана незабравима. Този полски свят, който той опозна — с културното му наследство, с прогресивните му традиции, с националната литература, — му правеше дълбоко впечатление. Поетът обикна полските хора заради свободолюбивия им и емоционален характер. Възхищаваме се от прославената музика на Шопен, от театралното изкуство, което има над два века история; от историята на архитектурата, преживяла в строителство романски, готически, бароков стил — една веществена култура, която е във всекидневието на полските граждани. Ханчев се учудваше на ревността и историческата памет към културното наследство, съхранено в музеи и галерии, където на историята на полската живопис е отредено заслужено място. Във Варшава той можа да се запознае и сближи с такива изтъкнати писатели и поети като световноизвестния Ярослав Ивашкевич,[33] Владислав Броневски,[34] Мечислав Яструн,[35] Вилхелм Мах,[36] Леон Кручковски,[37] Мария Домбровска,[38] Ян Шпевак,[39] Ана Камиенска[40] и др.

В Полша Веско има и едно особено преживяване: един летен ден, по време на жътва, от Варшава тръгва с кола за Краков. Някъде по пътя, към „Железова вола", родното място на Фредерик Шопен, Ханчев забелязва тревогата на едно пъдпъдъче семейство с гнездо в непожънатата пшеничена нива. Шофьорът спира

колата, Веско излиза навън и вижда на една круша сред нивата сокол, който се готви да нападне малките пъдпъдъчета. Той прогонва сокола, връща се в нивата при гнездото на пъдпъдъчето семейство и прибира отново разпръснатите малки в гнездото им. В това време разтревожените им родители летят над него, сякаш за да му благодарят. Такъв чувствителен, трогателнно отзивчив при всички случаи в живота беше този прекрасен човек. Дори когато ми разказа този случай, Веско продължаваше да се вълнува.

Но той не можа да остане дълго във Варшава. Осъществи се настойчивото желание на жена му да премине на работа като съветник в нашето посолство в Париж. Там Веско се установява в периферията на града, което затруднява придвижването му до посолството и обратно. Замърсеният въздух от бензиновите пари по улиците — пари, които надхвърлят десет метра над земята, плюс грижите за семейството, усложняват здравословното му състояние. И веднага е трябвало да постъпи в болница, за да го лекуват с някакви специални медикаменти. Сумата за престоя му в тази парижка болница е над няколко десетки хиляди франка. Когато го изписват, без какъвто и да било облекчаващ резултат от лечението, посолството му дава отпуск да се върне в България за месец-два. И наистина Веско се върна и се задържа завинаги в дома си, а неговото семейство остана дълго време в Париж. Когато се завърна, срещите ми, както по-горе казах, бяха чести, а понякога го канехме на гости и го оставяхме на обяд. Помня как той възкликна, когато Радка му каза, че ще го гощава с пресносол паламуд — „паламуд, каква изненада, Радке!“ Едно от любимите му яденета беше рибата и специално паламудът. След обяда той се задържа у нас до мръкване. На тръгване го съпроводих до тролея и му помогнах да се качи. До спирката се държеше за мен поради колебливия си вървеж.

Това беше последното му идване у нас. После постъпи в правителствената болница. Какво беше състоянието му там, аз вече казах, колкото можех да се спомня, но ще прибавя още един случай. Болките в крака и ставите до такава степен се увеличили, че лекуващите лекари решили да го пристегнат с железен обръч. За този обръч Веско говореше с ужас: „Обковаха ме с железа, а болките не само че не намаляха, а се увеличиха. И какво направих — в нарасналата нетърпимост с мъка станах, снех обръча, отворих вратата на стаята и го запратих в коридора.“ Така свършил опитът на лекарите с железния обръч. От ден на ден Веско губеше сили и самообладание — чувствуваше приближаващия се край. При това състояние той не можеше да търпи посещенията на много хора. Но това не се отнасяше нито за В. Йосифов и неговата съпруга Димитрина, нито за Дж. Василев, нито за мен,

Р. Ралин, Б. Божилов, Валери Петров, Калина Малина, П. Пондев, П. Горянски и Н. Месечков. Посещенията ми свършиха късно през есента поради заминаването ни във Варшава. Когато се върнах оттам на 4 ноември, разбрах, че същия ден е починал непрежалимият ни приятел В. Ханчев.

Във Варшава му издадоха книга стихове, преведени от известни полски поети.

— Как се запознахте с Г. П. Стаматов?

— Със Стаматов се запознах, когато отидох в Кюстендил с беседи за Тагор. По онова време той много пиеше. Но това се дължеше на трагичния случай, че единствената му дъщеря беше сложила край на живота си. Когато тръгнах, знаех, че той е там и потърсих връзка с него. Казаха ми, че мога да го намеря в един ресторант. Сервитьорът ми посочи Стаматов, който седеше сам на една маса. Отиде да го предупреди и той веднага ме повика. Обясних защо съм дошъл. „Много — казва — ще ми бъде приятно, ако след беседата дойдете при мен тук, аз ще Ви чакам.“ Така и стана. Когато свърши беседата, Г. П. Стаматов ме покани у дома си. Тръгнахме по една урвеста улица. Недалеко от ресторанта беше неговата квартира. Щом влязохме, той първо извади излязлата му книга „Паладини“ и ми я надписа. В този разказ не липсва автобиографичен момент, в смисъл, че познава състоянието на хора, които се отдават на пиене. Та тая книжка ми беше много ценна, но при обиска в квартирата ми изчезна.

Поради създалата се нетърпима атмосфера Стаматов решава да напусне Кюстендил и да дойде в София. И когато дойде, нашите връзки се възстановиха. Беше разведен. В Кюстендил е бил дълго време съдия. Като съдия се обявява против смъртните наказания и не е подписал нито една смъртна присъда. Тук, в София, срещите ни бяха много чести и много интересни. В очерка си за него в книгата ми „Далечни и близки“[41] отчасти съм възстановил някои спомени от нашите срещи.

Стаматов беше изключително наблюдателен човек. Преценките му за хората бяха винаги правдиви, точни и безпогрешни. Беше чичо на артиста Г. А. Стаматов, при когото бивахме канени понякога на обяд. На тези обедни срещи ставаха много интересни разговори. Стаматов изпитваше голяма обич към пътуващи артисти. Трогваше се от тяхната нищета. Когато свършваше театралният сезон, кафенетата се пълнеха с такива изпаднали в немотия актьори. Той можеше да се открие на една маса с актьора и режисьора Георги Донев и актрисата Мария Тотева — и двамата от пътуващ театър. Те и някои други бяха любимци на писателя. Често ги канеше на обяд в някой ресторант като свои гости. А към децата изпитваше просто безгранична обич. Където и да

Скица от Цено Тодоров — 1937 г.

Вичо Иванов, Михаил Арнаудов и актьорът Петър Василев (ок. 1967 г.)

срещнеше деца, било с майки или с бащи на улицата, той непременно се спираше, за да ги погали. Има един доста интересен случай. В един неделен ден Стаматов бил поканен на обяд у свои познати. Отишъл малко по-рано, за да се порадва на двете деца на семейството — момче и момиче. По някакъв повод невъздържаната майка плеснала момченцето и то се разплакало не толкова от плесницата, колкото от обидата пред чичо му Стаматов. Тогава за чувствителния писател не останало нищо друго, освен да напусне дома, с острата бележка към майката: „Вие това не биваше да правите не само в мое присъствие, а въобще. Вие не знаете, че децата са земни божества." Оттогава той никога не стъпи в тоя дом. Случката, която го беше възмутила, ми разказа на другата сутрин в кафене „Кристал".

За неговата литературна ерудиция може да се говори много. Присъствувал съм на импровизираните му беседи на маса, в които говореше за Мопасан, за Балзак, за Пушкин. Беше изумителен познавач на литературата и особено на руската. Един от неговите любими автори беше Гогол. Имаше случаи, когато той искрено се възмущаваше, че има писатели, които отбягват да четат великите творци, за да не се повлияели от тях. При мисълта за тяхното самодоволство той възкликваше — „О, темпора, о, морес!" Имаше млади писатели, които го предизвикваха с невежеството си. И когато ги запитваше дали са чели Мопасан, а те повдигаха рамене и отклоняваха въпроса му, той преминаваше направо към атака: „Писател се наричате, а не сте чели нито ред от Мопасан. Защо сте седнали при мен?" И, разбира се, атакуваният си обираше крушите от масата.

Георги Порфириевич Стаматов ме обичаше много. От него дадох маса писма в Литературния институт. Сигурно са описани. По моя инициатива в Пловдив му направихме честуване. Тогава той беше болен — не можеше да ходи. Живееше на „Венелин".

— По повод на това честуване през 1942 г. актьорът Г. А. Стаматов Ви пише следното:

„Драги Вичо,

Прости ми — прав си, че аз по писмописането съм доста неинициативен. Но още повече ми прости, че може би ще те огорча, а най-малко ти си човекът, когото бих могъл или бих искал да огорча.

Независимо от това, че след повече от 4 години откъсване от театъра сега съм ужасно претрупан с възобновителна работа и професорството ми в театр. школа независимо от страшното материално състояние (сега всички смятат, че трябва наведнъж

да ме задушат с вниманието си), но аз не мога, пък и не искам да дойда за честването на чичо си, както направих и тук в София — по чисто стаматовски съображения. Ние не сме Златорожци, нито Снежини, за да уреждаме роднински самопохваления. Стаматов (Г. П.) има достатъчно почитатели (тежко му инак), за да не става нужда аз да му държа слово и да рецитирам. А Петя е болнава, слабее и слабее, не знам какво става с нея, пък и тя обеща вече да ходи в Кюстендил за същото, а и тука в София вече участвува за Стаматово честване.

Скъпи Вичо, нека това възприемеш не по сърце Вичовско, а спокойно и рационално — така е по-добре и по-достойно, вярвай ми. Разбира се, ти си малко сгрешил, като си вече писал на Стария (става дума за Г. П. Стаматов — Й. С), че си уредил това честване и си му (изглежда) изпратил концепцията си. Вчера той праща човек да ме пита ще участвувам ли в Пловдив. Казах, каквото трябва, и съобщих, че ще ти пиша.

В неделя, 1 март т. г., имахме честване на Тодора (Траянов). Посещението беше добро, програмата отлична (аз говорих експромто, освен четивото), но липсваше писателският свят.

Мен ми възложиха постановката „Плодове на просвещението" от Л. Н. Толстой, почнах репетиции и от М. на Н. Пр. я спряха. Днес ме викат на обяснение.

Вичо, обади ми се, за да ти знам точно настроението и знай, че така е по-добре — макар и да се чувствувам искрено много кабаатлия пред твойте чувства и добри склонности.

На Радка и тебе всичко най-хубаво от двама ни

Стискам ти ръка

твой Жорж Стаматов"

Въпреки че Г. А. Стаматов беше изключителен артист и режисьор, той прояви известни скрупули, когато стана дума да участвува в юбилейното честване на своя чичо Г. П. Стаматов. В същност Г. А. Стаматов нямаше никакви лоши настроения към писателя, но, както сам казва в писмото си, не иска да превърне честването в роднински „самопохваления".

С Г. А. Стаматов имах дружба още от 25-а година. Той беше дошъл в Пловдив, за да постави „Дон Карлос" с местната театрална трупа. В оная пролет аз бях също в Пловдив с беседа за Рабиндранат Тагор в Дома на изкуствата. Тогава стана и срещата ми с Николай Райнов в Пловдивската народна библиотека-музей, където той беше главен библиотекар.

Г. А. Стаматов беше страшно пожертвователен човек и вдъхновител на младежта от ВИТИЗ. В 1925 г., след априлските

събития, маса прогресивни хора загинаха, други пък емигрираха. По това време военните и полицията търсят Георги Бакалов, за да го арестуват и унищожат. Стаматов и неговата първа съпруга Марта Попова, прибират Бакалов у дома си. Слагат го в легло и го гримират като бабичка. Когато военните и полицията влизат в квартирата и търсят Бакалов, Жорж им казва спокойно, че у тях лежи стара жена, а за Бакалов нищо не знаят. Същия ден Стаматов се явява във военното комендантство и като запасен офицер предлага да бъде мобилизиран. И това става. Той вече е в офицерска униформа, наема лека кола и с гримирания Г. Бакалов се отправя към границата, където успява да го прехвърли в Югославия. След няколко дни Стаматов отново се явява в комендантството и заявява, че от театъра го търсят за участие в някаква постановка и моли да бъде демобилизиран. Заради това мобилизиране за няколко дни, с благородната цел да спаси един изтъкнат литератор и комунист, някои врагове на актьора почнаха да злословят и това злословене никога не спря, че той бил „шпицкоманда". Срещу тая клевета благородният Стаматов не предприе никакво противодействие към враговете си. Но огромна беше завистта на клеветниците му.

— По кое време на деня се срещахте с Г. П. Стаматов? Писателят не беше ли ангажиран някъде?

— Никъде не беше ангажиран — беше пенсионер. Срещите с него ставаха в ранните утрини в кафене „Кристал", а по обяд биваше повече в кафене „Народен театър", на гърба на Народния театър. Държаха го едни арменци. Сутрин идваше в кафене „Кристал", за да прегледа пресата. И когато прочетеше съобщение за издадени смъртни присъди, той го преживяваше много страшно: турци ни клаха пет века — казваше той, — сега пък нашите. За него бих казал, че като белетрист-сатирик за нашата литература той е като Салтиков-Шчедрин за руската. Без да правя пълна съпоставка, в много отношения те са близки един на друг с поривистата си сатира.

Стаматов не обичаше да му се натрапват на масата. Винаги намираше случай да отстрани натрапниците. Един писател веднъж беше седнал при него, но той намери начин да го накара да напусне масата. Същият този автор беше издал една книга, уж роман „Гордиан Лунатов". Стаматов невъздържано му каза — абе, еди-кой си, ако бях председател на литературна комисия, бих ти дал две награди — едната за Гордиан, а другата за Лунатов. Как можа да измислиш такова нещо?

Тук искам да кажа няколко думи и за Иван Радославов[42] — един отзивчив литературен критик, който не пропускаше новоизлязла книга, за да даде рецензия било в „Хиперион", било в

някое друго издание. Беше тънък и изискан полемист — не отминаваше нито сп. „Златорог“ и неговия редактор Владимир Василев, нито Боян Пенев с неговите преценки за Алеко Константинов, както и други автори, заслужили полемичното му разобличаване. Враждебната традиция за отричането на Иван Радославов продължава комай и досега. Следвал е в Женева и е бил в средите на руски революционни дейци. Когато се обявява Първата руска революция в 1905 г., той се е готвел от Швейцария да замине за Русия. Но това негово начинание било осуетено. Радославов беше осведомен както за руската, така и за френската литература. Писал е доста и за двете. Той е един от първите преводачи на „Цветя на злото“ от Бодлер.

По време на земеделското управление начело със Стамболийски Ив. Радославов беше директор на печата. След деветоюнския преврат през 1923 г. е арестуван и разкарван по полицейски участъци. В такава обстановка години наред заедно с приятеля си Т. Траянов живееше трудно, без средства. Беше убеден член на земеделската дружба до края на живота си. Остави ценна архива и дневник. При интерес към неговото наследство могат да излязат на бял свят няколко томчета.

— А със Страшимиров познавахте ли се?

— Да, познавах се. Един единствен писател, който през целия си живот, след като е уволнен от учителство в Казанлък, се е издържал с литературен труд и със сказки. Той много пътуваше. Познавах го много добре.

— Какво беше отношението на Траянов към Вас?

— Той гледаше на мен едва ли не като на свой син. Беше завършил политехника. Помня го като изумителен шахматист. Решаваше шахматни задачи по улиците — някой някъде се запънал в играта, каже му разположението на фигурите, и Траянов решаваше задачата веднага. А да не говорим какъв познавач беше на театъра, музиката, литературата, на превода. Но едва напоследък почна да се пише за него. Да не говорим като поет какъв връх е в нашата поезия — какъв език, какъв стих, каква завладяваща ритмика. Именно поради изключителността на неговите метафори някои критици, като не успяваха да вникнат в тях, го подценяваха. И едва напоследък Тодор Павлов се реши да излезе със статия[43] за Траянов.

Когато се върна от Виена, Траянов не можа да намери никъде работа. Не го приемат, понеже бил изпратен в чужбина от земеделското правителство на Стамболийски. В България се връща към 1924 — 1925 г., не мога да кажа точно кога — малко след падането на земеделското правителство. Цял живот прекарва в мизерия, в бедност. Неговият „Пантеон“ е нещо неповторимо.

Аз мисля, че бъдещето принадлежи на неговата поезия като на поет, който е бил подценяван и от критици, и от литературни историци, и почти пренебрегван.

С Траянов се запознах скоро след пристигането си в София и до края на живота му бяхме в непрекъсната връзка. Той се отнасяше към мен много топло[44]. Неговите чувства винаги са ме вълнували и аз никога не съм оставал безразличен към тази дружба. Траянов преживява много тежки години, след като се връща от Бреслау (а сега Вроцлав, на територията на Полша). След фашисткия преврат през 1923 г. го отзовават в България. И оттогава до края на живота си не вижда бял ден. Единствено в средата на свои приятели и в дружбата с актрисата Дора Дюстабанова намира малко душевен покой. Но за негово нещастие Дюстабанова почина твърде рано — през 1936 г. Връзката му с нея датира още от времето, когато тя беше в състава на Театър „Студия", основан от него, Л. Стоянов, Добри Немиров и режисьора Исак Даниел, който през 1932 г. постави в Народния театър „Мнимият болен" на Молиер и „Кориолан" на Шекспир.

В театър „Студия" прибраха много млади хора и създадоха едно прекрасно театрално начало, което не просъществува дълго време, понеже не намери подкрепата на Министерството на просветата. Много от актьорите живееха на юнашка вересия. Траянов ги беше записал в гостилница „Средна гора" и дълго време след като театър „Студия" вече не съществуваше, той изплащаше задълженията си. От тоя театър излязоха както Дюстабанова, така и К. Кисимов, Стефан Савов, Олга Кирчева, Борис Ганчев, Зорка Йорданова и редица други, които по-късно преминаха в „Народния театър". А там беше и Георги Громов с жена си Евгения Громова, който не можа да търпи някои порядки и напусна. Но заслугата на Исак Даниел е голяма: един виенски възпитаник, с безкрайно много интереси, музикант и сътрудник на сп. „Хиперион". На някои репетиции на „Мнимият болен" или на „Кориолан", когато диригентът не можеше да влезе в ритъма на сценичната реч, той слизаше при оркестъра, вземаше палката и сам поемаше диригенството. В 1932 г. имаха намерение да го привлекат за редовен режисьор, но в 1925, когато интернираха Христо Ясенов в Петричко, той заедно с редица други писатели излезе с едно протестно обръщение към Министерството на вътрешните работи. В това обръщение се изтъкваше, че е престъпление да се интернира такъв поет и прогресивен човек като Ясенов. И когато трябваше да назначат Даниел като режисьор, очевидно някой е напомнил за тази негова проява през 1925 г. И, разбира се, участието му в тази акция не е случайно — той беше убеден антифашист.

— Бяхте започнали да разказвате за Теодор Траянов. Как преживяваше той след завръщането си в България, след като не са го приемали никъде на работа?

— Имаше постоянна квартира с големи задължения към хазаина, но все пак си свързваше двата края, макар че живееше в голяма оскъдица. Препитаваше се с това, което пишеше, и от преводите си. По едно време беше влязъл във връзка с издателство „Стоян Атанасов", което му издаде „Български балади", а по-късно „Пантеон" и още две-три книги избрани стихотворения. Но по онова време хоноруването на писателския труд беше така, между другото — печелеха издателите.

— Кога пишеше Траянов?

— Само нощем. Никога не пишеше в кафенетата. Само ако му дойде нещо на ум, изваждаше от джоба си малко моливче и записваше някоя дума. Знаеше си наизуст работите — имаше изключителна памет. Никога не многословеше — не обичаше да говори за себе си.

— Къде се срещахте?

— Най-вече в кафене „Кристал" срещу старата столична община на „Левски" и „Гурко". Той отиваше винаги там. Предпочиташе да бъде сам, но ако се появи негов приятел, ще му махне и ще го покани на масата си. Аз му бях постоянен компаньон.

— Кое беше отличителното в неговия характер?

— Много дълбока натура. У него лекомислени работи нямаше. Той беше може би един от най-ерудираните писатели. Познаваше историята, театъра, театралната естетика също му беше много близка — гледал е в чужбина големи актьори. Познаваше се с някои европейски писатели. Знаеше немски като матерен език. Не му беше чужд и английски, имаше познания и по полски. Но основният му език за преводи беше немският. И, разбира се, имаше отношение към музиката — беше страшно музикален. Разбираше я не само слухово, но и теоретически. Понякога изпадаше в откровение пред хора, които искаха да го слушат, а не да му пречат с присъствието си. Това бяха близки нему хора, които обичаше, като Дора Дюстабанова, Петя Герганова, Златина Недева, Г. А. Стаматов. С него можеха да се водят нескончаеми разговори. Не пропускаше симфоничен концерт, когато можеше да си купи билет или когато му даваха гратис. Не пропускаше и премиера в Народния театър. Разбира се, посещаваше изложби на изтъкнати художници.

— Имал е много широки интереси.

— Огромни. Той има много сполучливи портрети от Цено Тодоров и Борис Георгиев.[45] Портретът му от Борис Георгиев

сега се намира в Пазарджишкия музей. С него Траянов беше голям приятел.

— При Траянов ли отсядахте, когато се връщахте от Пловдив?

— Не, отсядах у близки на Радка — при нейния брат.

Траянов обичаше да му чета ръкописите. И той слушаше тоя чиличен ритъм, тая особена музика на словото. Разбира се, дружбата ми с него ми отвори очите за много неща. Това трябва да го подчертая.

— На колко години бяхте тогава?

— Аз дойдох в София през 1923 г. и като се има пред вид, че съм роден през 1901 — значи съм бил на 22 години. Но той се завърна малко по-късно и се срещнахме почти по същото време, когато се видях и с Л. Стоянов. Голям негов приятел и тълкувател беше литературният критик И. Радославов. Траянов имаше висок човешки и граждански морал. Ако някой седнеше при него и започваше да говори против някого, да интригува, той веднага го изпъждаше от масата си. Това е факт без преувеличение. Сам аз никога не го чух да говори срещу някого. Човек с голям морален престиж, с високо съзнание за отговорност не само в литературата, но и в живота. Обичаше даровитите млади хора — насърчаваше ги. Но нахалството го възмущаваше. Аз бях едва ли не юноша пред него.

— Разликата във възрастта не смущаваше ли приятелството ви?

— Нему не му пречеше присъствието ми. Иначе аз винаги имах мярка. Когато виждах, че е зает и иска да остане сам, тутакси намирах начин да го оставя. Най-често доброто му чувство към мен го караше да ме кани да остана при него, да го придружа някъде, да се поразходим. Особено бяха интересни летните нощи. Понякога, разхождайки се, сме стигали чак до парка. Трябва да подчертая, че проявяваше особен интерес към астрономията. При звездно небе можеше да говори с часове на придружаващите го в тия разходки приятели. Той имаше големи познания в тази област и за нас беше подвижна катедра по астрономия. И много хора, в това число и Константин Кисимов, който беше в нашата компания, получиха широки познания за небесното полушарие. Мислил съм — откъде този интерес към астрономията. Но да допуснем, че той, който не е лишен от романтична настройка, е развил естествено интереса си към нея.

— Тази негова романтичност изключваше ли моменти на жизнерадост?

— Не мога да твърдя, че беше много весел при тая действителност. За такива натури не може да се каже, че са жизнерадостни,

но не беше лишен от тънък хумор, когато трябваше да отговори на място. Това ако е доказателство за някакво по-оптимистично отношение към нещата, добре, но личният му живот не му позволяваше да бъде жизнерадостен. Винаги беше замислен. А трябва да Ви кажа, че дълбоките натури не са много склонни да си пилеят чувствата, да забавляват близките си и да издават някаква жизнерадостност. Разкриваше душата си само при срещи с малкото си приятели, които, така да се каже, му бяха партньори в ежедневието. Неговата жизнена съдба наистина е много трогателна.

В 1945 г. (бях преместен вече в София) чух, че е паднал някъде към общината. А това е бил първият пристъп на туморна атака в мозъка. Отнесли го в къщи. От този момент всеки ден бях с него и често го водех на обяд. Той ми се оплакваше, че вижда предметите двойно. Неговите разходки се ограничаваха само до кафене „България“ и „Кристал“. Един ден го поканих на обяд в бирхалето на Клуба на културните дейци на бул. „Руски“. Поръчахме супа и ориз с нещо. И аз гледам, че Траянов поема с лъжицата, но почти всичко разлива върху себе си. Понеже вижда двойно, не може да регулира поднасянето на лъжицата към устата си. Едно обядване извън всякакво съзнание — бих казал. Дойде време за ориза — същата история. Оризът не стига до неговите уста, а просто се разсипва по масата. Беше ми неловко да му правя забележка, защото той още повече би се смутил. Не мина много време и при мене дойде бившата му жена, която живееше в София при сина си, а аз работех в Министерството на информацията на бул. „Руски“. Тя ми каза, че Траянов е в много тежко състояние, че се намира в Александровската болница и че в паузите на съзнание е пожелал да отида да го видя. Отидох незабавно, но не можах да го открия веднага. Най-после след дълго питане и лутане го намерих в едно приземно помещение на дълга и вехта сграда, пред вратата на което ме чакаше жена му. Тя ме въведе при него. Но какво открих? — Какви грижи са положили невролозите? Когато излязох с разобличение за тия техни големи „грижи“, ми отговориха, че Траянов бил при много добри условия в болницата. Какви добри, когато беше в едно почти моргено помещение, а не болнично. Беше поставен върху продънена пружина, увиснала до пода, увит в червено одеяло без чаршаф. И целият не приличаше на човешка фигура под това одеяло, а на някакво безформено кълбо. Елена се приближи и му каза, че съм дошъл да го видя. Той чу и с възклицание се обърна към мен, но това беше един мигновен контакт. Момент на връщането му към съзнание съм улучил, когато го повика жена му. Направих всичко възможно да

вляза във връзка с Тодор Павлов, който беше регент, а и приятел на Траянов. Исках да му кажа в какво състояние е Траянов в последните си часове. На другия ден Траянов почина. Това беше неговият път от живота до така нареченото болнично отделение, до смъртта. На погребението му присъствуваха много малко хора — беше зимен ден. За него би могло много да се говори. Изключителна личност — и тази изключителност е равна на неговата скромност. Той да говори за себе си при толкова опит, при такъв принос в литературата — никога. На всеки друг би му се замаяла главата, но на него никога.

Спомням си един такъв случай: през време на окупацията, когато фашистите безчинствуваха, някакво издателство във фашистка Германия му предлага да преведе „Пантеон", но при условие, че ще махне работата си за Хайне. В това плачевно състояние всеки би направил кариера с творчеството си, но Траянов отказа без Хайне да се превежда книгата му. Това беше морален протест срещу едно такова предизвикателство. И, разбира се, човек, който е преживял дружба с него, трудно ще открие в съвременността негово подобие, за да направи съпоставка. Някои твърдяха, че поетът едва ли не се е изказал в полза на хитлеристите. Това не отговаря на истината, защото дори в своя „Пантеон" в послеслова прославя славянството. Да не говорим пък колко славянски поети, колко изключително прогресивни световни писатели е отразил в това си произведение. Това е едно наистина уникално явление в българската поезия.

Някои хора спекулират с връзките си с писатели от миналото. Да не споменавам имена . . . Получили писмо от свой приятел и бързат да му дадат гласност. Аз имам куп писма от Траянов и от тях отчасти се вижда безпомощността му да се справи с трудностите в личния си живот. Едно от тях съм дал, ако се не лъжа, с група писма от Г. П. Стаматов, в Литературния институт на БАН. Там предадох и едно писмо от Людмил Стоянов, едно — доста дълго — от Николай Райнов, както и едно от световноизвестния хърватски скулптур Иван Мещрович. Те всички са описани. Даже имах копие от всички тези материали, но в този момент не мога да го открия.

Беше интересно, когато в Пловдив устроихме, по моя инициатива, честуване на Траянов. Състоя се в тогавашния Общински театър.

— След смъртта му?

— Преди, преди, приживе — по случай някаква годишнина. Във всеки случай осъществихме замислената инициатива. Тогава директор на театъра беше Георги Стаматов. Там бяха и артистите Петя Герганова и Громов — все негови приятели и почитатели.

Тази вечер събра огромна публика. За него говорих аз — изнесох кратка портретна работа, а Стаматов, Петя Герганова и Громов рецитираха от творчеството му. Разбира се, той получи поздравление и от тогавашната община, чийто кмет беше известният демократ и симпатизант на борците против фашизма Божидар Здравков. Накрая едва накараха Траянов да излезе на сцената. Той се появи, явно притеснен, и благодари съвсем стеснително. Това направи впечатление и на млади, и на стари. Един поет с такъв ръст и такива заслуги, а да се яви едва ли не като ученик пред аудиторията.

Траянов остана два-три дни в града. Разхождахме се, разговаряхме. Беше му много мило, че е така почетен от Пловдив. Беше наш гост, но за удобство му осигурихме нощуване в хотел „Молле", в центъра на града. Това беше наистина една много хубава среща на Траянов с пловдивската общественост. Много ученици го поздравляваха, поднасяха му цветя, а той горкият се чудеше как да се държи. А когато в София, ако се не лъжа през 40-те години, някои приятели му организират честуване в сегашния кино-театър „Благоев", като основният доклад се изнесъл от неговия близък приятел Иван Радославов, не могли да започнат навреме, защото честуваният го нямало никакъв. Отишли да го търсят и едва го извели от квартирата му. „Направете това без мене — казал им той, — къде ще ходя да се показвам." Трудно го склонили да отиде на това утро, защото ако не се лъжа, беше наистина утро.

Не по-малко оригинална личност от Теодор Траянов беше и брат му Асен Траянов, по специалност инженер-геолог. В продължение на седемнадесет години той отсъствуваше от България, живееше във Венецуела, където изследваше тамошните почви. Това негово заминаване е имало частен характер. Но там поради изключителните си способности Асен успява да си създаде име на изследовател. От Венецуела поддържаше връзки с брат си Теодор, който хранеше много топли чувства към него. Но дошъл ред да се завърне в България — носталгията никога не го напускала. Пътувал в горещ летен ден. Запотен, Асен решил да пие бира, но за негово нещастие силно изстудената бира му „пресекла" гърлото. Още по пътя почувствувал, че си е навредил на гърлото и какви са били физиологическите обстоятелства след това — не се знае, но почнало бързо развитие на тежко гърлено боледуване. Пристигнал в София като болен, търсил начин за определяне на диагнозата и съответно лечение. Но такава диагноза не била дадена, а и особено лечение не се предприело освен нагревките с ултравиолетови лъчи. Обаче развитието на болестта не спряло и се появила опасност от задушаване.

— С това, което казахте, се обяснява и тревогата на Траянов относно здравословното състояние на брат му. На 19 април 1940 г. Теодор Траянов Ви пише:

„Драги Вичо!

Току-що получих препоръчаното с праха на г. Х. Димов. Но Асен не може да го вземе, понеже е в Париж! Ето какво стана! Нашите гении-лекари от болница „Царица Йоана" щяха да уморят Асена с голямата си наука. Но за щастие големият френзузки ларинголог професор Леметър чул за болестта на Асена и поиска да го прегледа. Прегледа го добре в една частна клиника и заяви, че не е убеден напълно в диагнозата на нашите гении. „Може да е рак, но може да е и някоя тропическа болест!" Трябвало 6 седмици изследване! При това, като изследва на Асена гърлото основно (със свои апарати и огледала), заяви, че рисунките на нашите гении са неверни ! ! ! ! А Асен едва дишаше! „Не искам никакви пари за лекуването и изследването" заяви професор Леметър. Само пътя да си плати болният." Асен му каза, че има в Пловдив един българин г. Х. Димов, който лекува рак! „Защо не — заявил професорът, ние нищо не знаем за рака!" Той взе Асена със себе си (безплатна карта получи Асен от Дирекцията на железниците), за да го подложи на изследване в своята клиника. „Няма време за чакане! Всеки миг може да се задуши болният! Той ще пътува с мене в експреса и в случай на криза ще му отворя гръкляна под гласните връзки, както на децата при опасност за задушаване при дифтерит". Леметър страшно заобича Асена и му каза: „Ако болестта Ви е рак, ще ви облекча в Париж и Вие, вън от опасност за задушаване, можете да продължите лекуването в Пловдив." И наистина, Асен можеше да се задуши всеки миг. Каква е болестта — професорът ще ни пише. След 6 седмици Асен ще се върне. Ако наистина е рак болестта му, нашият благороден г. Х. Димов ще го излекува. Аз ще дойда за панаира в Пловдив, за да стисна десницата на г. Х. Димов и да го помоля да помисли върху моята болест. Асен те моли да благодариш на г. Х. Димов. „Ако моята болест е рак, само Х. Димов може да ме излекува! !" Той заяви същото и на професора. Сега Вичо благодаря ти от все сърце за твоята сърдечна грижа за Асена. И вярвам, че г. Х. Димов, ако наистина Асен има рак, ще го спаси! ! !

Сърдечно много здраве на тебе и Радка! Поклон и поздрав на г. Х. Димов!

Твой бачо Т о д о р"

По това време бях в Пловдив. В София Асен и брат му узнават, че в Пловдив съществува лицето Хаджидимов, който лекувал ракови заболявания. До диагнозата рак Асен Траянов стига по собствено мнение и на това основание ми пишеха в едно предишно писмо да вляза във връзка с Хаджидимов и да го помоля да се заеме с лекуването на Асен. Това, че Асен сам определи характера на болестта си, показва каква интуитивна углъбеност и проникновеност имаше незаменимият брат на Теодор Траянов и мой личен приятел. Въпреки постъпките ми пред Хаджидимов, до лекуването от него не се стигна, защото по това време се е застоял в София няколко дни известният парижки ларинголог Леметър. Познати на лекаря уреждат медицинска консултация на Асен. Постъпките си пред Хаджидимов спрях, защото, както стана ясно от писмото, Леметър взел Асен в Париж на свои разноски, където пациентът бил опериран. След операцията мнението на лекаря е било, че по-нататък може да продължи лекуването си в България. Въпреки всички грижи в Париж и у нас Асен след непродължително време почина при крайно тежки обстоятелства и мъки. Оказа се, че болестта му е действително рак.

Асен беше наистина оригинална и културна личност. Неговите разкази на маса в кафене „Кристал" за света във Венецуела имаха характер не на разговор, а на художествени очерци. Преди да беше узнал за неизлечимостта на болестта си, Теодор Траянов и други, които имаха възможност да чуят разказите му, например Р. Стоянов, го съветваха да започне да пише спомените си за срещи с венецуелци, за страната и народа. Асен написа петнадесет страници текст на машина. И когато тия страници бяха прочетени от брат му, от Р. Стоянов, от Ал. Дзивгов и от мен, всички бяхме убедени в художествената стойност на написаното. Една книга с такива очерци и спомени можеше да бъде интересен принос в мемоарната ни литература. Но за съжаление Асен си отиде и починът му на автор пресекна.

— Кого от писателите, с които сте общували, чувствувате най-близък?

— Как да Ви кажа . . . Към всеки от моите приятели имах някакъв афинитет въпреки разликата във възрастта. Няма да правя съпоставяне, но бих изброил една поредица от имена, които допълват оная атмосфера, в която съм живял, мислил и чувствувал като писател и гражданин, а това са Т. Траянов, Л. Стоянов, Ив. Радославов, Г. П. Стаматов, Н. Хрелков, Р. Стоянов, на чието име кръстиха театър в Дряново. Не мога да отмина и Н. Райнов и Т. Павлов, който живееше много тежко като преследван комунист, излязъл от затвора.

— Моят въпрос беше по-конкретен. Разбирам затруднението Ви, но все пак не е възможно да изпитвате едни и същи чувства към толкова много хора въпреки уважението Ви към тях. И така, с коя от тези личности в нашата литература сте се чувствували най-близък по дух, по мисъл, по чувство?

— Как да Ви кажа? У всички намирах по нещо и именно това е, което е поддържало любовта ми към тях.

29 април 1977 г.

— Кои автори предпочитахте през 20-те години, когато правите и първите си сериозни публикации?

— Ще се опитам да се спра на повечко автори, които чета и съм чел. От българските писатели, казах вече за Христо Ботев и за Иван Вазов още в началото, във връзка с романа „Под игото" — първата книга, която прочетох, заедно с „Нещастна фамилия" на Васил Друмев. Но не по-малък интерес е будел у мен и Захари Стоянов със своите „Записки". Той е изключителен автор независимо от това, че дълго време е бил подценяван от редица литературни историци и критици. Това, разбира се, не намалява и неговото обаяние и мястото на книгата му в развитието на българската литература. „Записките" са оказали влияние върху не един български писател. Голямо значение му отдаде на времето проф. Ал. Балабанов, който изтегли „Записките" от прашните лавици и ги предложи на изд. „Игнатов". В предговора си той каза, че Захари Стоянов е българският Тукидит. Освен книгата и самият предговор на Балабанов беше много интересен и е от огромно значение за по-нататъшното издаване на Захари Стоянов.

Голямо обаяние има над мен Йордан Йовков и белетристиката му — разказите му, повестите му. Наистина рядък автор. Интересът към него никога няма да спре. Значение за мен има и Смирненски като знаменит пролетарски поет, който за късо време успя да напише гениални неща, които останаха в българската литература. Разбира се, в поредицата от имена на български поети стои и името на Н. Хрелков, с когото, както ви казах, ме свързва дългогодишна дружба и приятелство още от 1928 г.

След април 1925 г., когато стана атентатът, фашисткото правителство предприе страшни репресии срещу прогресивните хора. През този период Хрелков прекарва известно време в Югославия, където бива арестуван по неизвестно какъв повод. Интересното тук е, че в Нови Сад, както той ми каза по-късно, попада в същата килия, в която е лежал дядо му по майчина линия Любен Каравелов. След като излиза от затвора, заминава за Париж.

— В какво се състои влиянието на прочетената от Вас литература?

— Не може да става въпрос за някакво влияние. Важното е обаянието, което са имали над мен авторите. Възхищава ме поетическото и белетристическото изкуство, но за пряко влияние не може да се говори. Големите автори винаги оставят следи. Влиянието по-скоро минава като някакъв критерий, който остава у този, който чете. Може да се говори само за критерии за литературата, но не и за подражателство.

От най-ново време Веселин Ханчев ме възхищава с поезията си. От световната литература ще започна с Пушкин, когото твърде рано започнах да чета в оригинал — още от шести клас. За Пушкин съм писал и портретни работи. След него можем да говорим и за други руски писатели, за това „човечище", както Ленин нарича Лев Николаевич Толстой — именно човечище със световно значение. Ами какво да кажем за Чехов, Тургенев, разбира се, и за Горки, за Салтиков-Шчедрин. Да не говорим за Достоевски, особено за романите му. Но от цялото му огромно творчество страшно ме е вълнувал романът „Записки от мъртвия дом" и особено едно възклицание на умиращ от Мъртвия дом, в което казва, че и той е имал майка.

От новите автори, които принадлежат към съветската литература, ме интересува Маяковски, лириката на Есенин, епопеята на Шолохов „Тихия дон" — едно изключително дело, на което с право беше присъдена Нобеловата награда. Много силно нещо е „Съдбата на човека" — знаменито. Такава затрогваща емоционалност. Чел съм я може би вече три пъти. От най-новите автори са много интересни Симонов, Айтматов, Распутин, Булгаков, Евтушенко, Шукшин. Неизчерпаема е съветската литература от имена.

Разбира се, в тая поредица са имената и на други автори, които са ме интересували и на които съм посветил много време. Например „Илиадата" на Омир съм чел няколко пъти. Да не говоря за Шекспир, когото към чел, преди да излезе на български. Не по-малко ме е вълнувал и Сервантес. Има една подробност, която може би не сте срещали — Шекспир и Сервантес са съвременници. Когато Шекспир прочита „Дон Кихот", решава да го драматизира, но преди да се заеме с тази адаптация, умира и намерението му остава неосъществено.

Стендал е също голяма фигура във френската литература. Разбирал е и от музика, и от изобразително изкуство. Не по-малко значим е и Балзак, особено с „Човешката комедия".

И Анатол Франс е интересен автор — познавач на античния свят. Една непримирима борческа натура. Затова, когато

получава Нобеловата награда, я отстъпва в полза на гладуващите деца в Съветска Русия. Във време, в което световната реакция атакува съществуването на Съветския съюз, тази проява на Анатол Франс е изключително хуманна. Ромен Ролан също буди моето възхищение с огромното си дело във френската литература. Изключителен музиколог — сам музикант, а да не говорим за романите му. Книгата му за Бетховен е ценен принос в световната музиколожка литература. Ако се не лъжа, тя е преведена и на български.

От полските класици имам отношение към Адам Мицкевич[16] с неговия „Пан Тадеуш" и с „Ода на младостта". Спомням си един интересен случай с „Ода на младостта". Когато жандармерията в Каблешково разбива един партизански отряд, част от партизаните се откъсват, между тях е и Атанас Манчев, който от Каблешково стига до родното си градче Айтос. Но жандармерията намира в една от раниците на убит партизанин „Ода на младостта" в ръкопис. Вървейки по следите на откъсналите се партизани, жандармеристите стигат до Айтос, където отиват в читалищната библиотека, за да питат библиотекаря Светльо Василев кой е този партизанин Адам Мицкевич. Те помислили, че това е партизанското име на някого от града. А той им казал — какъв партизанин е Адам Мицкевич, когато той е велик полски писател на XIX в. И Василев успява да намери една антология на полски поети, където открива фрагменти от „Пан Тадеуш". Да, ето го, казва, този ваш „партизанин" Мицкевич. Когато бях във Варшава, написах цял подлистник на тази тема в „Жиче Варшави".

От съвременните полски писатели много близък ми беше Владислав Броневски. А един истински революционен поет, бележит романист, музиколог, белетрист и драматург е Ярослав Ивашкевич, който повече от двадесет години е непрекъснато председател на Съюза на полските писатели. Във всеки съботно-неделен брой на „Жиче Варшави" той излиза в една от страниците със своя работа по най-различни въпроси. Скоро в един брой четох неговата статия за скандинавския романист Янсон.

С Броневски бях в много близки отношения. Той почина през февруари 1962 г. Писал съм за него в книгата си „Те останаха в моите спомени".[47] В нея имам десет портретни работи за български автори-покойници и за шест полски автори. Между полските е Ярослав Ивашкевич, с когото започвам, и Мария Домбровска, Леон Кручковски, Броневски, Вилхелм Мах, Станислав Йежи Лец — авторът на „Невчесани мисли", която излезе в мой превод в „Профиздат". Посещавал съм Домбровска в дома ѝ, Ивашкевич също. Преди известно време, когато бях гост на Съюза на полските писатели, Ивашкевич ми подари 6 книги в

най-различни редакции. Ей тук тези книги са от него. Една от тях съдържа разкази на музикална тема. Той е наистина много подготвен музиколог. Най-хубавата книга за Шопен, призната не само в Полша, но и в цял свят, е неговата. Тя излезе на много езици. Излезе и във Франция, и в ГДР, и в Съветския съюз. Много пъти съм казвал в изд. „Наука и изкуство" да издадат тази книга на Ивашкевич, а издават неща, които . . . А изд. „Народна култура" издаде една книга за Шопен, която беше далеч под световния престиж на композитора. Та Ивашкевич е забележителен автор. При един разговор с него, когато бях през ноември във Варшава, а беше много интересен разговор, стана дума за това, какво и как пише. И той каза: „Когато съм почнал за пиша нещо и не върви, грабвам куфара и тръгвам по света. И щом вляза в хотела, вадя машинката и почвам да пиша." Миналата година беше в Италия. Пътеписът, който написа по повод това пътуване, не е пътепис, а просто поезия. Това е изумително ерудиран автор. В разговор с бившия главен редактор на „Жиче Варшави" Хенрик Коротински, който е бил в Освиенцим близо три години (беше мой личен приятел, а сега е във Виена като представител на Полша за жертвите през войната и антифашисткия фронт), изказа пред мене учудването си как Ивашкевич организира времето си, за да успее и да чете книги, и сам да пише. Трябва да имате пред вид, че той пише и рецензии за книги.

През 1966 г. по случай 1000-годишнината на Полската държава, беше проведен конгрес на полската култура с над три хиляди делегати. Аз бях поканен от техния Национален комитет. На Ивашкевич като инициатор на този конгрес беше възложено да изнесе слово пред делегатите във „Великия театър", както те наричат сградата на театъра и операта. Неговото слово беше забележително.

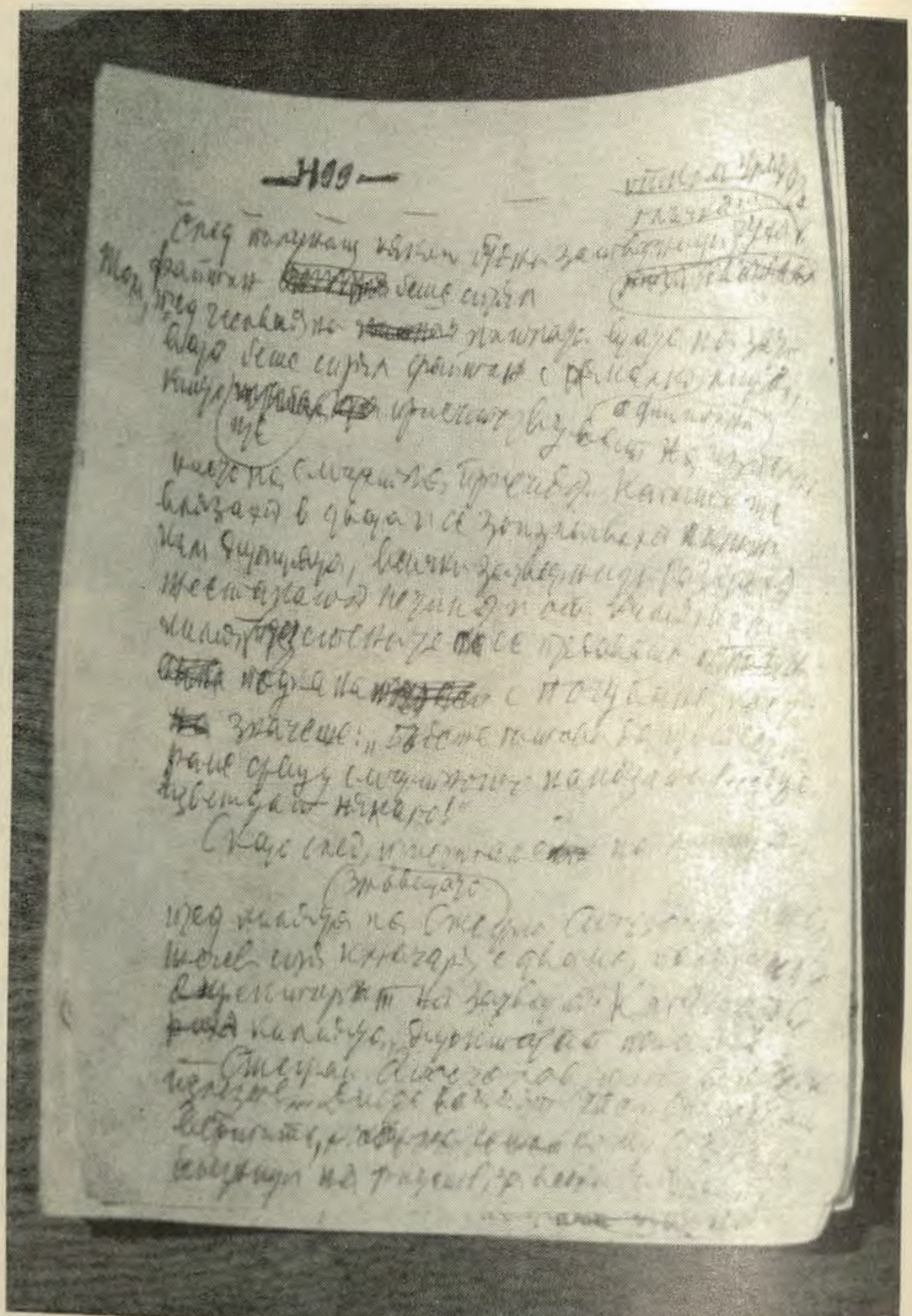
Кои други автори са ме увличали и са ме вълнували? Мога да спомена името на един малко известен сред младото поколение писатели и читатели — холандския писател Мултатули[48], или многострадалния Едуард Доувес Декер. Той е автор на притчи, на афоризми и на маса други работи, но има един много интересен роман „Макс Хавелар". Когато във Франция излизат някои негови работи в една книжка, Анатол Франс между другото казва, че откровеността, която е имал Мултатули, е най-необщежитното нещо. Или, с други думи — кажеш нещо откровено и тази откровеност се обръща срещу тебе от заинтересуваните. Със своята откровеност Мултатули стига до положението на преследван чак до смъртта си. Бил е на служба в холандските владения, където застава на страната на бедното население, и с това си спечелва ненавистта на управляващите холандци. Увол-

Вичо Иванов със сестра си Станка в Петров дол — 1967 г.

Вичо Иванов и Веселин Йосифов

Факсимиле от ръкопис на писателя

няват го и загива в страшна бедност. За него съм писал. За Уитман съм писал също — за неговата знаменита книга „Стръкчета трева“.[49] Една единствена книга, но като поезия тя дава отражение в много литератури. На времето е била жестоко атакувана в Америка — критиците са го наричали свиня. Но Емърсън[50] го защищава, като пише, че Уитман е рядко явление в американската литература не само с прогресивния характер, но и с поетическия строеж на лириката си. Той е бил ватман по професия. По време на военни бедствия е ходел в болниците да прислужва на ранените. Разбира се, тук е мястото да кажем нещо за Джек Лондон. Неговата книга „Скитник между звездите“ има съвременно значение. Той застава съвсем открито на страната на работничеството. В една своя реч, не си спомням в кой университет, казва, че никой не може да скрие революцията, след като тя е дошла. Някои бъркат неговия жизнен край със смъртта на Мартин Идън, а той умира при съвсем други обстоятелства. Бях се заел да превеждам книгата на Чармиан Лондон „Спомени за Джек“, обаче един я взе „за малко време“ и не ми я върна. Така се загуби тази книга. В нея тя пише при какви обстоятелства е загинал Джек Лондон. По-късно беше издадена в Съветския съюз. Той умира в своето скромно имение, описано в „Лунната долина“. Чармиан Лондон твърди, че е починал от разрив на сърцето. Интересен е фактът, че кучето му умира от тъга на гроба.

Между френските автори не искам да отмина Марсел Пруст, който е явление във френската литература. Със своята интуиция той ми напомня Бергсон във философията. Една страхотна интуиция, с асоциации, които въвеждат в особен свят на изолация и на размисъл — колкото лична, толкова и странна, като нещо откъснато от света. Разбира се, неговата участ го е поставила в такава атмосфера, защото лекарите са му забранили да излиза на дневна светлина и той е бил винаги затворен в стаята си, със спуснати завеси. Пруст засяга неща, които звучат като нюанси от друг мисловен свят. Неговият многотомен цикъл „В търсене на изгубеното време“ е огромно дело. Има ги в Пловдивската библиотека, очевидно изписани от Николай Райнов, който е бил главен библиотекар, преди да замине в командировка в Париж. Аз написах през 35-а или 36-а година, не си спомням точно, една малка книжка — студия-съпоставка „Марсел Пруст и Достоевски“. Много е кратка, но в онова време за мен беше интересно да се занимая с Пруст. Преди да отида в Пловдив, често говорехме със Стоян Загорчинов за Марсел Пруст. И даже още тук в София написах една кратка работа в „Българска мисъл“ за Марсел Пруст. После всичко това се разшири и излезе в отделна книжка

от осемдесет страници. Та тази книга „Марсел Пруст и Достоевски“, заедно с други две — „Пътят на Васил Левски до бесилката“ и „Нешо Бончев, първият литературен критик“ — ги издаде една книжарница в Пловдив.

23 септември 1977 г.

— Помните ли първата си публикация?

— Първите ми младежки прояви като автор са от края на 1924 г., но първата ми по-цялостна работа е книжката ми за Рабиндранат Тагор, която излезе през 1925 г. Тя беше преиздадена от изд. „Игнатов“ през 1926 — когато през октомври в София пристигна Рабиндранат Тагор, придружен от професори от своя университет и от свои близки. Това ми е първата работа.

— Преди това нямахте ли други публикации?

— Не, освен статиите, които печатах в някои вестници.

— На каква тема беше първата Ви статия?

— Първата ми работа, която излезе от печат, беше една статия за театъра.[51]

— Кога беше това?

— Може би към 23-а или 24-а година. Излезе в един вестник — „Комедия“[52] се казваше, — театрален вестник. По-късно написах редица други статии и портрети за писатели. Имам много портрети и за чужди писатели. Обаче навсякъде предпочитаха да им се даде нещо българско. И се чудя как оставиха присъствието на полски писатели в последната ми книга „Те останаха в моите спомени“. Имаше и други чужди автори, но в последна сметка казаха — не. Там имаше и за чешки, и за руски творци — за Горки, за Пушкин, за Толстой, за Барбюс . . .

— Кой беше редактор на „Комедия“?

— Стефан Гендов. Той непрекъснато редактираше такива вестници, но най-дълго трая „Комедия“. За мен въпросът за театъра е въпрос за отношение към изкуството, защото моите връзки с театъра започнаха много отрано. Още бях ученик във Варна, когато мои приятели бяха сетнешните изтъкнати актьори, като Владимир и Коста Трандафилови, и др. А освен това бях в много добри връзки и със Стоян Бъчваров[53] по времето, когато той стана директор на театъра при комунистическото управление на общината.

Когато започнах да пиша, бях под обаянието на Горки като представител на една литература в защита на народа и социализма. Възхищаваше ме неговото проникване в душата на стра-

дащите, на бедния руски народ. Спомням си един случай, който звучи като метафора. Непосредствено след Първата руска революция през 1905 г., в Ясна поляна Толстой е посетен от един френски анкетьор — Пол Боайе.[54] Той идва при него, за да анкетира творчеството му. Между другото го пита какво мисли за Максим Горки, който по това време е в Петропавловската крепост и цялата световна общественост в лицето на Анатол Франс, на Мартин Андерсен Нексьо[55] и на много други настоява за освобождаването му. В отговор на въпроса Толстой разказва малък разказ от Горки, излязъл някога в Нижни Новгород. В този разказ има три действуващи лица — майка, баща и невръстен син. Бащата пияница, майката нещастна, живеят в сутерен покрай улица. И винаги когато бащата се върне пиян и разярен, започват скандали, посяга на жена си. В туй време момченцето отваря прозореца и всичко, което вижда в сутерена, съобщава на улицата, на минувачите. И Толстой обобщава така изумително просто: „Виждате ли, мосю, Горки в нашата литература ми напомня на този смел хлапак, който, каквото види на дъното на Русия, го съобщава на света и светът отчасти ни познава именно чрез Горки.“ Знаменито определение. Кой ли не се е възхищавал от Горки! И аз като негов читател не мога да остана безразличен.

— През 1924 г., когато писахте книгата за Рабиндранат Тагор, знаехте ли вече, че ще поемете пътя на писател, или книгата Ви е плод на младежко вдъхновение?

— Е, това е младежка работа, нелишена от известен ентусиазъм, а ентусиазмът често пъти е измамен. Аз обаче искрено съм се възхищавал от Тагор, от неговата философия. Беше интересна срещата ми с него в хотел „Империал“. Бяха му връчили второто издание и даже някои, които са ходили в Бенгалия, в Шантеникетон, където е неговата школа, неговият университет, са ми казвали, че са видели тази книжка във витрина в музея на Рабиндранат Тагор. В школата занятията са се водили, както по време на древните философи — на открито, под сенчести дървеса.

— Тагор идва у нас през 26-та година?

— Да, 26-та година — поканиха го в Дома на изкуствата, който се намираше на „Раковски“ и „Граф Игнатиев“ — сега там е кафене „Хавана“.

През 1961 г. по случай 100 години от рождението на Рабиндранат Тагор Националният комитет по честването в Ню Делхи ми отправи покана да напиша нещо за сборника, който излезе в негова чест. И аз във Варшава написах една доста дълга работа — „Тагор в България“. В нея обхванах не само значението, но и отношението му към оная наша фашизирана действителност. Когато

той дойде, не пожела да направи визита на коронованата глава. Това беше вече едно отношение към двореца.

— Единствено Вас ли поканиха от България за участие в този сборник?

— Да.

— Как е озаглавен?

— „Рабиндранат Тагор — 100 години — от 1861 до 1961 г.“ Издаден е от Националната академия за литература в Индия.

Тагор е голям хуманист — борец за освобождението на индийския народ от английско владичество.

— Тази ли беше причината именно на него да посветите първата си книга?

— Да, заради неговата прогресивност. Независимо че е следвал в Лондон, той е бил против английското иго, бил е в служба на своя народ. И освен това по онова време ми направи силно впечатление неговата книга против национализма.

— Доколкото знам, у нас за Тагор не е писано преди Вас. Каква литература използувахте?

— Френски издания. Разбира се, той е с големи заслуги в постановката на редица неща. В неговата книга има изобличение на национализма, на шовинизма, на всичко онова, което разделя народите. Една много остра философско-публицистична полемика срещу привържениците на войната и на раздорите между народите. Именно хуманистичната страна на неговата дейност ме привличаше, а също така и възхищението ми от него като романист. Въведе бенгалското наречие, което стана и литературен език, и това беше реформа в езиковата култура на индийския народ.

— Коя е следващата Ви книга?

— Следващата ми книга е „Четири имена“. И тя излезе през 1926 г. В нея влизат портретни очерци за Ботев, Яворов, Д. Дебелянов и Вл. Мусаков. Обаче работата ми за Ботев беше печатана от проф. Балабанов по повод на една годишнина в „Развигор“, на първа страница, през 1925 г.[56] Обхващаше цялата страница. Тази книга беше илюстрирана от художника Борис Иванов,[57] у когото живеех по онова време. Разбира се, с прогресивно-протестния си тон тя не се хареса на реакционно настроените. Не им се хареса постановката нито за Ботев, нито за Яворов, нито за Д. Дебелянов, а да не говорим за Владимир Мусаков, който в книгата си „Кървави петна“ далеко преди Ремарк протестира срещу войната. Една рядка книга с изумителни сцени, в които майки търсят синовете си на самия фронт.

— Какво написахте след „Четири имена“?

— Това беше сборник с разкази, озаглавен „Бунт“. Излезе през 1927 г. В нея ценя най-вече една метафора на екзекуциите под заглавие „Бесилката“. Бесилката е олицетворение на всичките ония страдания в нашата действителност. Виждате я като действуващо лице. Алегория, но много реалистична, защото засягаше пресни събития. Наглед този разказ е някакъв символ, а в същност е много конкретен — за много определени неща бесилката взима становище като живо същество.

— Имахте ли конкретен повод за написването на тези разкази?

— Не, писал съм ги, без да имам пред вид, че ще ги издавам, но в даден момент се намери издател и те излязоха. Е, вярно е, че конкретните наблюдения, които имах, отразих във фабулата, но не мога да кажа кои са прототиповете.

— Кое пишете с по-голяма лекота — очерците или разказите си?

— Например книгата ми „Два свята“, която излезе през 1931—1932 г. Това в същност е революционна книга. Като се започне от първия разказ, посветен на амнистията, и се премине през другите, отразяващи неволите на народа — Септемврийското въстание, там е палачът Цанков като прототип на един от героите ми, изобразил съм и една стачка, и изолирания свят на една болница, и редица други работи.[58]

— Вие не отговорихте на въпроса ми — за разказите или за очерците отделяхте повече време?

— Разбира се, че за разказите. Художествената литература изисква повече време.

— Какво бихте казали за творческия процес?

— В началото има идейно-емоционален момент. Възприятията от действителността в някаква степен преминават в света на въображението, ако може така да се каже, и там те не седят мирно, ами търсят начин да се изявят. В каква форма вече, с какви средства, това няма значение. Музикантът търси път за изява тонално, чрез тонално възпроизвеждане на преживяванията, писателят, ако той е белетрист, безспорно преминава към образното слово. В такъв смисъл тук се намесват и въображението, и фантазията. Той преминава и към известни имагинерни неща — проявява творческа инвенция. Засяга неща, които се разкриват именно чрез порива на въображението, на фантазията, и тоя мисловен процес не е вече чиста интелектуална проява, а и творческа. Там е мястото и на въображението, и на всички емоции, които правят една творба литературнотворческо произведение, а не наука. Създаването на един литературен свят чрез писането е

съпътствувано с непрекъснат импулс и радост от творческата работа. Човек трябва да изпитва всекидневно влечение към писане.

— Писали ли сте поезия?

— Не.

— Започвате направо с . . .

— С белетристика, така де, с разкази, с портретни очерци.

— Според Вас и „Рабиндранат Тагор" ли е такъв портретен очерк?

— Ами по-скоро портретен очерк, защото обхваща и художника, и философа, и публициста — борец против английското потисничество.

— Помните ли първата си положителна рецензия?

— Появявали са се доста положителни оценки. Но за „Два свята" се отзова Ив. Радославов с много възторжена статия.[59] И М. Арнаудов бе писал за мен в „Българска мисъл".[60]

— Тук е мястото да се каже, че Вашите приятели са посрещали с искрен възторг книгите Ви. От многото писма с поздравления, които сте получавали, най-спонтанно е това на К. Трандафилов, който по повод „Дни и нощи" Ви пише през 1940 г. от Нова Загора:

„Мили ми Вичо,

Получих скъпия дар „Дни и нощи". Безкрайно съм ти признателен . . . Твоите редове ме вълнуват и създават в мен един порив на по-голяма човещина от тая, която аз имам. Благодаря ти много за скъпото утешение, което ти чрез твоята творба създаваш в моето велико усамотение.

Съжалявам много, че не сме заедно. Обичам те и ще те обичам, докато съм жив. „Белите нощи" от Провадия до твоето село ще останат у мен паметни за цял живот. Особено селските варени яйца, които покойната ти майка ни поднесе, не ще забравя никога. Мир на праха ѝ и бог да я прости!

Вичо, нас ни свързват много неща. Тонът на писмото ти е великолепен. В него аз виждам грижата и мъката на българския писател да преодолее всичко и внесе едно ново социално съдържание на своята работа.

Като те прегръщам и целувам искрен оставам твой

Коста

П. П. Специален поздрав на съпругата ти и Росето.

Коста."

— В писмото става дума за бели нощи. Споменът води Коста към едно пътуване от Провадия за родното ми село, където той

често ми е гостувал. Когато тръгнахме от Провадия, вече беше се стъмнило, а в небето пълната луна осветяваше призрачно шосейния път и околната пустееща природа с гори и извисени скали. Тази природна картина ни внушаваше чудни възприятия. За да даде израз на своето вълнение, Коста започна да рецитира стихове, съответстващи по настроение и образност на външната картина. Първото стихотворение, което той изпълни, беше баладата „Хаджи Димитър". Така вървяхме по белналия се път, устремен към хоризонта на север, стопен в лунно осветление. За тази нощ К. Трандафилов си спомняше неведнъж.

Същият този Трандафилов в 1925 г. беше поканен на дебют в Народния театър. В изпитната комисия влизаха Масалитинов, Сава Огнянов и още няколко други, между които и Тачо Танев. По преценка на комисията дебютът на Коста Трандафилов минал прекрасно. В това време Владо Трандафилов е командирован от Народния театър в Париж при Фермен Жемие,[61] бележит деец в театралната култура. И в същия момент се поставя въпросът Коста Трандафилов да бъде назначен като артист в Народния театър. Но Т. Танев дига врява, че в Народния театър щяло да се създаде трандафиловска династия. На тази долна интрига се поддава тогавашният директор Вл. Василев и издава заповед за назначаване на Коста, отдавнашен редовен артист в редица театри, като стажант-артист. Тогава К. Трандафилов махва на това „благоволение" и се връща отново в Русенския общински театър. В един разговор Вл. Трандафилов, малко преди да го постигне трагичният край, ми каза, че Коста би могъл да приеме назначението, докато той се върне и уреди въпроса за оставането му като редовен артист. Още повече, че Вл. Трандафилов смяташе брат си за по-добър актьор от себе си. Това свое становище той сподели лично с мен.

— Споменахте, че „Факел" и „Игнатов" са издавали Ваши книги. Печатахте ли и другаде?

— Мои книги са излизали и в други издателства. Уговарях се направо с издателя. Ако той се съгласи — добре, ако не . . .

— В голям тираж ли излизаха?

— А, не. Тиражът в онова време обикновено беше около 1500, най-много 2000 екземпляра.

— Една от първите Ви книги е за Яворов. Как и кога се породи у Вас желанието да я напишете.

— Това е въпрос на моето отношение към този бележит наш поет. Идеята възникна, когато го четях, когато възприемах целия емоционален свят на поета и отчасти успях да се справя. Както вече казах преди това в книгата си „Четири имена" от 1926 г., имах очерк за Яворов. Бях изяснил за себе си онова,

което имах да свърша допълнително, за да разширя очерка. И по начало зараждането на идеята не идва самостоятелно, по абстрактен път. Самото ѝ възникване има социално-творческа основа.

— Какъв е приблизително интервалът от възникването на идеята до подготвителния период и оттук респективно до самата реализация на замисъла. В конкретния случай, за да пишете за Яворов, Ви е бил нужен и богат фактологически материал.

— Не мога да кажа, че ми беше нужно много време след възникването на идеята да пиша за Яворов, да събера съответно и нужните ми данни. Още повече, че вече познавах Яворов като творец и че бях писал за него. Обикновено между възникването на идеята и реализирането ѝ аз не правя интервали — каквото имам да казвам, казвам го веднага. А събирането на материали беше много приятно нещо. Бързо го свърших, без да съм се насилвал. И преминаването към написване на книгата имаше порив-ист характер — без бавежи и без колебливи засечки. Написах я много бързо, защото към конкретния констативен материал имаше вече едно преживяване. За мен анкетата се превърна в една преживелица, която ми помогна да гребна по-непосредствено от живота и поезията на Яворов.

— Коригирате ли написаното?

— Върху този текст имам около две редакции, като имам пред вид първичната работа над белия лист и втората беше прегледът и внасянето на някои допълнителни неща. Книгата излезе в Пловдив като издание на книжарница „Отец Паисий", която издаваше понякога и книги. Там излязоха и други мои работи. През 1939 г. излезе и книгата ми „Нешо Бончев — първият литературен критик" по случай 100-годишнината от рождението му.

— Каква е съдбата на екземпляра, който остава у Вас? Пазите ли го като личен архив?

— Не, нищо не пазя.

— Сам ли преписвате готовия вече за печат текст?

— За Яворов преписах текста на ръка. В онова време някои печатници и някои издателства не изискваха машинопис и аз се ползувах от тази привилегия. И всичко, например в Пловдив съм давал така — написано на ръка. Това се отнася и за „Нешо Бончев", и за работата ми за Левски — „Пътят на Васил Левски до бесилката", и другата ми работа — „Марсел Пруст и Достоевски".

— Случвало ли Ви се е да загубите повече време в редактиране, отколкото Ви е било необходимо за самото написване на текста, следователно имате ли различни фази на работа над даден материал?

— Най-важното е първоначално човек да фиксира основното и ако около него се явят непълноти, тогава вече се преминава към една нова редакция, която в същност е продължение на първата.

— Да, но невинаги първоначалната работа над текста изпълва повече часове.

— Така е, но първият период е най-съществениият. Е, разбира се, каквото напиша винаги го поправям. И понякога този вторичен процес е доста дълъг — но в това надникване в написаното човек открива много възможности за подобряване. И в същност вълнението е главният елемент в писането. Началото е минимално, а връзката със състоянието до написването продължава. Човек не може да се откаже от започнатото и затова всяко връщане към текста е от голяма полза. Това не означава, че в процеса на коригирането ще се пресуши чувството за творчество. Напротив, допринася се много, за да зазвучи работата, както трябва; където се чувствува непълнота, да се обогати с нови моменти. Друго е да напишеш статия на прима виста, както се казва, и да излезе нещо. Но за художествената творба е много съществено връщането към написаното. Възможно е да има автори, които казват, че така, както са го написали — това е и окончателното. Във всеки случай и вторичният процес е пак творчество.

— Ставали ли сте от сън, за да запишете някаква мисъл?

— Не съм чужд на такива моменти. Посред нощ стана, само за да запиша нещо, което ще ми припомни с какво да продължа на другия ден. Това ми се е случвало, но не често.

— Имате ли определен режим на работа?

— Някакъв сковаващ режим, свързан с определени часове, нямам. Когато съм подготвен — пиша. Разбира се, зависи кога ще ме настигне това нещо, защото, когато човек има нещо да каже, казва го веднага.

— В кои часове на денонощието предпочитате да работите?

— Предпочитам тишината, разбира се. И в много отношения нощта ми е най-добър съветник. Но определени часове за работа нямам. Съществува една творческа организация на работа в мислене и чувствуване и пр. Именно тя определя готовността да се продължи започнатото.

— С какво чувство сядате пред работната си маса? Изпитвали ли сте неприязън към работата си, писали ли сте с усилие над себе си?

— Не, такова насилие над себе си никога не допускам.

— А когато сте обещали да напишете нещо, което не Ви се е искало да приемете?

— Считам, че в повечето случаи по собствена инициатива съм почвал. Не съм чакал поръчки, не гоня събитията, но когато тези събития са от огромно значение за народа, аз сам взимам инициативата да се отзова.

— Неприятни ли Ви са моментите, в които трябва да се ровите в библиографски данни и справки? Това не Ви ли отвлича от непосредствения творчески процес?

— Аз със справки не се занимавам. Само при известни случаи, когато пиша нещо и трябва да подчертая някакъв момент, за да осведомя читателя. Но най-важното е подготовката, което при мен не идва чрез библиографска документация, а чрез предварително познаване на даден, да речем, писател, художник или артист.

— Да, но не с всички, за които сте писали, сте се познавали? Имате статии за личности от миналото, а също така и за чужди автори.

— Е, както беше случаят с Нешо Бончев. В Пловдивската народна библиотека търсих, проучвах какво мога да открия в Панагюрище, родното място на критика, и намерих много работи. Доста неща в тази книга, излязла по документи, открих в Панагюрище. В тези случаи се налага човек да се порови в документация. Но търсенията са свързани със самия интерес, който е един стимул, а това не отегчава, напротив — подтиква към работа. И все пак един писател не може да се превръща в информатор, във вестникар и т. н. Това важи за учения, който трябва да разполага с обемист фактически материал от документи.

— От значение ли е за Вас мнението на съпругата Ви?

— Да, тя има усет към литературата и ако бележките ѝ са правдиви, защо да не се вслушам.

— Но собственото мнение може да бъде и субективно.

— Не с всичко мога да бъда съгласен. Когато съм убеден, че съм прав, защо трябва да правя отстъпки, независимо кой прави бележките.

— Вашите приятели поощряваха ли начинанията Ви?

— Ами да. Людмил Стоянов най-често е чел моите работи, и не по-малко Теодор Траянов. Разбира се, по онова време — 20-те години — аз вече бях редовен сътрудник не само на „Българска мисъл“, но и на други издания. Например на „Хиперион“. Там от онова време имам много неща. Един дълъг разказ „Без родина“, „Камък“[62] — една метафора на каменоделската работа. Помня, че този разказ много се хареса, прие се много добре. Режисьорът И. Даниел в разговор с Т. Траянов се беше изказал много възторжено за този мой разказ.

24 декември 1977 г.

— В миналия разговор стана ясно, че се отнасяте с любов към професията си, че никога не сте безразличен към това, което създавате. И в този смисъл какво чувство изпитвате по време на писане? Вълнува ли Ви усещането за някакво откривателство, за допира с нещо ново, неописано досега?

— Това усещане е напрежение, което не може да се нарече нервно, а творчески порив. То е въодушевление, което създава психологическа атмосфера и поддържа въображението, мисловния процес. Чувството за добра мярка не стои вън от това вътрешно сложно състояние на дейността.

— Какви са обективните и субективните фактори за появата на една Ваша творба?

— Несъмнено съществуват исторически събития, съществуват прототипове, съществува и природата в дадено творчество. А каквото съм написал в областта на белетристиката, например тези работи, които са се родили спонтанно, не са лишени от известни исторически събития, засягащи било изобщо страната, било регионално моя роден край. И несъмнено във всичките ми работи съществуват прототипове. Имена няма да споменавам, но тия названия на действуващите лица съществуват с нещо като псевдоними.

— В някои от разказите Ви героите битуват с истинските си имена.

— Да, в някои работи героите ми са с действителните си имена.

— Обичате ли дневната светлина?

— Трябва да кажа, че намесата на дневната светлина пречи на съсредоточаването ми. Тя е натрапчива с всичко, което предлага обективно от околната натура. Обичам приглушената светлина и затова в повечето случаи предпочитам нощем да пиша. Нощта е верен спътник на дейността на много автори и може би това предпочитание е признак на известна романтична нагласа.

— Подчертахте, че предпочитате да пишете нощем, но виждам, че работите и през деня.

— През деня работя това, което е свързано с по-сложна мисловност, където човек трябва повече да обмисля. Денем пиша статии, портрети, очерци и други подобни работи, свързани с повече обективни фактори.

Все пак трябва да си призная, че когато ми се поръча да напиша нещо, даден материал, аз винаги започвам с неохота в началото да мисля за това, което трябва да пиша. Друго е, когато човек се инспирира отвътре, сам, а не когато има внушение отвън. И докато се освободиш от това състояние, минава доста дълго време.

— Имате ли някакви предпочитания към годишните сезони?

— Най ми е близка пролетта с възраждането на природата. Това явление е космичен процес, към който човек, отзивчив към промените в природата, не може да бъде равнодушен. Началото на пролетта е прелестно явление. Първите моменти на този сезон не са банализирани, но след време, когато всичко цъфне и премине към друг етап на развитие, вече всичко изглежда съвсем естествено, като че ли винаги е било така, и човек обръгва в зрителните си впечатления. Пробуждането на тая земя, която наистина крие чудеса, е нещо възхитително. Другият сезон, който обичам, е есента. Преходът от лято към есен оказва силно въздействие върху човешката психика. Есента подтиква чувствителните натури към самовглъбяване, към съсредоточаване във вътрешния живот. За мен есента е наистина един много интересен сезон. Зимата ме затваря и помага за известно вглъбяване, но студът ме сковава. Затова тая затвореност често пъти се превръща в нещо натрапчиво пред невъзможността да се отпуснеш, да излезеш навън. Така че в студа си принуден да водиш затворен живот. Не е като през пролетта — сложиш си шапката и накъдето ти видят очите. Тежко е през зимата, независимо от красивия ѝ пейзаж. Ако не ми липсва известно емоционално отношение към този сезон, то е заради спомена за зимния пейзаж в моя роден край: с ония далечни полета, различни през различните моменти на деня. И после си спомням за много неща през онези далечни зими — за ятото дропли, за вълците край селото, когато всичко е потънало в дълбок сняг, но иначе зимата в града не я обичам.

— И аз мисля, че зимата е сезонът на детските години. Затова и най-ярките Ви спомени са свързани със снега и вълците — неща вълнуващи и „страшни“, възбуждащи детското въображение със загадката на необикновеното.

— Да, и ако съм запомнил нещо неповторимо, това са различните състояния на зимата. В обобщение мога да кажа, че всички сезони имат своето значение за мен. А считам, че и за другите автори е интересно да проникнат в природата на земните и небесните явления. Никога не откъсвам хората от пейзажа, нито пейзажа от хората и това у мен звучи като живописно-пейзажен момент. Спомням си една мисъл на Жан Франсоа Миле — този голям френски художник. На едно място в свое изказване за пейзажа, обръщайки се към художници и към широката общественост, той казва: „Когато гледате пейзаж, мислете винаги за човека в тая обстановка и когато мислите за човека, мислете за пейзажа, в който е.“ Така че всички сезони улесняват писателя да разбере явленията на природата в най-широкия смисъл на

думата. Въпросът тук не е до обикновено предпочитание, а до опознаване многообразието на природата.

— След това, което казахте за „градската“ зима, е излишно вече да Ви питам при каква температура предпочитате да пишете — на топло или на студено.

— Понасям топлото, но студеното, както казах, ме сковава и ме прави неспособен да работя спокойно, да принадлежа на работата си.

— Кои звуци в природата Ви вълнуват?

— Силно ми влияе шумът на морето с менливостта му от тихо към бурно. Спокойният морски хоризонт ми внушава чувство за безкрайност. Този хоризонт ме вълнува. Пристрастен съм към морето. Това ми остана като завещание от гимназиалните години във Варна и затова всяко лято ще ме видите покрай морето поне два месеца. Разбира се, морето не ме вълнува само като водна маса — вълнува ме морето на рибарите.

Несъмнено и шумът на гората ме вълнува — това не мога да отмина. Откъм тоналност той е неизмерим с безкрайните си отсенки. Да си припомним само Ботевата балада за Хаджи Димитър — „Гора зашуми, вятър повее/Балканът пее хайдушка песен“.

— В каква атмосфера обичате да работите?

— Предпочитам да бъда сам в работната си стая. И да пиша в обстановка на пълно съсредоточаване, когато без остатък принадлежиш на себе си. Да се завъртиш в онова странно догонване и скрепяване на рояци от чувства, мисли, образи, езикови форми, психологически характеристики на действуващи лица и пейзажи. Творческата дейност е ревнива и не търпи външни присъствия. В такова вглъбяване и усамотяване се активизира художествено-мисловният процес. За да надникнеш успешно в дълбочината на тоя процес, в своя дух, необходима е тишина, необходимо е да бъдеш сам, да не чувствуваш, че около теб има друг.

— Имате ли любими предмети на бюрото си?

— Пред себе си имам един камък, който съм донесъл преди години от полето на моя роден край. На бюрото ми е. Той се превърна в символична връзка с родната земя. Веднъж, когато се разхождах, този камък ми направи впечатление и си го взех, за да го донеса в София.

— Как пишете — на ръка или на пишеща машина?

— Пиша винаги на ръка, с мастило. Не мога да свикна с механичното пренасяне на мисълта с машина. В писането на ръка творческият процес протича невидимо през пръстите в перото. Ръчното писане създава интимна атмосфера. Докато това не може да се каже за работата на машината. Някои предпочитат да пи-

шат само на машина. Машина имам, но я използува моята съпруга.

В анкетния въпросник се обръща внимание и на фразата. Искам да кажа няколко думи и за този момент. Раждането на думите в художествената литература е в самия творчески процес. Културата и образоваността на фразата внасят един или друг облик в творчеството на писателя. Нейната стройност е проникната, бих казал, от едно спонтанно породено, интимно начало, наречено мярка. В оформянето на писателския език и стил пряко участвува основното начало — фразата — чувствителна словесна струна в изкуството на писателя. И затова важна роля играе неспокойното критично връщане на писателя към написан текст, към цялостния езиков репертоар на творбата. В процеса на преглеждането, коригирането и допълването на текстовете с нови езикови открития писателят се стреми към изискан, правдив стил.

4 февруари 1978 г.

— Пишейки, имате ли усещане за потребностите на историческия момент, смятате ли, че творчеството Ви е било и е в съзвучие със своето време?

— Несъмнено. Нито един творчески замисъл не се ражда самоцелно, от приумици. Никой правдив автор не може да остане чужд на действителността с нейните национални, социални, идейни и исторически, революционни предпоставки, участвуващи в процеса на общественото и културното развитие на един народ, на една литература. Творческите преображения на действителността в света на литературата се превръщат в художествена история на обществото и на народа. Може ли да кажем, че днешната литература не е образният летопис на социалистическата ни действителност, че е чужда на историческия патос на утвърждаване. Разбира се, че е летопис, и още какъв. Разбира се, че тя е центърът на ново историческо развитие и сама става история.

Каквито и идеи за творби да са ме посещавали, в тяхното осъществяване аз никога не съм се откъсвал от живота, от тяхната благородна роля на въздействие върху читателя. Да върнеш на хората в един или друг литературен вид една нова преживяна действителност, осмислена идейно-художествено и правдиво, от живота и за живота, това е висшата и пряка намеса на една творба в духовното развитие на обществото, на народа. Ползуването на прототипове съвсем не значи, че писателят може да спре на един графичен натуралистичен начин за изобразяване на дей-

ствуващи лица, както и на пейзажа, доколкото той е необходим за композицията. Отклонението от прототиповете е в случаите, когато съм преминавал към необходима, към реалистична иносказателност, към алегорично изобразяване, както е в разказа „Бесилката“ от сборника „Бунт“, както в образа на палача от „Два свята“ с прототип Ал. Цанков, и др. Това отклонение в разказите не може да се нарече имагинерно, защото в тая алегоричност езиковите средства са реалистични и методът е реалистичен. И не е трудно да се разбере за какви събития става дума, кои са представените прототипове. Това творческо ползуване на прототиповете в моята белетристика се отнася не само до действуващите лица, а и до пейзажа, който никога не остава далеч от тяхното настроение и помисли. Нещо повече, състоянието в природата отговаря на дадени настроения у лицата или ги предхожда. Природата при всички годишни времена, в дните и нощите ѝ, ще я откриете при мене преобразена в развитието на творбата.

11 март 1978 г.

— Още през 20-те години Вие сътрудничите в редица вестници и списания. Голяма част от статиите Ви настойчиво се изискват от редакторите, както се вижда от писмата, най-вече на Д. Б. Митов. Очевидно е, че не сте били изолиран от културния живот, кипящ в редакциите, въпреки десетгодишното Ви остъствие от столицата. В кои издания сътрудничехте най-активно и каква беше атмосферата в тях?

— Сътрудничил съм на „Хиперион“, на „Българска мисъл“, „Литературен глас“[63]. „Хиперион“ независимо от ориентацията си не се задоволяваше само със сътрудници, които споделят естетиката му, но приемаше и прогресивни хора, между които ние с Хрелков бяхме застъпници на реализма. Там съм печатал разкази, статии за театъра, рецензии и някои неща по въпросите на изобразителното изкуство. В редакционната колегия влизаха Теодор Траянов — начело, Иван Радославов, известно време, и Людмил Стоянов, който излезе по-късно по свое желание. В това списание намерих атмосфера за сътрудничество благодарение на добрите отношения на Траянов и Радославов към мене като към човек и сътрудник. Дружбата ми с Траянов, както казах, продължи до края на неговия живот. И когато живях десет години в Пловдив, при всяко идване в София бях с него през деня, а вечерта с Николай Райнов. На Траянов съм крайно признателен, както и на Димитър Митов като главен редактор на „Литературен глас“ и като мой приятел, който ме привлече за свой редовен сътрудник. Там съм печатал откъси от някои

мои работи, които още не са излезли в книга, както и една дълга пасторална книга в ръкопис „Прародина“.[64] Самото заглавие подсказва какъв е характерът на романа.

Но активно започнах да сътруднича в тези списания към края на 20-те и началото на 30-те години и не само с белетристика, но и с редица статии за наши и чужди писатели. Трябва да кажа, че много уважавах и обичах Д. Б. Митов. Той не прие държавна служба заради убеждението си, че не може да бъде зависим от фашистки учреждения и министерства, от фашистката власт. Беше демократично настроен човек — антифашист. Бил е сътрудник на „Нов път“ на Бакалов. Така че дълбоко в себе си беше с комунистически разбирания. Помня, когато в 1932 г. се игра „Бялата смърт“ на Шчеглов в Народния театър — постановка на Златина Недева. Трудна работа поради пречките от страна на цензурата и управлението на театъра. Митов написа такава статия, такава апология на съветската литература и на съветския театър, зашищавайки постановката на Златина Недева! Малцина се отзоваха за тази постановка. Единият беше Георги Бакалов, вторият беше Д. Б. Митов, а трети бях аз във вестник „Заря“[65], който беше отзивчив към борбите на работническата класа и към прогресивните прояви в културния живот. Та Митов не направи никакъв завой, не направи никакъв компромис пред властта. Например, когато почина царят, Митов не счете за нужно да печата каквото и да било в „Литературен глас“, но от полицията му занесоха един портрет и го принудиха да го помести. Същото постигна и „Изкуство и критика“[66] на Георги Цанев. Това е насила работа, просто под заплаха, че ще спрат изданието. Но то не отнема прогресивната роля на вестника със заслуги в едно време, в което мъчно можеше да се пише така против властта, както си позволяваше Митов. Той беше обединил около себе си Асен Златаров, Людмил Стоянов, Тодор Павлов, Георги Бакалов, и редица поети, като Хрелков, Крум Пенев — Веселин Ханчев му беше редовен сътрудник. Оттук той започна и своята дейност като поет. Завеждаше отдел „поезия“ в „Литературен глас“.

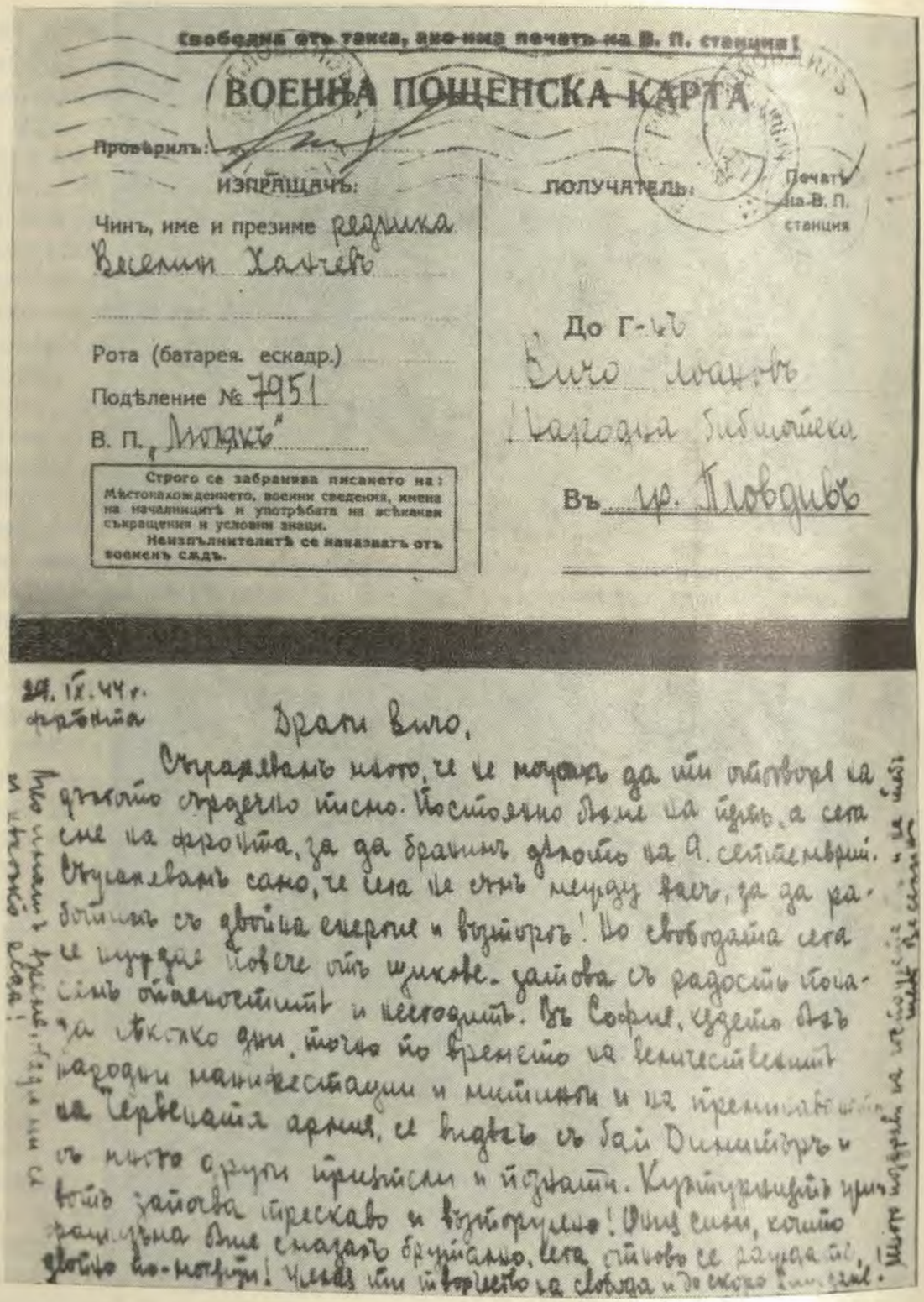
Д. Б. Митов е един от основателите на Българо-съветското дружество в София през 30-те години. Обърнете неговата „Писатели и книги“ или книгите му за Антон Страшимиров, за световни писатели „Знамена от световната литература“, в която има статии за Анри Барбюс, Зола, Анатол Франс и др. Всичко това показва, че Митов не е присламчващ се към властта, а човек със съвсем открито отношение съм борбите на прогресивното човечество. И трябва да кажа, че аз много съм му признателен. Той улесняваше моята дейност като писател. Писа за много от книгите ми, които излязоха през 20-те, че даже и към края на

Вичо Иванов и полският писател Вилхелм Мах в един от клубовете на полската младеж, след беседа на Мах за България

С Густа Фучикова при откриване на изложбата, посветена на Юлиус Фучик — Прага 1953 г.

Свободна отъ такса, яко-нид печать на В. П. станция!

ВОЕННА ПОЩЕНСКА КАРТА

Провѣрилъ:

ИЗПРАЩАЧЪ:

Чинъ, име и презиме редника
Веселин Ханчевъ

Рота (батарея. ескадр.)

Подѣление № 7951

В. П. „Лудакъ"

Строго се забранява писането на: Мѣстонахождението, военни сведения, имена на началницитѣ и употрѣбата на всѣкакви съкращения и условни знаци.
Неизпълнителитѣ се наказватъ отъ воененъ сждъ.

ПОЛУЧАТЕЛЬ:

Печатъ на В. П. станция

До Г-нъ
Вичо Кожухаровъ
Народна библиотека
Въ гр. Пловдивъ

29. IX. 44 г.
Фронта

Драги Вичо,

Струваше ми много, че не мога да ти отговоря на
твоето сърдечно писмо. Постоянно бях на пътя, а сега
съм на фронта, за да браня двореца на 9. септември.
Мислех само, че ще съм между вас, за да ра-
ботим съ двойна енергия и въодушевление! Но свободата сега
е нужна повече отъ всякога. Тайфова съ радостъ поса-
ди толкова дни, точно по времето на великите народни манифестации и митинги и на тържествата
на Червената армия, се върна съ бай Димитъръ и
съ много други приятели и другари. Куртуазният уре-
бивъ Тайфова прескачо и въодушевлението! Вичо сини, колко
двойно по-хубави! Чакай ни творчество на словака и до скоро!

30-те години.[67] Лично е участвувал в разглеждането на моята скромна дейност. Даже за някои неща ме е сочил за пример.[68]

„Литературен глас“ не беше лишен от авторитетни сътрудници. Постъпила статия например от Асен Златаров — можеше ли някой цензор да посегне на Златаров. Но странното е, че по онова време, когато мнозина литератори се въздържаха да пишат за съветската литература, Митов пускаше редовно портрети за съветски писатели от Димитър Янакиев, както и за класици като Пушкин, Лермонтов и др. Голям брой писатели бяха негови сътрудници. А в специални броеве на „Литературен глас“ се поместваха статии за Зола, Анатол Франс, Ромен Ролан, Максим Горки, Иван Вазов, Ботев, Левски — във връзка с годишнини. Неговият вестник имаше литературно-енциклопедичен характер именно с това, че обхващаше не само литературата на нашия народ, но и литературите на други страни. Аз съм убеден, че един ден честният литературен историк няма да отмине мястото на „Литературен глас“ в историята на българската литература. В онова време на недостиг от определено революционни издания Митов с „Литературен глас“ водеше борба с реакционните възгледи в литературата и културата, да не говоря за театъра. Като театрален критик написа много неща и воюваше против тогавашната политика на Народния театър, включително и с Вл. Василев, който беше на няколко пъти директор на театъра.

— В личната си кореспонденция най-много писма имате от Д. Б. Митов, които говорят не само за вашите взаимоотношения — те са вярна кардиограма за пулса на „Литературен глас“. Подбрала съм най-характерните в това отношение. Молбата ми е да дадете съответен коментар, където е необходимо:

11 септември 1935 г., София

„Драги Вичо,

С днешна поща ти изпращам покани за записване на абонати. Моля те веднага започни агитацията за записване на нови абонати, като въз основа на поканите напиши и подробни антрефилета във вестниците. Ако ти трябват още покани, пиши ми да ти пратя. Главното е щом събереш пари, колкото и малко да са (дори до 500 лв.), изпращай, защото всяка стотинка е ценна, особено сега в началото. Разбира се, разносните по изпращането на сумите ще задържиш за себе си. Направи обща мобилизация на всички приятели — Щиплиев, Шурбанов, моята кумичка г-жа д-р Ботушарова, Цанко Лавренов, Лука Говедаров и всички други, за които ти се сещаш. От Пловдив трябва да се съберат

до 500 абонати. Тъкмо сега е времето, защото тази година е пробна — дали ще се закрепим или не. Новият ми адрес е: Цар Шишман, 45 — вход от Граф Игнатиев. Пари превеждай до Д. Б. Митов, пощ. чекова с/ка 21/02. Всички условия въобще ще видиш в поканите.

Ти как прекарваш? Тук борбата ще бъде остра, но се надявам с общи усилия да успеем. Обаждай ми се от време на време. Кажи в редакциите на пловдивските вестници да ми пращат по един брой — нищо не получавам, а тази година особено Пловдив ме интересува извънредно много. Не получавам дори „Юг". Аз ще им пращам в замяна и ще ги моля да отбелязват съдържанието. Чакам от тебе ръкописи. Много се радвам, че книжката ти за Пруст е излязла (не съм получил още). Радвам се също така и за добрите отзиви, които получавам за книгата ти за Яворов, която, надявам се, вече си сложил под печат.

Сега съм страшно претрупан с работа, защото освен вестника трябва да организирам и администрацията.

Много ти здраве от Калина, Радка, мен и всички приятели.

Твой Д. Б. Митов"

— Всяка нова годишнина на в. „Литературен глас" започваше през месец септември. Тази негова практика започна с основаването му в 1928 г. и продължи непрекъснато до просъществуването му — 1944 г. Както се вижда от писмото, Митов се обръща към мен, за да му осигуря в Пловдив абонати.

— Успяхте ли да осигурите исканите 500 абоната?

— Прогресивната пловдивска общественост ми беше позната, да не кажа близка. И затова агитацията ми за абонирането за „Литературен глас" беше успешна.

София, 16 октомври 1937 г.

„Драги Вичо,

Предполагам, че си присъствувал при смъртта на Йовков. *Моментално* ми изпрати нещо за специалния брой. Ако не си присъствувал, напиши статия на друга тема, но не обща. Например нещо за народа у Йовков или за природата у Йовков. Но ако си говорил с него преди смъртта му, ще бъде по-добре. Само че *веднага*. Днес ти пратих сборника за Сашата.

Много здраве на тебе и Радка от всички ни.

Твой Д. Б. Митов"

— Йовков почина в началото на есента на 1937 г. в Пловдивската католическа болница — стая № 19. На поканата на Митов да напиша статия за него аз се спрях на първото си посещение на писателя в болницата — вече на легло като опериран от хирурга д-р Атанасов. Йовков беше в тежко състояние и почти не говореше, а пъшкаше безспирно от настъпилата смъртоносна криза. При него беше съпругата му, която се вайкаше от безнадеждното положение на своя съпруг. Когато Йовков почина и дойде ред за прибиране на дрехите му, в един от вътрешните му джобове на пардесюто се намери изсъхнала китчица полски цветя. А в друг вътрешен джоб на сакото му към портфейла имаше скица за написване вероятно на разказ. При изпращането на Йовков за София се стече на гарата и по улиците учащата се младеж, цялото пловдивско гражданство. В деня на неговата смърт от София пристигнаха проф. Михаил Арнаудов и проф. Спиридон Казанджиев. Но вместо да го заварят жив — посрещна ги неговият труп. Непосредствено след смъртта на Йовков се срещнах с управителя на Католическата болница д-р Груев, който беше откровен да ми каже: „Иванов, Йовков е бил изпратен в Хисаря по погрешна лекарска диагноза. Той е имал начало на рак в дебелото черво и радиоактивната вода на Момина баня, с която се е наливал уж за здраве, е ускорила развитието на болестта. Иначе без Хисаря Йовков е могъл да поживее и поработи още няколко години."

Материалът, който изпратих на Митов, излезе в една цяла страница на вестника. Йовков е бил посещаван в болницата от Петър Динеков, от режисьора на театъра Атанас К. Георгиев, и особено от директора на Пловдивския театър Петър К. Стойчев и жена му актрисата Теодорина Стойчева. Когато започнала болестната криза в Хисаря, П. К. Стойчев изпратил кола от Пловдив за писателя и го настанил в Католическата болница. По това време Йовков е бил в къщата на семейство Петрович, сега преустроена в дом на писателите. Вилата на Петрович е приемала летуващи срещу съответно заплащане. С Йовков е бил и художникът Цено Тодоров, който много пъти ни е разказвал как са се разхождали в Хисарското поле и какви разговори са водили двамата. От Ц. Тодоров останаха портретите на Йовков и на жена му, рисувани от натура.

София, 28 ноември 1937 г.

„Драги Вичо,

Статията на пер Жерве ще влезе в един от специалните броеве за Франция. Във връзка с това моля те да направиш следното:

1. Помоли Лавренов да направи една рисунка на къщата на Ламартин, която ще репродуцираме на I стр. Разбира се, ако се съгласи безплатно. Това трябва да стане бързо — да получа рисунката най-късно до 10 декември. Тази рисунка ще бъде в оня специален брой, който ще носи заглавие „Франция и България". Ако Лавренов не иска, прати ми снимка от същата къща, но, ако има нещо по-художествено. Обясни на Лавренов, че този брой ще отива във Франция и той може да има полза от една такава работа. Да не го мързи. Но — бързо!

2. Ще бъде добре и ти да участвуваш в един такъв брой — изпрати ми кратка статийка под заглавие Ламартин в Пловдив за същия срок.

Много съм претрупан с работа около тия френски броеве, но щом ги свърша, ще ти дойда на гости.

Много здраве от всички на теб и Рачо.

Твой Д. Б. Митов"

Като специалист по френска литература и познавач на нейната история, Митов не се отказваше по дадени поводи да издава от време на време брой за българо-френските културни връзки. От писмото се вижда, че е намислил да издаде брой за Ламартин и очаква от мен материал на тема „Ламартин в Пловдив". За това свое гостуване в един от най-старите градове, основан още от древните траки, Ламартин пише в книгата си „Пътуване в Ориента". Къщата, в която е отседнал Ламартин най-после е ремонтирана и превърната в дом на писателите.

Вършец, 26 май 1944 г.

„Драги Вичо,

писмото ти от 19-и получих. От него разбрах, че много си скитал и си държал сказки. И тук имаше литературно четене, което аз открих с няколко думи за българската книга. Четоха свои работи Евгения Марс, Калинка, Ник. Никитов и Св. Камбуров-Фурен, които са евакуирани тук с учрежденията си.

Какво да ти пиша повече за себе си? Тук има много хора, но няма нито един близък приятел, с когото да си лафиме. Аз се мъча по малко да чета. Препрочитам стари книги, които се намират тук в читалището. Стефан е все още в София. Тяхното учреждение най-после получи нареждане за евакуация във Владая, но сега пък не могат да намерят помещения. Каква ли пък сигурност има и там! Всички близки краища около София са претрупани с разни учреждения и евакуирани софиянци. Дано не ги сбухат,

че много хора има и там натрупани. Печо Господинов и Ст. Аврамов са също в Павлово и Кирил Христов си стои в Овча купел.

Значи и над Чернозем стана въздушен бой! И тук много често летят. Винаги като отиват за Румъния, минават оттук.

Най-после получихме от Весьо известие. Той бил в отпуска при жена си в Лъджене. Родило им се момиченце. Както виждаш, животът си върви.

За нашата къща повече сведения нямаме. Стои така всичко на произвола на всички стихии. Пътуванията и пренасянето на багаж е свързано с много разноски, които сега не можем да правим. Голямо тегло ни е налегнало, че да видим до кога ще се изтрае.

Много поздрави от всички ни на теб и на Радка.

Твой Д. Б. Митов"

— В това писмо се среща името Весьо — това е Веселин Ханчев, който по онова време беше мобилизиран, но излезе в домашен отпуск. Връзките на Веселин Ханчев с Д. Б. Митов никога не прекъснаха. А някои недобросъвестни критици твърдяха, че Ханчев напуснал „Литературен глас" по политически причини. С други думи, като прогресивен поет се е отнасял с неодобрение към политическото поведение на Д. Б. Митов. Това беше една срамна клевета, която биеше двустранно и срещу В. Ханчев в неискреност към Митов, и срещу Митов, който остана докрай верен на своето доблестно поведение както в живота, така и в литературата. В 1936 г. Митов издаде специален брой против Хитлер с мото „Походът на варварите". Преди няколко години излязох в „Пламък" със статия, документирана с писма от Веселин Ханчев до Митов, в която разобличавах клеветниците.[69] И от цитираното писмо се вижда, че искрените им приятелски връзки са били ненакърнени.

София, 11. X. 1943 г.

„Драги Вичо,

Получих картичката ти и бързам да ти отговоря, защото много се разтревожих от това, което ми пишеш за Русе. Според мен по никакъв начин не бива да си напущаш хубавата работа и да се занимаваш с актьорски глупотевици. Не вярвам да можеш да издържиш. С актьори могат да се разправят само хора като мен, които никога не гледат сериозно на глупостите им. Ти си премного чувствителен, а те са премного ментарджии. Наистина

заплатата е добра и положението също, но все пак. Всичко това ми се вижда много афив, но, както сам си решиш.

Радвам се, че се готвиш да дойдеш насам. Само дано стане това по-скоро, че да си полафиме, докато е още топло и приятно времето.

Оттук няма нищо особено — дивотията се шири във все по-безобразни размери и няма край. Станаха напоследък и някои подлости от страна на нашите тъй наречени големи имена във връзка с кандидатурата на Карата. Но за това ще поговорим, като дойдеш, в много големи подробности.

Сърдечни поздрави на теб и Радка

Твой Д. Б. Митов"

— Като главен библиотекар на Пловдивската народна библиотека-музей получих покана от директора на Русенския общински театър Ал. Иконографов за драматург на театъра. По този повод се посъветвах писмено с Д. Б. Митов, както съм постъпвал и при други случаи. В същност освен съвета на Митов аз сам за себе си не бях убеден, че трябва да приема поканата.

— През 30-те години не сътрудничехте ли и на „Българска мисъл"?

— Да, през 30-те години сътрудничех и на „Българска мисъл", редактиран от проф. Михаил Арнаудов, който, както Ви казах вече, неведнъж ме е спасявал от уволнение.

— Няколко от писмата на проф. Арнаудов от този период с автентичността на документ очертават не само литературните Ви контакти около „Българска мисъл", но и личното отношение на Арнаудов към Вас:

„София, 3 дек. 1935

Драги г. Иванов,

По въпроса, за който ми пишете, можете да бъдете спокоен. Стига да има нещо, което Ви обезпокоява, обадете ми и знам какво да сторя! Отстранил бих лесно всяко опасно домогване.

Поздравете приятелите и специално г. Г. Стаматов и К. Христова. Пожелавам Ви добро разположение и същата воля за работа, която тъй успешно надвива толкова спънки.

Какво стана статията Ви за Молнар? Книжката на *Бълг. мисъл* за декември се слага вече под печат. Искам да отбележа с неколко думи там опита Ви върху Яворова

Най-сърдечен поздрав!

М. Арнаудов"

„Сф., 1. IV. 1936

Любезний г. Иванов,

Няма да правя никаква априлска шега, ако Ви съобщя, че онова от предмета на разговора ни по телефона не отговаря на никаква действителност и че няма основания за никаква тревога. Проверих, гдето трябва, и се оказа, че това е стара работа, забравена вече.

Бъдете здрав и работете все така предано и чисто. / . . . ./

Стискам Ви дружески ръка! Ваш

М. Арнаудов"

„Сф., 16. I. 1937

Любезний Вичо,

Получих и откритката и писмото с очерка за Хр. Станчев. Разбира се, ще напечатам този очерк още в III кн. на Бълг. мисъл (II е вече готова). Ще влязат последователно и ония по-рано изпратени неща — ще видя в какъв ред. Довечера ще прегледам отново страниците си за книгата, която Вашият любезен Hachette изказва готовност да издаде, и ще Ви пиша пак (. . .)"

„София, 19. I. 1937

Любезний Вичо,

Първо трябва да Ви благодаря за благосклонната и великодушна характеристика в *Литер. глас.*[70] Колкото ме трогва дълбоката и искрена симпатия, толкова ме смущава всяка публична похвала. Едната чувствувам като нравствена храна, като приятелска опора, особено когато тя иде от млади сърца, другата — като задължение, което буди критика или злорадство и излага на опасен показ. Но да бъде каквото е писано и да понасяме със смирение съдбата си, еднакво приятелските и вражеските(. . .)

Стискам Ви горещо ръката

Ваш М. Арнаудов"

„Сф., 20. I. 1938

Любезний Вичо,

Ходих за 4—5 дни в Сливен, после се залисах с друго и така не можах да ти се обадя овреме.

I. За да благодаря за хубавата ти статия (. . .)

и II. За да ти съобщя, че съм дал да се печата в II кн. на *Бълг. мисъл* разказът „Аджента" и че „Мещрович" ще бъде веднага след това също напечатан.

(Но аз тъкмя кн. III да бъде посветена на Л. Каравелов, така че Мещрович може да остане за IV кн. Не ще бъде късно!)

Колкото за *останалото,* от лично естество, мисля, че може всичко и да се нареди добре, без всяка опасност. Аз имам пред вид нещата и ще бъда в състояние да сторя необходимото!

Бъди спокоен и продължавай делото си!

Стискам ти ръката.

Поздрав за г-жа Иванова.

Ако днес си именник, двойно честито — и за многая лета!

М. Арнаудов"

„Своге, 8. I. 1937

Драги Вичо,

Получих двете статии, както и писмото с библиографията. Ще поместя и двете, първата в ноемврийската, втората в декемврийската книжка на *Бълг. мисъл.* Двойната книжка септ. — окт. е вече отпечатана, беше късно за нея. Статиите обещават да бъдат твърде интересни за читателите: мен лично те направиха, при бързо преглеждане, отлично впечатление. Как хубаво заработихте в посока на критически студии из литературата и изкуството! Нашите белетристи, младите, са чужди на такива сериозни интереси. Те със свойствената си леност и простотия смятат за несъвместими с „вдъхновението" и чистата литература. Знаете обаче как мислят и какво вършат по тая точка западните писатели (например А. Мороа), от Гьоте насам.

Дръжте този път, той обещава сполука (. . .)

М. Арнаудов"

„София, 21. X. 1940

Драги Вичо,

Още преди два дни успях да говоря със Ст. П. Василева, след като му написах по-рано няколко реда, за да изкажа възмущението си от постъпката на Черкезова. Нима могат актьори, писах аз, да се разпореждат със съдбата на писатели, щом тия като критици застъпят своето гледище върху някоя пиеса или върху изпълнението в театъра?

Като говорих с Василева, узнах, че наистина имало две телеграми до министъра, но че министерството не дало никакъв ход на оплакванията и исканията на пловдивската театрална управа. Василев изказа мнението, че ако театралните среди са нещо

недоволни от критиката Ви, могат по същия начин да ти отговорят в печата и с това да се ликвидира спорът. Имайте пред вид, че аз изпратих писмото Ви до мен да го прочете (и ми го върне после) сам Василев: не отдавах значение на това, че Вие съобщавате за покровителство на Василева към Черкезова, а тъкмо наопаки — желаех да знае Василев, че го смятате и Вие (и аз) за разположен към Черкезова като към свое протеже. Бях *енергичен* по въпроса и казах, че ако стане нужда, ще говоря и на Филова, за да не своеволничат актьорите и да свалят и качват от служебни места заслужили писатели. Но Василев ме увери *най-решително*, че няма да се дава никакъв ход на телеграмите на Черкезова и аз смятам *въпроса засега уреден*. Ако би се появила някаква опасност, каквато изключвам напълно, ще действувам пак, и струва ми се, моето мнение ще бъде повече зачетено от това на заинтересувани и безскруполни в работата си театрални майстори. Прочее, *бъди напълно спокоен* и *следвай пътя си*, както досега!

Приеми сърдечния ми поздрав; поздрави и г-жа Иванова и г-н Цончева.

Стискам ти ръката!

Твой М. Арнаудов"

— Черкезов беше директор на Пловдивския общински театър, на сцената на който се играеше „Тебеширеният кръг". Много посредствена постановка, актьорското изпълнение — също. Излязох със статия по този повод в един пловдивски вестник, заради което Черкезов се оплака в министерството.

Май 1978 г.

— През 1958 г. заминавате в Полша като директор на Българския културен център. Ако не се лъжа, там оставате около шест години?

— Да, около шест години бях в Полша и тези години не минаха напусто.

— За първи път ли посещавахте тази страна?

— За пръв път. Отидох през януари. Полша е една страна, преживяла неописуеми ужаси по време на окупацията от хитлерофашистите. Моята дейност имаше известен акцент на двустранност, в смисъл, говорейки за България, да не забравям и Полша. Изнасях беседи в цяла Полша. Посетих какви ли не институти

и лицеуми — като почнете от Гдиня, където се срещнах с военноморската част на Полша, та стигнете до срещи дори с деца. Разбира си, отзивчивостта на полската общественост беше много голяма. Те имат особени чувства към нас българите. И как да ви кажа, в тая дейност, в тия срещи, връзките се осъществяваха съвсем непосредствено, без каквито и да било уговорки. Този, бих казал, емоционален момент в дейността на нашия Център се оказа много благодатен. Бивахме канени, както казах, с програми и беседи къде ли не, от какви ли не институти, училища, музеи и университети. Пътувахме през всички сезони. Спомням си, когато Международният клуб на книгата и печата в Олщин организира среща в Лидзбарг, посветена на България. Тръгнахме с кола в един мрачен следобед — зимно време, студ, виелица. Колата се промъкваше между преспи, клатушкаше се — едва се движехме. Притеснявахме се, че ще закъснеем. Пътят сякаш нямаше край. Навсякъде около нас хълмове, а между тях — дълбоки преспи. На едно място спряхме и колата просто остана посред пътя. Шофьорът каза: „Пан Иванове, това че спряхме тук не е толкова страшно, но погледнете там към гората." — Цяла глутница вълци бяха наклякали. Нямахме никакво оръжие. Успяхме някак да се измъкнем и да продължим пътя си вече през селища, където къщите просто бяха затрупани от този страхотен снеговалеж. Едва тук-там ще забележиш прозорци. В една къщица прихлупена и стара, притисната от снега, видях през ледените кристали на прозореца цъфнало мушкато. И в този момент ме обзе изключително чувство на радост, породено от мисълта, че все пак и сред тая страхотна зима можеш да зърнеш цвете. По-нататък гледаме врани кълват замръзнал сняг, на друго място заек упорито рови за някое коренче. Този ден остана за мен едно изключително изживяване в Полша. Когато стигнахме в Лидзбарг, публиката и уредниците не скриха учудването си, че сме се решили да тръгнем в такова време.

Пак в такава зима, когато пътувахме от Бялисток, срещу нас се понесе една кола с жени и мъже в празнично облекло, които пееха народни песни. Напомниха ми за мазурките на Шопен. Помислих си, че в тая прекрасна земя Шопен можеш да го срещнеш навсякъде. От Бялисток тръгнахме по тъмно. Минахме през страхотен лес. Фучеше вятър, вихър се носеше около нас и над замръзналата земя. Стигнахме в Сокулка, запиляно далеч някъде на североизток — близо до съветската граница. И какво виждаме с моя приятел Силвестър Лечикеевич — шейни, мъже с кожуси — представи си, дошли хората от далечни и близки села, за да присъствуват на срещата с българин — над 800 души бяха. Едва ги побра салонът. И като започнаха едни въпроси да задават, да

питат — искат да узнаят нещо повече за България. В Слупск, столицата на кашубите — то е далечко на север — с Лечикеевич, голям познавач на нашата страна, на нейната история, на нейните борби, уредихме вечер с учителите в кулата на замъка. По време на разговорите Силвестър извади „Жиче Варшави" с един мой подлистник „Варшавска майка" и помоли един от учителите да го прочете, като не каза от кого е. След това провокационно попита кой е този полски автор, написал „Варшавска майка". Един от присъствуващите стана и каза, че това нещо може да го напише само поляк. — Този поляк е именно вашият гост, пан Иванов — им каза Силвестър.

Във Варшава постоянно бяхме със семейството на органиста на катедралата в Старо място проф. Станислав Маджонек. Много хора, които са ни виждали, ни питаха дали не сме братя — толкова много си приличаме. И наистина, независимо че аз съм българин, приликата между нас е изумителна.

В Полша най-старото Полско-българско дружество е в Краков, което преди няколко години чествува своята 50-годишнина от създаването си. Един от главните участници в това дружество е проф. Станислав Тадеуш Грабовски, който в Ягелонския университет завежда катедра по славянски литератури, включително и българска. Ягелонският университет е един от най-старите в света. Основан е в 1364 година, а в 1964 чествува своята 600-годишнина. Нямате представа какво представлява този университет. Намира се на една тясна уличка в съседство с библиотеката. Построен е в готически стил. Огромните му стълбища, от горе до долу, са с дълбежи, което показва, че поколения студенти са се изкачвали и слизали по тях. Просто самите стълби вдъхват респект към този знаменит университет, през който са минали много хуманисти на полската култура, в това число и Коперник. Именно в него Коперник започва работата си върху хелиоцентричната система. Да не говорим за Вавел — кралските дворци, които били нещо като крепост на полската култура. Там, в подземията на Вавел, които имат гробничен характер, са тленните останки на Мицкевич, на Словацки[71] и на мн. др. И представете си каква ограниченост проявяват варварите-хитлеристи. В големите зали на Вавел е живял Франк, който е бил губернатор на Полша. Една от залите е използувал за конюшня. Вавел е богат с т. нар. араси — гоблени, запазени от различни векове. С тези араси е свързано отношението на полския народ към паметниците на миналото. Когато нахлули хитлеристите, гоблените трябвало да бъдат спасени и една част от тях били изнесени чак в Канада. Когато Полша се освободила, арасите трябвало да се върнат обратно, но се оказало трудно да се изземат от Канада.

Канадците вече гледали на тях като на своя собственост, предявявали права над това огромно богатство. Тогава знаменитият полски пианист (с голям световен авторитет) Малтужински се заема с освобождаването на арасите и успява. Когато тръгват с параход към Полша, целият полски народ с неописуемо въодушевление зачаква пристигането им на Гданското пристанище. Това събитие се ознаменува с голямо тържество, каквото биха устроили на завръщащи се хора. Държаха се речи на пристанището, които се предаваха по радиото и телевизията. И цяла Полша гърмеше от радостно въодушевление от срещата с голямото си национално богатство — гоблените. По пътя от Гданск за Краков, където е родното им място, бяха посрещани тържествено по всички гари, включително и на Варшавската. След като се приеха в Краков, една част от тях бяха дадени на Варшавския народен музей. Но такива багри, такива неувяхващи цветове не съм виждал — каква беше тази материя?

— С какви мотиви са тези гоблени?

— Полските крале са ги купували на времето от Франция, от Холандия и от други страни за украса на Вавелските дворци. Бяха окачени по стените като картини — не ги постилат по земята. Има персийска традиция да се постилат на пода само килими с геометрични орнаменти. По килими с цветя, животни и т. н. не се стъпва — това е закон за древните перси.

Народът на Полша е със силна историческа памет, с изключително чувство на отговорност към своето минало. Неслучайно великите полски белетристи-класици са писали на историческа тематика. Например Крашевски,[72] Х. Сенкевич,[73] Болеслав Прус.[74] Към тримата романтици Юлиуш Словацки, Зигмунт Красински[75] и Мицкевич напоследък се прибавя и знаменитият Циприан Камил Норвид.[76] Този непреходен историзъм, бих казал, поддържа паметта на поколенията за миналото на Полша. Съзнанието за участието на миналото в развитието на културата определя ревността на полския народ към историческите паметници.

Народ с такъв патриотичен дух не може да загине, както не загина при най-варлото изтребление през окупацията. По време на дела срещу заловени хитлеристки палачи са намерени документи, в които Хитлер нарежда на своите пратеници в окупираната страна полският народ да бъде унищожен постепенно, безмилостно. Присъствувах на делото на един гаулайтер на Прусия и Украйна, Ерих Кох, когото поляците откриха, укриван в една мина в Манчестер, Англия. На неговата съвест лежи унищожението на милиони хора. Присъствувах на около двадесет заседания на съда.

Полша е страна на изключителни парадокси. Един от тях е следният: италианският хуманист Филип Калимах е преследван заради идеите си от папата.

— Кой папа?

— Момент да проверя. . . От папа Павел I. И, разбира се, Филип Калимах пристига в града на полските хуманисти — Краков, където го посрещат добре. Защо казвам парадокс? — защото той е преследван от католическа държава, а Полша от 966 г. също има римо-католическо вероизповедание. И гонен от Италия, той се спасява в Полша. В 1471 г. е приет радушно в Краков от Гжегож Саноцензиус, или Грегор от Санок.

Този Гжегож Саноцензиус в 1444 г. придружава армията на народите на Владислав Варненчик и участвува в битката при Варна. На 10 ноември Варненчик претърпява поражение. Разбира се, Гжегож като придружител е имал задачата на летописец на събитието. Но поради превратностите в съдбата на Полша през различните времена за съжаление от летописните му бележки не е останало нищо. За него пише първият полски историк Ян Длугож. Обаче той не може да цитира нищо, защото документацията е изчезнала. Длугож е бил приятел на Гжегож Саноцензиус, който е живял в Краков като хуманист и участник в Ягелонския университет. За самия Гжегож споменава Филип Калимах в някои от творбите си, където говори и за крал Владислав и варненското поражение. В „Животът и нравите на Гжегож от Санок“ Калимах пише: „От устата на този велик мъж излитат твърде дълбоки схващания, надхвърлящи нашия разум.“ Бил е енциклопедическа личност. В родния град на Гжегож Саноцензиус, на брега на Соноцка река, основахме Полско-българско дружество с директора на музея Стефан Стефански — един искрен приятел на България. Съвместно с това дружество проведохме много културни почини като срещи-вечери — еднакво полезни и за нас като участници, и за саноцкото общество. Бяхме се запознали със Стефан Стефански във Варшава.

Предната година Стефан Стефански мина през София с дъщеря си и зет си. Закъса с колата си, а нямаше валута горкият. Дойдоха у нас, тук нощуваха. И сега, като разбраха, че сме във Варшава, веднага долетяха. Къде е Санок — цяла нощ се пътува.

Та ставаше дума за Гжегож. Когато е преминал през поробена България със своя Владислав Ягело, после наречен Варненчик, е бил двадесетгодишен. Унгарецът полковник Ян Хуниади е трябвало да извърши покушение над Мурад. Но тук според твърденията Варненчик проявява слабост — вместо Хуниади се втурва към шатрата, а не нанася удар. В това време един еничарин, пазител на Мурад, пленява Варненчик и отрязва главата му. И можете да

си представите как са тържествували тия турски пълчища, с които армията е могла да се справи, но с нетактичността си Варненчик обръща работата против себе си. Тогава Гжегож се връща.

Не ще отмина и един документален факт от Средновековието, отнасящ се до братските връзки между поляци и българи. Тази земя е богата със следи от праславянска култура. При Лужиците са намерени доказателства за присъствието на българи, дошли тук през XV в. и живели около Пшемисъл и долината на р. Сан. Намирането на документи, потвърждаващи следите на български овчари, е заслуга на полския историк и етнограф д-р Кшистов Волски, бивш директор на музея в Пшемисъл. В своите сравнителни езикови проучвания на документи той установи, че имената на заселниците нямат нищо общо с руските и украински имена. И стигна до извода, че имената са на българи, дошли в Саноцката земя заедно със семействата си. К. Волски популяризира своето откритие с беседи от името на Българския културен център във Варшава и в редица други полски градове. Той допълва проучването си, като доказва, че през XVII в. в Полша идва и друга вълна български бежанци, занимаващи се с градинарство. Известно е, че в края на XVII в. и началото на XVIII в сегашното Лудогорие — Делиормана, султаните от страх пред нашествие от страна на Русия са преминали към жесток опит за потурчване на българското население в тая северна част на поробената страна. И очевидно, които могли да се спасят, са избягали, за да не бъдат унищожени, не желаейки да приемат както чуждата националност, така и вероизповедание. Този исторически факт е много важен. Становището на д-р Волски е, че първите български семейства са дошли в Полша с войските на загиналия Владислав Варненчик и оживелия Хунияди. На територията на Полша тия български семейства донесли трагедията на народа под турско робство.

Полско-българското дружество в Санок беше основано в 1960 г. на името на Гжегож Саноцензиус. Той е роден в 1406 г. и умира в 1477 г. Дейността му обхваща литература, философия, природознание, история, политика. Общите политически възгледи на саноцкия хуманист засягали още в онова време въпросите за селячеството и тежкото му положение, борбата за политическа независимост на Полша от Рим, за независимостта на природознанието от църквата. Засяга въпросите за възпитанието и етиката, интересува се и от философията на древните материалисти.

— Някъде споменахте, че след напускането на Пловдивската народна библиотека-музей сте постъпили в Министерството на информацията. Там ли останахте на работа от 1944 г. до заминаването Ви в Полша през 1958? С какво освен с литература се занимавахте през тези четиринадесет години?

— През октомври 1944 г. бях преместен от Пловдив в София на работа в Министерството на информацията, в отдела за документация. След година и нещо преминах в Народната банка като библиотекар. В 1947 г. бях назначен в Радио София за завеждащ отдела за литература, театър и изкуство, а в 1949 г. по решение на КНИК станах съветник по народните библиотеки. По-късно, пак по решение на ръководството на КНИК, бях преназначен като съветник за академиите на изкуствата. След това работих в БИБ към Българска телеграфна агенция като завеждащ отдела за културни материали за чужбина. И когато бях повишен в главен редактор, получих назначение за директор на Българския културен център във Варшава, където останах до 1964 г., когато бях пенсиониран.

В Полша моята дейност беше твърде разностранна и с широк обсег в цялата страна. Тази моя дейност не остана незабелязана от полското правителство и преди няколко години бях удостоен със званието „Заслужил деятел на полската култура". Беше ми връчен и специален орден, с който се награждават само чужденци със заслуги към Полша и нейната култура.

Сътрудничил съм в немалко централни столични и провинциални полски издания. Когато в антирелигиозното списание „Аргументи" на цяла страница излезе статията ми „Атеизмът в България", от редакцията ме повикаха, за да ми изплатят хонорар от 1250 злоти. Аз отказах да приема тази сума. Поисках само 50 злоти и поканих своите приятели от редакцията в съседната кафе-сладкарница, на двадесет и втория етаж на Дома на културата, за да се почерпим. Цялата редакция се отзова на поканата ми. А когато се върнахме, аз им казах да изпратят 1200-ата злоти на фонда за строеж на училища и болници. Директорът на фонда не забрави да ми изпрати благодарствено писмо. Всички останали хонорари, които ми се полагаха в Полша, отпращах в този фонд.

— Освен в Полша, изглежда, че и в Чехословакия сте били за по-дълъг период от време. Двете книги „Там, дето пее Вълтава" и „Чехословашки образи" сте посветили на Чехословакия и нейните културни дейци, с някои от които сте се сближили.

— Да, Чехословакия не е чужда на моите културни интереси. Там попаднах за пръв път в 1951 г., отивайки в Признецкия санаториум над градчето Йесеник. Този санаториум е прочут не само в Чехословакия, а и в чужбина със своите лечебни методи и с лекарите си специалисти. Той е високо над градчето, в подножието на планински масив, с прекрасни климатични условия. При едно мое посещение на Йесеник, разхождайки се из градчето, на един дом видях плоча с текст — „Тук, в този дом е живял Н. Гогол,

във връзка с лечението си". Гогол се е лекувал в Признецкия санаториум, който в онова време не е имал жилища за пациентите си.

В този прекрасно уреден санаториум отидох и втори път. В същност моите гостувания в Чехословакия продължиха от 1951 до 1955 г. , като при всяко отиване оставах по за няколко месеца. Най-дългият ми престой в Прага беше през 1955 г. Там си създадох приятелски връзки с много културни дейци и писатели, между които и един актьор — бележития изпълнител на Ян Хус Владимир Шмерал. Между писателите и поетите мои приятели са и имената на световноизвестния поет Витезслав Незвал[77] — славата на съвременната чешка поезия и приятел на Юлиус Фучик, — Вилем Завада,[78] Франтишек Бранислав,[79] Иван Скала,[80] Ян Пиларж,[81] литературният критик Вацлав Пекарек,[82] Йозеф В. Плева[83] и др. Не мога да отмина познанството и срещите си с бележития чешки енциклопедист-музиколог, историк на чешкия народ и на хусисткото движение, с музикалното му наследство — диригента акад. Зденек Нейедли.[84] Виновник за тия срещи беше Вацлав Пекарек, който доскоро завеждаше Института на името на Зденек Нейедли, с няколко сътрудници по всички специалности на бележития учен и комунист, голям приятел на Тодор Павлов. От събраните съчинения на Зденек Нейедли имам около тридесет тома, като томът „История на чешкия народ" ми е подписан от самия автор за спомен.

Прага е наистина чуден град с древна история и паметници на културата. След освобождението от фашистката окупация чехите решават да открият параклиса на Ян Хус, където е произнасял на времето си пред пражката общественост хусистките си слова. Почват да копаят, но никой няма представа накъде трябва да се отправят разкопките. Тогава Зденек Нейедли, като казва на ръководителя на разкопките: „Ето тук ще откриете основите на Ян Хусовия параклис." И наистина не след дълго работниците попадат точно на мястото. Запазени са автентични неща от онова време в тоя параклис — кладенец, част от почти прогнила греда на прага, от който се отива на амвона. Тая част от гредата е под стъкло и е винаги осветена отвътре с електрически лампи. Ето какво значи народ с исторически традиции в своето минало, в своята култура. По предложение на същия този Зденек Нейедли градът Табор, където е живял и се е борил хусистът Ян Жишка, е превърнат в Хусистки музей. Който иска да се запознае основно и документално с всичко от времето на Ян Хус и Ян Жишка, които са се борили против кралската власт, против официалната религия, против феодалната аристокрация, следва да отиде на научни занятия в Табор. Там е събрано всичко за хуситството.

Вичо Иванов и Жак Натан

Вичо Иванов на разходка

През моите престои в Прага имах възможност да се запозная с трагедията на чешкия народ по време на хитлеристката окупация. Посетих Лидице, унищожено от хитлеристите. Не отминах, разбира се, Терезинската крепост, останала като зловещо завещание от Мария Терезия, по чието нареждане съществува написан кодекс за мъчения на чехите. Хитлеристите продължават завещанието на Мария Терезия и там цялата околност е осеяна с над двадесет и шест хиляди гробищни паметници. На път срещу Терезинската крепост има побит граничен блок с текст, напомнящ на всеки минувач за страданията на загиналите терезински концлагеристи. А в затвора на Прага, създаден от хитлеристите, в квартал „Кубилиси", след убийството на генерал Хайдрих — палачът на народа и инициатор за унищожаването на Лидице, за няколко денонощия са разстреляли три хиляди и шестотин чехи. Между тях е и известният чешки писател Владислав Ванчура, автор на прекрасната книга „Образи на чешкия народ". Той е родом от градчето Сбраслав, в което е живял известно време нашият Георги Димитров, когато се подписва първият българо-чехословашки договор.

В Прага имах случай да се запозная с другарката на Юлиус Фучик — Густа Фучикова. Когато в 1953 г. бях поканен от Националния комитет по честването на десетгодишнината от екзекуцията на Юлиус Фучик (на 8 септември в Берлин) тя ми поднесе ордена „Юлиус Фучик".

май 1978 г.

— Един личен въпрос, др. Иванов. Младежките Ви години са изпълнени с трудности и грижи, с интензивни литературни контакти, с обществена дейност. Но животът предлага и интимни радости. Вие нищо не казахте за Вашите юношески увлечения. Никъде не говорите за любовта.

— Кой би отрекъл, че в юношеските си години не е имал симпатии? Но това са естествени пориви, отговарящи на възрастта и душевността на всеки младеж и девойка.

— Да, много общо казано — предпазливо. А какво ще кажете за седенките, обичайни за времето си, или не сте ги посещавали?

— Посещавал съм ги, когато зимно време през ваканцията се връщах в село. Трите ми сестри — Иванка, Настя и най-малката Станка — уреждаха седенки със свои комшийки, ако не у нас, у тях. На тия седенки в повечето случаи девойките предяха на прелца, направени от дърво, бродираха, плетяха. От тия бродерии излизаха прекрасни ризи. Седенкуващите млади жени посрещаха гости ергени. Момите, тия от тях, които се момееха

с намерение да се женят, бяха ухажвани от ергените. Оставаха и възрастни хора, и семейни. Поднасяха се различни ядива — било варена царевица, орехи, грозде или нещо домашно проготвено, тестяно. Но в никакъв случай не се поднасяше вино или ракия, въпреки че избите пръщяха от тях. Някоя мома или по-възрастна жена ще запее народна песен. Понякога присъствуваха и ергени-гайдарджии и кавалджии. Ергените влизаха в дворовете направо и първо ги посрещаха кучетата, които така лаеха, че проглушаваха цялата махала. Тогава домакинята ставаше, излизаше на двора, разпъждаше кучетата и канеше седенкарите. Разбира се, често на някой от момците, като му се приспи, се катурваше на рогозката и заспиваше. На тия седенки се поддържаше наистина една стародавна традиция на хубава общност — традиция, която спомогна да се съхрани за дълго напред народностното у нас с песните и свирните, с искреното гостоприемство, с чистотата в отношенията. Тия седенки през векове са били морална опора на народния дух. Те са се родили непринудено като духовна необходимост за интимно общуване в обстановката на робството.

— Как се запознахте със съпругата си?

— Моята среща и запознаването със сетнешната ми съпруга Радка Славова Гевренова стана в дома на нейния брат инженер Иван Гевренов, посещаван често от Любомир Пипков и художника Борис Иванов. Б. Иванов ме въведе в неговото семейство. По-късно сестрите и майката на художника ме приеха да живея у тях без наем. За това тяхно внимание и човеколюбие съм им безкрайно признателен. Такова изключително гостоприемство рядко се случва в живота. Те бяха четири сестри — Павлина, Вяра, Люба, Надя и брат им Борис. Със семейството на Иван Гевренов и жена му Мария Тинева — сестра на революционерката Койка Тинева, Борис беше много близък и винаги когато отиваше у тях, канеше и мен. Та при такава обстановка стана запознаването ми с Радка през 20-те години.

— От каква семейна среда произхожда съпругата Ви?

— Тя е родом от с. Ичера, Сливенско. Произхожда от стар род. Учила е във Варненската девическа гимназия, когато брат ѝ и снаха ѝ живеели във Варна. Завършила е Първа девическа гимназия в София, а след това и Висшия учителски институт по физико-математически предмети. Учителствувала е няколко години в Айтос, откъдето е била уволнена заради прогресивните си разбирания.

С. Ичера е на брега на Луда Камчия, над която се издига висока старопланинска верига. Било е хайдушко село. Населението е оказало помощ на Хаджидимитровата чета, в която е

участвувал и Стефан Караджа, ранен от турска потеря пак в същия балкан. Той и Хаджи Димитър, който също е бил раняван, са лекувани от ичеренката баба Мариница. Четата се е снабдявала с хляб от дядо Жечко и жена му. Къщата им е на самия път срещу един огромен орех на брега на реката. Късно през нощта хлябът се е окачвал в торби на ореха, а един или друг четник е слизал, за да го прибере. Тоя Балкан е осеян с хайдушки имена — Хаджидимитровата пътека, Хаджидимитровата поляна, Хаджидимитровото кладенче. На особена почит в с. Ичера е бил и войводата Панайот Хитов, чийто знаменосец, когато четата му минава от Румъния в Стара планина през 1867 г., е бил Васил Левски. В Ичера и досега се пее песента, посветена на Панайот Хитов — „Панайот Бойки думаше".

Според някои археолози на мястото на сегашното Ичера е съществувало тракийско селище. Нищо чудно, защото в своето движение древните траки са се заселвали и по бреговете на реки. Културата на говоримия ичеренски език е твърде богата със старинни понятия. Повечето от къщите сега имат архитектурно-музеен характер. Неслучайно там частично се е намесил Институтът по опазване паметниците на културата. Поминъкът на селото е бил винаги оскъден и се е свеждал най-вече до дърводобив от Балкана — нещо, което продължава и сега. Народът в с. Ичера, така, както съм го опознал в продължение на чести гостувания, всяко лято, е народ с национално достойнство и наследник на революционните ни борби през петвековното турско робство. През годините на фашизма в селото не е имало предател, но е дало партизани, между които сегашният генерал Васил Зиколов и много ятаци.

Като църковна община преди освобождението от турско иго селото е получавало разпоредителни писма от Добри Чинтулов от Цариград. През 1937 г. бях тръгнал из селата да търся архивни материали от миналото. Повод за това между другото ми дадоха пет писма на Добри Чинтулов, които намерих набучени на кука и закачени на стълб на свещоливницата на църквата. Църквата „Св. Димитър" е основана през 1838 г., като иконите ѝ са работа на дебърски майстори-зографи. Когато попитах епитропа, какво са правили с тези писма, той най-безсрамно ми отговори, че те са били толкова много, че са увивали свещи на богомолците с тях. Когато попитах в Сливенския музей, дали имат писма от Чинтулов, те ми отговориха, че при пожара на Сливенската епархия всичко е изгоряло и нямат нито едно писмо от своя съгражданин. Тия пет писма се пазят в архива на Пловдивската народна библиотека.

В една част на свещоливницата на същата църква видях под прогнилия дъсчен под захвърлени икони. Попитах епитропа, какво правят с тях. Отговорът беше, че зимно време ги цепят и палят печката. Разгледах ги — икона по икона. Оказаха се 49 малки и големи икони, някои от които с позлатен фон. Една от най-големите беше Йоан Кръстител — над метър дълга и петдесет сантиметра широка. Целият й фон е златен. Тия 49 икони опаковахме в два големи сандъка и с военна кола ги откарахме до Сливенската гара, а оттам с бърза пратка — до Пловдивската народна библиотека-музей. Като се завърнах от Ичера, една по една ги описах в инвентара на музея. Една от най-ценните икони, а те всички са ценни, беше иконата-портрет на Кирил и Методий от 1862 г. Като се има пред вид, че честването на светите братя започва първо в Пловдив през 1857 или 1858 г., по инициатива на Йоаким Груев, учудващото е това, че тая икона прониква в Ичера няколко години след първото честване. Когато инспекторът по музеите д-р Иван Велков я видя, написа в 1937 г. статия специално за нея като за рядка творба от онова време. Тази икона участвува в изложбата в Париж. Сега се намира в Софийската галерия. А Йоан Кръстител е изложена в Криптата и, представете си, тия ценни икони са служели за палене на печки, а са заменени при ремонта на църквата с просташки нарисувани образи на картони. Когато трябваше да вземем иконите от църквата, попът, разбрал късно тяхната стойност, предяви искане да се заплатят. Аз не спестих думите си и му казах, че трябва да бъде даден под съд от Министерството на просветата.

— И след всичко казано дотук — какво мислите за себе си, др. Иванов?

— Какво мисля сам за себе си, смятам, че не е от значение. Важното е как ме възприемат читателите ми, в каква светлина ме виждат моите колеги и приятели[85] . . .

ВМЕСТО ПОСЛЕСЛОВ

За да се оформи пълна и цялостна представа за писателя, критика, публициста и човека Вичо Иванов, е уместно той да бъде видян и през погледа на някои от тези, които го познават още от появата му в литературния ни живот до ден днешен — не година, две или три, а цели десетилетия. По този начин ще се открият по-конкретни моменти от интимния свят на писателя, за който той сам не говори.

За целта се срещнах с представители от различни области на културата, с хора от интелектуалните кръгове, в които се е движел Вичо Иванов. Разговарях с Преслав Кършовски, Бойка Вапцарова, Цветана Мициева, Радой Ралин и проф. Стефан Каракостов. Интересуваше ме какво мислят за писателя и човека, какво от неговото творчество ценят. Помолих ги да разкажат и за някои общи преживявания от дългогодишната си дружба с Вичо Иванов.

Тези „допълнителни“ беседи продължават линията на разговорите със самия Вичо Иванов и са естествен завършек на нашата анкета.

Преслав Кършовски

За Вичо Иванов може много да се говори. Но аз бих искал с няколко думи да Ви разкажа за него като за другар и колега, като за творец и преди всичко за човека Вичо Иванов. Познавам го от студенските му години в Художествената академия. Той искаше да стане художник, но, изглежда, че у него надделя онова изкуство, с което влезе в историята на нашата литература. И макар че не успя да завърши Академията, той стана и един добър художник. Това мога да кажа съвсем смело и открито — той умее да рисува. Не бива да е толкова скромен в това отношение. За разлика от тези, които сега завършват, той има дълбоко познавателно отношение и може много да покаже в областта на изобразителното изкуство. Но Вичо не иска, може би от скромност, да говори за тази си дарба. Възможно е и да има основание. Вярно е, че човек може да бъде енциклопедист — от това да се

интересува, от онова да се интересува, но все пак трябва сам да прецени къде ще бъде най-добър. За това пък като теоретик, като изкуствовед, аз смятам, че стои на едно от първите места. И може би затова той предпочита да не показва рисунките си, а да се изяви като познавач на изобразителното изкуство, който може да направи много хубав анализ на дадено художествено произведение именно като художник. Способен е да направи такъв коментар, какъвто рядко се среща — не искам да засягам някои критици и изкуствоведи, които за мен остават само теоретици, но не и хора, имащи отношение като професионалисти към една художествена творба. Той има отношение не само към живописта — пейзажа, портрета, но и към графиката. Няма да изброявам книгите му, но особено ми харесва монографията му за нашия проф. Цено Тодоров — съумял е да събере интересни негови мисли и тя стана много хубава книга. Но Вичо не обича да говори за себе си, никак не обича.

Вичо е действително енциклопедист в познанията, в интересите си. Интересуват го не само изобразителното изкуство, а и театърът, сценографията. Спомням си, когато беше в Пловдив (аз бях тогава художник на Пловдивския народен театър), какви разговори водехме за постановките, специално за сценографията. Той ни помагаше със съветите си. Имаше определено становище за режисьорската работа, за мизансцена. Разбира се, понякога и спорехме. Като творец Вичо никога не се е отделял от обществената дейност. Смятахме съвсем определено, че един творец трябва да има и обществена заетост. Не можем да мислим само за нашето си творчество. И в миналото тази обществена ангажираност беше на първо място. Животът тогава не беше, какъвто е сега. Между нас съществуваше дружеско отношение на взаимопомощ.

Вичо е ентусиаст, оптимист и много работлив. Никога не падаше духом, не позволяваше песимизмът да го овладее. Силно впечатление ми прави последователността, с която се бори против това заимствуване, което се появява често в нашето изобразително изкуство. Винаги е подчертавал, че ние трябва да запазим този народностен характер в творчеството си, да си личи, че творецът е българин, а не някакъв „западняк“. По-добре човек да си остане този, който е, макар и с по-малко средства, но все пак да си остане личен. Освен това той много помага със съветите си. И не само че помага, но и това, което не му харесва, да речем, в дадена моя картина, винаги ми го е посочвал. Дето има дума — право куме та в очи. Намира може би форма и начин, но казва истината. Най-важното е човекът. Аз ще повторя думите на Сент-Екзюпери — „да бъдеш човек,

това значи да се чувствуваш отговорен за всичко". И Вичо Иванов е такъв — има изключително силно развито чувство за отговорност пред народа. Мога да кажа, че ние с него положихме доста усилия за дейността на Българския културен център във Варшава. Там той работеше много добре. Успя да спечели за България десетки приятели. Ценяха го и писателите, и обществениците. Вичо извърши голяма и полезна културно-творческа работа между поляци и българи. Много го уважават в Полша. Затова го и направиха Заслужил деятел на полската култура.

Колкото за общи преживявания — това е беднотията, мизерията, сред която живеехме. Спомням си, че известно време с Вичо бяхме вегетарианци, но не заради леката храна, която предлагаше вегетарианската кухня, а заради лекия си джоб. Вегетарианският ресторант, в който се хранехме, имаше големи предимства. Освен че постните манджи, и най-вече бобът, бяха евтини, но по масите винаги имаше сервиран хляб. Когато нямахме никакви пари, сядахме там само на хляб. И понеже не бяхме единствените му консуматори, той започна да изчезва от масите — не оставаше за истинските вегетарианци. Тогава спряха да ни пускат в ресторанта. Просто служителите си знаеха кои унищожават хляба и забраниха достъпа ни до него.

Бойка Вапцарова

Не мога да си спомня кога точно се запознах с другаря Вичо Иванов, но като литературно име, като писател го познавам още от 36-а — 37-ма година най-вече от страниците на „Литературен глас". Заедно с Вапцаров четяхме поместените там статии, есета, разкази и други работи на писателя.

Но истински се сдружихме с В. Иванов, когато заминах във Варшава през 1961 г. Моят другар беше първи секретар в посолството и се занимаваше с културните въпроси и печата. По щастлива случайност живеехме почти в един двор. Когато човек е в чужбина, от голямо значение е да намери от сънародниците си близки хора. Семейство Вичо Иванови ни станаха едни от най-близките. И двамата, и Вичо и Радка, са много гостоприемни, сърдечни, с голяма култура. Намерихме веднага допирни точки и много си допаднахме. Бързахме да споделим всичко, което научавахме за България. Гостувахме си непрекъснато — почти всяка вечер бяхме заедно освен в случаите, когато В. Иванов беше в провинцията.

Силно впечатление ми правеше В. Иванов с работата си в Културния център. Той го превърна в българско културно огнище

на територията на Полша. Вичо Иванов познаваше проблемите — знаеше как да ги поднесе и да запознае полската общественост с успехите на България в областта на литературата, културата и икономиката. Непрекъснато уреждаше изложби, срещи на български писатели с варшавяни. Даваха се концерти в Центъра, специално се изписваха много филми — както български, така и полски, и съветски. Освен това той успя да заинтересува полската младеж да изучава български език, което на практика е много трудно. На някои от техните лекции присъствувах. Правеше ми впечатление, че залата беше винаги препълнена, не само от любопитство — съвсем сериозно се изучаваше българският език.

В областта на културата Вичо Иванов работеше всестранно и импонираше на полската общественост. Той се сприятели с големи писатели. И на коктейли с тях или с кинодейците и художниците виждах с какво уважение се отнасят към него, като към събеседник, който разбира от работата си. Бях свидетелка и на пропагандаторската му дейност в провинцията. Налагаше ми се като партиен секретар на групата извън посолството да потърся българи, женени за полякини, членове на партията, но живеещи в провинцията. И когато научавах, че В. Иванов ще пътува при съвпадане на техния маршрут с моя, аз ги молех да ме вземат с тях. И така няколко пъти присъствувах на срещите на В. Иванов с полския народ. Обикновените хора се интересуваха за България и колко сладкодумно и умно той ги запознаваше. С голяма любов го посрещаха поляците. Не зная преди него какво е било, но Вичо Иванов създаде цяла мрежа от българо-полски огнища. Пътуваше в най-различни и затънтени краища, чак в крайграничните райони на страната. Имаше хора, които за първи път виждаха българи или чуваха за България. Особено последователно беше обхванал училищата. Голяма заслуга за укрепване на дружбата между полския и българския народ има В. Иванов. И с туй за мене той остана една много обаятелна личност.

Безспорно В. Иванов е и енциклопедист в познанията си. За каквото и да го попитам, понякога за някаква справка от миналото или пък от настоящето, независимо за Полша или за България, той винаги ми дава изчерпателни сведения.

Много приятни хора са и той, и съпругата му. В душата си съм запазила дълбока благодарност и към двамата, защото в тежки минути винаги са ми помагали с каквото могат. Помагаха ми и когато бях физически болна, и когато изживявах душевни травми. Изобщо тяхното отношение е дълбоко хуманно, отношение на добри, на културни хора.

С Вичо Иванов се запознах още преди да стана съпруга на Кършовски — към края на 40-те години, когато уреждахме Художествената галерия. Това начинание беше една новост за България — да имаме Национална художествена галерия. И грижите ни бяха доста. Експозицията трябваше да има научен характер, тревожеше ни и въпросът, как ще подредим отделите при малката наличност на произведения. И редица общественици в онова време се съмняваха, че ще успеем — даже бяха в опозиция. Естествено тогава Кършовски направи всичко възможно галерията да отговаря на нужните изисквания. Вичо идваше почти всеки ден и се интересуваше как върви работата. Когато експозицията беше вече готова за откриване, той ми каза: „Преслав все пак се е увлякъл в своите естетически виждания. Не трябваше да излага портрета на Мамзел Полет на проф. Цено Тодоров, защото картината представя парижкия период от творчеството му. Смятам, че на този етап това не е необходимо." Или когато ставаше въпрос за някои от другите автори, Вичо подчертаваше, че експозицията трябва да има свой характер, подчертано български, без чужди влияния. Тогава силно впечатление ми правеше тази негова загриженост за галерията. По-късно, когато малко повече се опознахме и станахме близки, разбрах, че той се отнася така към всичко родно.

Почти всяка година сме в Полша. Там имаме много приятели. И трябва да Ви кажа, че Вичо Иванов такъв авторитет на българин си е създал, че където и да стане дума за него, хората говорят с много голямо чувство на любов към България. Неговият престой във Варшава не се е ограничавал в кабинетно посрещане на гости в Центъра — той е пътувал в села и градове. В най-отдалечените места на Полша, през всички сезони и в най-големите студове той е изнасял лекции, говорил е сред селяни, сред работници в заводите. Вичо Иванов е личност, която е мислила за мястото, което заема, за това, как ще представи България и какво ще остави след себе си. Даже някои поляци споделиха, че Вичо Иванов с присъствието си им е помогнал да опознаят страната си, да видят Полша такава, каквато е, и че той я познава по-добре от тях самите. Не се създава лесно приятелство там. И те са славяни, но са по-особени. Скептични са в преценките и във възприемането на даден човек. Те го проучват, изпитват, преценяват дали може да се създаде подходящ контакт с него и тогава се приближават в зависимост от това, какво ще срещнат. Затова смятам, че щом тази културна среда въпреки високия си критерий го е приела не само като приятел на Полша, а вече като истински

представител на нашите културни среди в България, Вичо Иванов действително е постигнал много. Голям авторитет има той там. Докато, не искам да посочвам имена, имаше такива представители, за които поляците — приятели на България — говорят с ирония и даже с вицове. И в този смисъл, пак повтарям, авторитетът му е изключително голям извън границите на България.

През целия си живот със своето здраве Вичо Иванов е имал критични състояния. Трябвало е винаги да се съветва с лекари, да се пази. А той наред с грижите за здравето си непрекъснато е работил. Тази негова работоспособност ме възхищава и чувствувам, че и на мен ми въздействува в това отношение. Но, за да може той да бъде такъв и да издържи на едно такова напрежение, на такъв ентусиазъм, защото това изисква и доста усилия, голяма заслуга има и неговата съпруга. Тя е със солидни литературни познания. Интересува се, чете много. Чувствува се, че е непрекъснатият му спътник във всяко отношение. В нейно лице Вичо има един другар, един приятел, с когото може да споделя всичките си съмнения, творческите си планове. Търпелива, тактична и грижовна жена е Радка. Прекрасен човек. Те двамата са едно идеално съчетание — семейство, каквито бих искала да има много в България. Готови са на всеки да помогнат в тежък момент.

В нашата съвременност хората позабогатяха. Даде им се възможност да се облагодетелствуват и поизневериха на себе си, измени се психиката им — станаха други хора. Вичо запази своя висш морал на истински комунист, който не се стреми към забогатяване, не се стреми да има повече, а да има работа и време да направи нещо.

Вичо Иванов и проф. Михаил Арнаудов си допадаха много в разбиранията за начин на живот и на хранене. Стомахът да не се претоварва с излишъци, а да се поема само необходимото, за да се поддържа животът. На масата у Вичо Иванов няма да видите тези Цезарови, римски трапези, които правят някои семейства. Поднася се какво ли не, защото в изобилие могат да купят и да имат всичко, което поискат. У Вичо трапезата е такава, каквато е била някога. Налице е печеният лук, който засилва кръвта, чубриката и всички онези храни, които само могат да бъдат полезни за организма — да го поддържат, без да му създават излишъци, с които той трябва да се бори.

Радой Ралин

Познавам Вичо Иванов от есента на 1941 г. — тогава дойдох в София като студент. И понеже бях почнал вече да сътруднича в „Литературен глас“, попаднах в неговата среда. Той беше един от активните му сътрудници. Името му помня още като ученик в гимназията. Тогава Вичо Иванов излизаше много често с разкази, с художествени репортажи — името му беше добре известно. В София идваше по-рядко, може би веднъж-два пъти на месеца, тъй като по това време беше в Пловдивската библиотека. Но всяко негово идване се посрещаше с радост от всички останали сътрудници на вестника, от целия кръг около „Литературен глас“. Лъхаше някакво благородство от този човек, някаква сърдечност и доброта, която веднага, още от пръв поглед, привлича събеседника му. Успяваше с първия жест да премахне границата между по-възрастния, утвърдения писател, какъвто беше той, и младия, начинаещия; да създаде едно такова хубаво отношение — окрилящо, приятелско. И дори си спомням, че когато се връщах в края на декември 1941 г. в Сливен, се отбих в Пловдив нарочно — просто да посетя Вичо Иванов. Тръгнах вечерта в 12 часа от София, стигнах там сутринта и на ранина зачаках встрани срамежлив, смутен — докато се отвори библиотеката. Даже се страхувах дали ще ме познае, защото се бяхме виждали веднъж-дваж. Вичо, разбира се, ме прие много добре — поднесе ми топъл чай. И това мое гостуване при него беше едно от най-хубавите ми преживявания като младеж. После ние си останахме приятели, каквито сме си и досега. Винаги когато дойдеше в София и се виждахме в „Литературен глас“, започваха ония сърдечни въпроси — топли, дружески питания всеки какво прави, какво пише. Имаше нещо окрилящо в неговата усмивка, в гласа му, в цялото това внимание, което той проявяваше към по-младите. Тогава съм бил на около 19 години.

По време на евакуацията през 1941 г. към местния в. „Правда“ имаше изградена една, така да се каже, нелегална редколегия, за която дори главният редактор не знаеше. Това бяха нещо като комисии в помощ на вестника, за да могат да му дадат прогресивен характер, т. е. да печатат материали от прогресивни автори. И тогава аз си спомням, че ние се обръщахме към Вичо Иванов. Често негови работи, печатани вече в други вестници, биваха охотно препечатвани в провинциалните. Даже вие ще видите във в. „Завой“, който излиза във Варна и който изцяло беше поет от прогресивната младеж (тя го издаваше и редактор на тази литературна страница беше Иван Нивянин), често препечатваха от Вичо Иванов разкази като „Гълъби“ и т. н. И преди Девети сеп-

тември се намираха форми за нелегална културно-просветна работа. Тя беше необходима, за да се събудят духовете, защото понякога младежта изпадаше в униние. Особено при разкриването на някаква конспирация или след разстрелване на другари. И точно в такъв момент в Сливен нелегалният РМС търсеше начини и средства за някаква дейност. Не че бог знае какво щеше да се направи, не че щеше да се нанесе някакъв страшен удар срещу фашизма, но все пак се работеше с младежите, все пак те бяха под ръка. Всички тези културно-просветни прояви, които се уреждаха тогава, говореха пред полицията за едно спокойствие, едва ли не маскираха и другата, нелегалната дейност. И аз си спомням през 1944 г. — може да се каже най-нажеженото време — в Сливен читалището устрои вечер на изкуствата, в която участвуваше и Вичо Иванов. Той чете свои разкази. Изобщо организира се по време на такова униние, което в Сливен беше настанало след разстрелването на няколко младежи и излагането им на площада. Тази вечер дойде да покаже, че все пак силите на младите хора, на народа, са несломими, че не могат да бъдат просто така смачкани. Този случай може да ви разкаже и проф. Атанас Стойков, който по това време беше нелегален секретар на Окръжния комитет на РМС.

След Девети септември, въпреки че „Литературен глас" спря да излиза, приятелството ни, създадено около него, продължи пак с Веселин Ханчев,[86] с Д. Б. Митов, с Каракостов и с други. Бай Вичо беше един от най-добрите приятели на Веселин Ханчев. Даже известно време те работеха в Радиото заедно. По-късно с Вичо Иванов се видяхме в Чехословакия. Той беше там известно време на лекуване. И сред всички, сред които се явяваше, успяваше да създаде един образ на симпатичния, приятния човек. Аз знам неговото минало, неговото бедняшко минало. То не би могло да се нарече бохемско, както за някои писатели, които са пиели по него време и са бохемствували. Вярно, че ние българите не сме имали такава бохема, както в чужбина. По-скоро Вичо Иванов е бил от тези клетници, тези несретници-писатели, които с цената на големи усилия, на голяма издръжливост на глад са успели да се опазят от подмамките на буржоазните сирени. След години, когато разгръщах вестниците, гледах в колко много издания, прогресивни по начало, той е сътрудничел с разкази, със статии, с бележки за изложби, с общокултурни информации. Изобщо целият му живот е преминал в неуморно, всеотдайно служене на културата и на литературата.

Мога да кажа, че на времето репортажите на Вичо Иванов правеха впечатление като едни от най-чисто и хубаво написаните. А от мемоарите, които съм чел за писатели, неговите пор-

третни мемоари, ако мога така да кажа, са написани с най-голямо чувство, с белетристични подробности, с топлота. Ами последните дни на Йовков в болницата? — Така хубаво пресъздадено! С Хрелков срещите му, с другите . . . Изобщо той съумява в тези портрети да възкреси пред нас писателя. Доста топло ги предава, с една пастелна мекота рисува портретите им. И просто виждаме техния физически образ и душевният им облик ни става ясен. А не, както мнозина, които пишат мемоари, дават само физическите действия, без да са уплътнени, без да са осмислени.

Много общи преживявания имаме с Вичо Иванов. Тука ние сме съседи — живеем близо. С тази мекота, с тази обичливост, която има в характера си, с тази нежност и задушевност, на човек винаги му е приятно да го срещне, да разговаря, да сподели мисли. Радва неговата всестранна осведоменост и в живописта, и в театъра, и в литературата. Един човек, който живее с културата непрекъснато — това е и същността на живота му. Вичо и в тази възраст пак работи непрестанно, работи въодушевено, и това, което пише, показва наистина една запазена, здрава нервна система, една непокътната душеност и чиста съвест. В най-хубавите му години арестуваха и съдиха брата на неговата съпруга инж. Иван Гевренов. И дума да не става, че то не му е донесло известни душевни катаклизми, че през тези години той все пак е бил под угроза, че не е могъл като писател да се отпусне. А точно тогава зрееха конфликтите в нашата страна, виждаха се много неща, които смущаваха човешката съвест. И естествено е, че при едно наплашено съзнание писателят отреагирва и по-трудно. И може би своите истини той намираше начин да ги каже, пишейки за класици, за чужди писатели. А неговите портрети „Те останаха в моите спомени“ са мозайка от писатели от различни народности. Годините в Пловдивската народна библиотека са му дали възможността да се осведоми за всяка книга, да се информира. През ръцете му са минали маса книги, маса чужди автори той е опознал. Аз си спомням като ученик, че баща ми, който беше книжар, продаваше книги от различни издателства, и от Пловдивското издателство „Отец Паисий“ продаваше на Вичо Иванов „Марсел Пруст и Достоевски“. Той беше от първите български писатели, които направиха един много сполучлив паралел между Пруст и Достоевски. Той откри Пруст и за България. Сега всеки знае кой е Марсел Пруст, но на времето първата информация дойде от Вичо Иванов. Той написа и книгата „Пътят на Левски до бесилката“. Тук нещо да споделя. Преди години се заех със съвсем неблагодарната задача да подготвя един сценарий за Левски. Не беше толкова лесно след печалната слава на „Джинги-би“ — дванайсетте серии. И започнах да проучвам най-добро-

съвестно целия живот на Левски. Четох прекрасни книги, в същност най-големия капитал, който представляват в левскиведението, на Димитър Страшимиров, на Ст. Каракостов. Прочетох и на Вичо Иванов книгата, която не ми донесе нова информация, но това нейно заглавие — то ми даде идеята да напиша целия сценарий. Защото фактически кое е най-важното в живота на Левски — именно неговият път до бесилката. И в същност целият му живот, с една дума, е път до бесилката. От образуването на първия комитет, от решението той да се посвети на свободата — това е все път до бесилката. Така че аз изведнъж открих, че от всички автори Вичо Иванов най-точно, най-синтетично, е успял да предаде цялото величие на Левски — един път, който води до бесилката. И в сценария избрах един такъв момент за композиционен гръбнак. След улавянето му в Къкринското ханче и отвеждането му до съда Левски си спомня с подробности своя живот. Преди да се яви пред турския съд, той поставя своите дела на съд, поведението на всеки участник в комитетите, на целия народ, пред своето съзнание. Сам, преди да се яви пред турския съд, преценява какво е било, защо се е стигнало до бесилката. И за да навляза в едно такова философско разрешение на въпроса, за да намеря главното, ме насочи само това заглавие на Вичо Иванов, за което съм му безкрайно благодарен. Казах му го още тогава. Той не ми обърна внимание. Само се усмихна.

Има хора, с които човек се вижда всеки ден и е свързан с тях с най-различни преживявания. Да кажем, аз съм живял дълги години с Иван Мартинов — девет години живяхме в една квартира. Но за Вичо Иванов имам по-завършен образ, защото с него човек и в малкото срещи успява да установи душевен сърдечен контакт, да намери близки неща, които вълнуват и двамата. Това, че сме с различни възрасти, не е от значение. Най-главното, което е в него, е, че никога не е бил тираничен като по-стар писател, никога не говори с някакъв пресилен апломб. Неговото събеседничество винаги е било дружеско и задушевно, винаги е успявал да намери общ език, пък, и мога да кажа, че в повечето случаи сме били на едни позиции в литературата. Това реалистично начало, уважаващо линията Ботев, Захари Стоянов, Кирил Христов, ни е било еднакво близко.

Бай Вичо не е човек на компании. Той е всецяло отдаден на своята писателска и изкуствоведческа дейност. Той написа една монография за Ценко Бояджиев, сред чиито репродукции имаше и мой портрет. Вичо Иванов беше казал за мен доста топли думи, близо половин страница. Започваше така: „В портрета на Радой Ралин е представен характерът на един оригинален и остроумен поет, воюващ със своята сатира срещу опакото в живота, в името

на народа и прогреса. Неговото самочувствие на обречен в трудния си творчески път, непримирим изобличител, неговата трагична обич към живота, към народа, навеждат към откровеността на безсмъртния Гогол . . .“ Той преведе и книгата на най-известния полски сатирик Йежи Лец. Написа и един хубав предговор. Двамата са били приятели. Този предговор представляваше един спомен, портрет, в който цитира и едно стихотворение на Йежи Лец.

Вичо Иванов е от тези писатели, които никога не говорят за себе си. Докато други занимават хората само със собствената си личност. По всяко време ти натрапва какво мисли да направи, какво е направил вчера, какво преди десет години, какво са му казали, как преди три години го е поздравил еди-кой си, кой се е заял с него . . . Вичо Иванов не създава такава атмосфера. Нали ви казвам, обичлив човек е той. Говори за другите с благородство. До последните си дни проф. Михаил Арнаудов имаше много хубаво отношение към него. И аз си спомням, че когато бях без работа, изведнъж професорът започна да става много приятелски настроен към мен. Дойде веднъж, предложи ми една сума от три хиляди лева, която аз отказах, разбира се, защото не му ли стигат на човек другите нещастия, ами да става и длъжник. А той ми каза: „Никой не иска скоро да ги връщате.“ Аз му отговорих, че човек, като има да дава, не смее да влезе в сладкарница една боза да пие с чиста съвест. — „Така ще си карам, както мога, от никого няма да взема стотинка.“ И аз съм сигурен, че бай Вичо му е внушил той да ми предлага тези пари.

Ние все още не сме дали преоценка на онова време, все още не е прочетено всичко с внимателния поглед на човека, вече преживял, видял, вкусил и единия, и другия строй, за да може да се даде обективна оценка. Сега всички млади хора, като видят за себе си нещо възторжено, смятат вече, че са кой знае какви. Тъй като едно време изкуството си беше само изкуство, и пътят беше доста труден, а сега изкуството стана трамплин за кариера. Много от сегашните млади не си дават сметка, че преди тях е имало литература, че преди тях се е строяло нещо, излизали са книги, които са вълнували хората, помагали са за тяхното социално избистряне. Но след време пак ще се разгледат старите неща, пак ще се отсеят.

Стефан Каракостов

Трудно ми е да определя кога точно се запознах с Вичо Иванов. Но го познавах като публицист, разказвач, очеркист още от края на 20-те и началото на 30-те години. Той пишеше извънредно

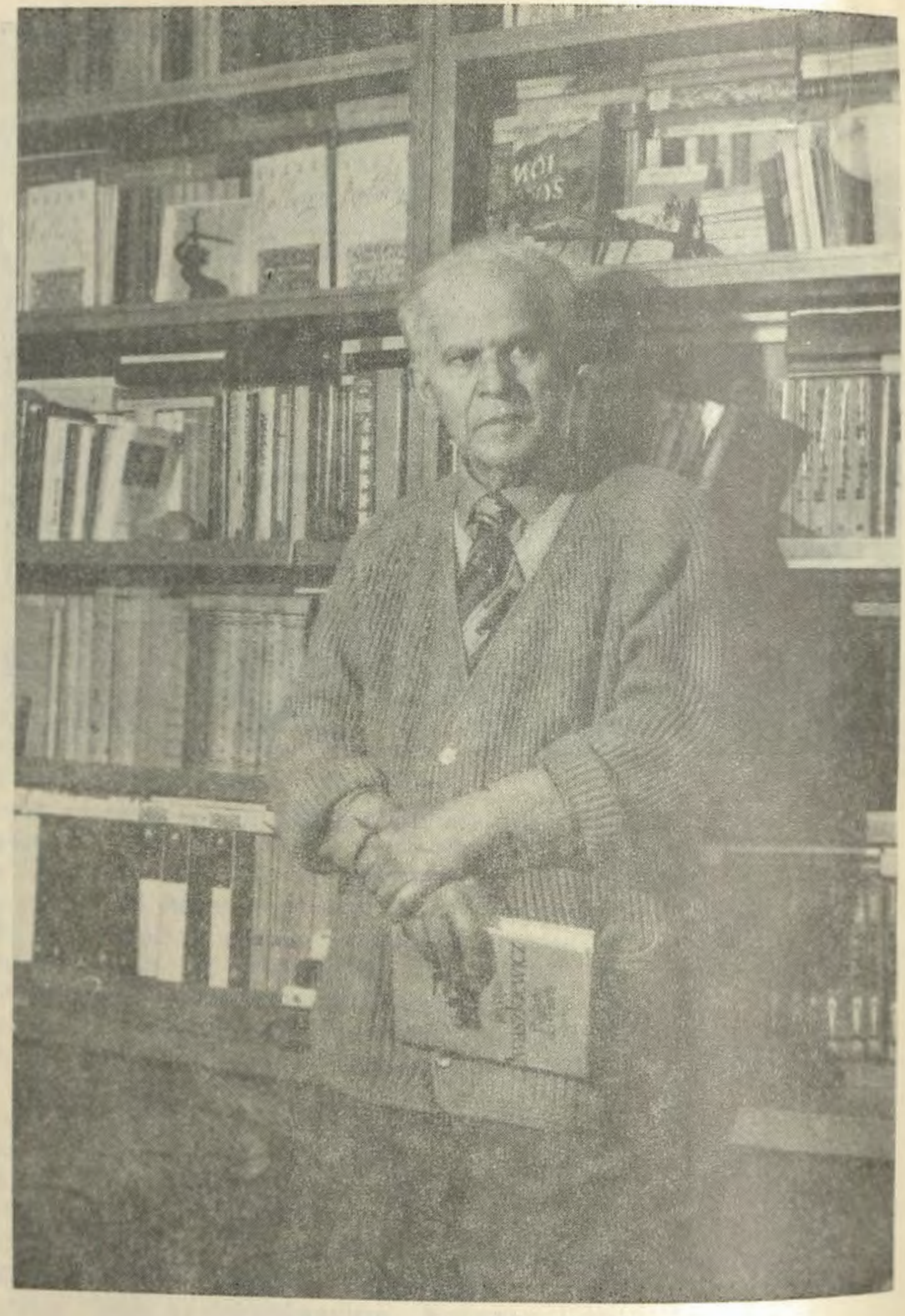
много в периодичния печат и още като гимназист аз следях неговите статии. Малко по-късно (1935—1936), когато и аз навлязох в нашия печат, се срещнах лично с Вичо Иванов в редакцията на „Българска мисъл". Той беше приятел с проф. Арнаудов и много често го посещаваше, когато се връщаше от Пловдив. Вичо Иванов ми правеше впечатление със статиите си, в които последователно отразяваше живота на нашия театър, на българската драма и най-вече на първите съветски пиеси, поставени на наша сцена и специално на сцената на Народния театър. Мога да кажа, че много от неговите статии и сега използувам и винаги съм го съветвал да ги събере в сборник театрална критика, тъй като те са плод на непосредствените му впечатления. Ценни са и защото Вичо Иванов не гледаше само какво става на сцената, а общуваше с режисьорите, с артистите. Познаваше техните биографии, интимния им живот — просто светая светих на творческия им свят. За това говорят и многото му книги и очерки, за които ще спомена.

С Вичо Иванов се сближихме извънредно много по времето на Народния фронт в редакцията на в. „Заря", където той беше редовен сътрудник, и най-вече в редакцията на „Литературен глас". В това време Вичо работеше в Пловдив и често идваше в София. Когато трябваше да се запозная с някоя интересна постановка в Пловдив, аз отсядах у тях. Сближаваха ни и общите ни приятели — проф. Ал. Балабанов, Елин Пелин, Д. Б. Митов, Весьо Ханчев, Петър Горянски, Кирил Христов. Това беше, така да се каже, средата, в която се движехме. С някои той се виждаше по-често, с други по-рядко, тъй като беше ограничен в Пловдив. Но оттам изпращаше материали, които се печатаха в целия ни печат и главно в „Литературен глас". Много често ми гостуваше в къщи — отсядаше у нас. И може да се каже, че от 1940 г. ни свързва една постоянна дружба. Непрекъснато се търсим по телефона, споделяме. Аз участвувам често в написването на неговите работи — той се консултира с мен. Една от последните му книги — „Майстори на сцената" — аз редактирах.

Ценя Вичо Иванов двустранно — и като белетрист, и като очеркист. Като белетрист той има изключителни заслуги. Може би е един от малцината, ако не и единственият, който започна на времето една серия разкази за бедна София. С това предизвика страшен вой срещу себе си. Преследваха разказите му и накрая цензурата ги забрани. Често протестираха и самите жители на даден беден квартал. Чувствуваха се обидени, че Вичо казва какво става в покрайнините. Хрелков много ценеше тези разкази и също му казваше — „Бе, Вичо, вземи ги събери. За тия мизерни години, за това, което ставаше през 20-те — 30-те години

Вичо Иванов със съпругата си

Вичо Иванов. Няколко месеца преди смъртта

в покрайнините, ние нямаме в нашата литература един роман или кой знае колко разкази.“ Двамата с Хрелков ходеха по тия нощни кафенета в крайните квартали — там спяха. Опънат пред кафенето край гарата едно въже и всички бездомни се опрат на него, и така спят. В четири часа сутринта кафеджията отвърже въжето, пусне го и те почнат да падат. Вземете разказа му за човека с птицата, с гарвана — той е с Хрелков тогава. Вземете ючбунарските му разкази. Изобщо ще дойде време, когато ще открият Вичо с тези картини на сиромашията, която той успя да види. Балабанов също го ценеше много за тази му социалност.

Вичо под влияние на Михаил Арнаудов главно от книгата „Психографията на Яворов“ успя да улови тайната на психографията. И започна да наблюдава нашите големи актьори, писатели, художници — общуваше с тях, другаруваше. Той е скромен човек, търпелив и владее умението да слуша, да наблюдава. В неговите очерки има и белетристични моменти. Вичо умело разказва за един писател, артист или художник. Сполучливо долавя психологията му. Наблюдава го в гримьорната, в процеса на творчество. Не му убягва и начинът, по който го възприемат другите. И успява да долови, съхрани и пречупи през себе си много неща. Вичо има много изтънчен вкус — реалистичен, здрав. И затуй неговите очерци за нашите художници и артисти са може би единствени по рода си. Подобни портрети ние нямаме в нашата литература. Да не говоря за майсторството му на критик и анализатор. Вичо познава, да кажем, живописеца и когато види картината му, не я гледа като хладен наблюдател. Той вече познава душата на художника, мирогледа, концепциите, естетиката му и ги търси реализирани върху картината. Ето това е особеното у Вичо. Той е много добър критик и познавач. За разлика от други изкуствоведи не създава литературно-исторически портрет върху дадени, съществуващи факти, а излиза от собствените си наблюдения върху художника като творец и пак чрез художника търси неговата реализация в картината. Тук има сложен психологически момент. И наблюдателят, и анализаторът, и човекът, който разбира от изкуство, и изкуствоведът, и белетристът, и психологът — всичко това е събрано у Вичо в едно цяло. Например аз мога да посоча много монографии за наши художници или писатели, хладно написани, разказвателно. В еди коя си година, еди каква си картина, еди какви си тонове, сенки, полутонове, сюжет и прочие. У Вичо картината е някаква проекция на художника върху нея. Той търси душата на художника, за да я намери в произведението му. А всичко останало, което правят изкуствоведите, го прави и той. Рядко пише за художници, които лично не познава, с които не е общувал. Това е харак-

е рното за Вичо като очеркист. Например книгата му за артистите — „Майстори на сцената“. Ами трябва да ви кажа, че вечерно време я препрочитах с удоволствие. Той разкрива такива интимни страни от биографиите им, от трудния, мъчителния път на тия хора, много от които лично познавах. И аз ги виждам вече в друга светлина, с човешките им преживявания, дълбоко бръкнато в душите им. Направих му бележка: „Вичо, пишеш за Сарафов как върви и си мърмори ролите, пишеш за Кирков как върви и си мърмори ролите, как върви Златина Недева и си мърмори ролите . . . Не се ли повтаряш? — „Абе, казва, повтарям се, но това съм видял и това разказвам. Едни повтарят, други не повтарят; едни отиват в театъра, прегледат ролята си и излизат на сцената, други цял ден си мърморят репликите.“ И понеже аз имам също такива наблюдения, да кажем от Сарафов или от Стаматов, които бяха наши общи приятели, виждам, че Вичо е прав. И тук той долавя тънкости, които никой наш критик не е доловил. Изобщо нашата критика и в литературата, и в изкуствознанието, и в театъра е много констативна. А тук имаме един човек, който никога не разпитва. Само слуша, общуват, живеят заедно, срещат се на чашка кафе в кафенето.

Половината живот на Вичо мина в кафенетата. Там пишеше — на някоя маса, в някое кюше — седне там и си пише.

Вичо Иванов е бил винаги свързан с нашата пролетарска литература. Един от първите секретари на Трудовоборческия съюз на нашите писатели беше той. Един крайно честен, крайно чист и почтен човек. В живота си Вичо компромиси не признава. Много пъти в разговори той ми е разказвал за трагедията си през събитията от 1923—1925 година. Може би по една случайност е останал жив. Не можеха да му простят неговите разкази, книгата му „Дни и нощи“. Изобщо беше един от изтъкнатите писатели и публицисти, много близък с Людмил Стоянов. Неразделни приятели бяха. Людмил му помагаше и го ценеше извънредно много.

Вичо е безкрайно верен на руската култура, а владее и европейската — човек с европейски дух и с руска закваса. Той е един от първите, който въведе в Пловдивската народна библиотека съветски списания и ги направи достояние на широката общественост. Това, което в Софийската народна библиотека липсваше, в Пловдив го имаше. И ние отивахме в Пловдив, за да следим литературната критика, „Октябр“, и изобщо цялата изкуствоведческа и теоретична литература, която той успяваше да ни даде — кога официално, кога полуофициално, кога тайно и т. н. Вичо успя и да запази тия книги, когато полицията пожела да ги унищожи.

За Вичо златорожчината е гибел за българската литература, макар че в „Златорог“ израснаха редица писатели, които преминаха към нас. Но той смята, и е прав, че „Златорог“ измени характера на много писатели. Вземете например един Йовков до влизането му в това списание и след това. Ще видите как вече е пригладен този писател социално. И ако „Златорог“ е вреден със своята естетика — с линията, която даде, — десет пъти е по-опасен с това, че измени посоката на редица писатели, приглушил социалния им бунт. Просто Владо Василев ги приглаждаше с голямата ютия. И ако Вичо Иванов беше отишъл в „Златорог“, щеше да бъде един изтъкнат, голям писател, защото ония там знаеха машинката на популяризирането. А Вичо беше скромен човек.

Като характер Вичо е много мъчен човек, много труден — безкомпромисен. Той може, както седим на маса и разговаряме, да стане и да си отиде. Особено ако дойде някой, който му е неприятен, от когото има лоши спомени, лошо впечатление — става и си отива. Може страшно да се нервира, да направи скандал и да напусне компанията. Спомням си, че един път Митов му беше съкращавал някаква статия, като връзвал вестника. И намалил един от последните му пасажи, но забравил, че завършва с двуеточие. Идва Вичо и вика:

— Бай Димитре, защо ми съкращаваш на двете точки? Ами поне точка тури!

—Е ти балкона, хвърляй се, ако искаш — му отговори Д. Б. Митов. Вичо излезе, разходи се, мина му и се върна.

С него мъчно можеш да се скараш, ако ти е приятел. Той винаги ще ти прости. Не ви ли е разказвал за случая със скандалната телеграма от Пловдив, която изпраща в двореца. Когато уволниха Сарафов, след отиването му в Америка, той се разболя и влезе в Клементинската болница. Тогава Вичо написва една телеграма до двореца и протестира: „Най-големият български артист захвърлен умира; уволнен от Народния театър, на смъртно легло; трябва да бъде спасен“ и прочие. Симеон Радев го среща и му вика — „Абе, г. Иванов, какво сте направили? Вие протестирате в двореца, лично до царя, че Сарафов загива. Знаете ли какво ви чака от това нещо? Добре че изпратиха телеграмата за мнение при мене, та аз се застъпих.“ И след три дни Симеон Радев отива и защищава Сарафов. Така Сарафов го възстановяват в театъра. Това го обнови и му спаси живота.

Та това е Вичо. Най-неочаквано може да направи такава гюрултия, че да се чудиш какво да правиш: На всички, на всички помагаше — делеше си последната стотинка. Та какви преживявания мога да имам аз с него освен полемики, спорове, борби

на литературния фронт. Борба за мнение, за естетика, за концепции, за художествена изява. Спомням си, че понякога Д. Б. Митов ни заключваше в редакцията, за да напишем дадена статия. Не си спомням дали е заключвал Вичо, но с мен и с Весьо Ханчев се случваше. Ханчев понякога изчезваше през прозореца. Веднъж дойдоха в редакцията двама представители от Съветското посолство, без да знаят, че ги следват двама агенти от полицията. Когато агентите влязоха, Митов веднага промени разговора. Започна да уговаря съветските другари да се абонират за вестника. После се обърна и към агентите, правейки се, че не разбира какви са, и ги абонира и тях — взе им по пет лева. Много ловък и съобразителен беше Д. Б. Митов. Когато забраниха рубриката Съветски писатели, той я промени на Славянски писатели и пак продължи да публикува произведенията на съветски автори.

Казах, че Вичо има труден характер — труден характер именно със своята безкомпромисност и честност, със своята последователност. За мене е понякога привидно, външно уж разпилян. А той си има един свят на художниците, свят на артистите и театъра, свят на българската литература. И всичко това той свързва в едно цяло. Литературата навлиза при художниците, изкуството на художниците в литературата, обединени от един аналитик-белетрист. Той разказва, не пише наука. Макар че монографиите му имат научна стойност. Но и тук си остава верен на този психологическо-белетристичен анализ освен изкуствоведския си подход. Както си мълчи и наблюдава, най-неочаквано открива нещо, което, да кажем, ценим всички, но никой от нас не го забелязва и не му обръща внимание. А Вичо си прави изводите и след това търси дълго, наблюдава, за да потвърди впечатлението си. Забележете — у него първото впечатление е винаги под съмнение. Той е много опасен — като следовател е. Търси да се убеди в наблюденията си, за да не превърне в литературен разказ нещо невярно. Людмил Стоянов ценеше тази черта у него, и Кирил Христов също. К. Христов пред мен е казвал, че Вичо Иванов е неповторим очеркист от европейски мащаб. Никой не го разбира в България. За това пък е оценен достатъчно от читателите си — неговите книги веднага се изчерпват. Мене например кой ме кара да го чета? За Стаматов, когото познавам от десетилетия, и дето се казва, не минаваше ден да не се срещнем, Вичо е открил такива неща у него, които аз пък откривам чрез Вичо. Това се казва аналитичност и наблюдателност. А това, че не го ценят — . . . Ами как ще го ценят? — Той не е шушумига, който да се пъха навсякъде и на всекиго да се усмихва. Вичо не може

да се докара на никого. Животът му е подвиг. Всяка книга за Вичо е една мъка, за да я издаде.

Ако не бях аз, нямаше да излезе и книгата му за българските артисти „Майстори на сцената". Беше я дал в изд. „Наука и изкуство". Оттам дават мнение, че тя не представлява никакъв интерес. Добре че от Комитета по печата я изпратиха на мен. И е прав, когато го съветвам да събере този или онзи цикъл от свои работи, да ми казва, че е безсмислено, защото няма кой да го издаде.

У Вичо има една силна страст към славянството. Случайно ли се явява книгата му за Мещрович? — един крупен хърватски скулптор. Не е случайно и отиването му в Полша и Чехословакия.

Той беше влюбен в полската и чехословашката култура. Вичо има чудни наблюдения върху психологията на тези два народа. Не за един писател, художник или артист, каквито той ни поднася неведнъж, а за народа като цяло, като народопсихология. Дори аз, който познавах много добре Чехословакия, понякога съм се учудвал на наблюденията му над Прага и пражките граждани. Учудвам се, защото сме имали винаги общи интереси и признавам, че той е бил много по-задълбочен в наблюденията си. Отиването му в Полша не беше от комерчески съображения, а за да пропагандира българската литература и култура, за да научи какво представлява сложният живот на съвременна Полша, която по начало е една много сложна страна. Събитията от Втората световна война оставиха тежки поражения в живота на поляците. Вичо видя тези поражения и ги обясни. И тука той видя писателите не само като художници, но и като герои на самата съпротива. И това му е една от големите заслуги.

Той служби не обича — никога не е бил службаш. В Пловдивската библиотека отиде просто защото там беше в един свят сред книгите, в който се затвори — можеше да чете, да работи и да бъде полезен на другите. След това го взеха тука в КНИК като съветник. Това бяха тежки години след Девети септември, когато се изграждаше нашата нова социалистическа култура. Вичо даде извънредно много и за укрепване на театъра, и за изобразителното изкуство, и за преустройството на цялата ни култура. Вичо е интересен и с беседите си. И преди, и след Девети много пътуваше, изнасяше доклади. Онова, което пише, той го разказва най-напред на хората. И слушателите го възприемат с извънредно голямо удоволствие. Ние имаме общи познати във Варна — сем. Ставреви. Ставрев е бил учител на Вичо, не знам дали ви е казвал това. Интересуваше се от Индия. Превеждаше и изучаваше Рабиндранат Тагор.

Вичо е много добър човек — любвеобилен. У него има голяма човечност, много хуманност. Никак не е злопаметен, никога няма

да отмъсти, каквото и зло да са му направили. Махва с ръка по рицарски великодушно. Понякога виждам, че страда, но мълчи и дълго време не иска да каже защо. Накрая случайно ще се издаде, ще изтърве някоя дума и така ще разбереш какво го мъчи. За мене Вичо е един мъченик, един страдалец. И всичко, което е направил, го е направил от огромна любов — не се е поддал на мътния поток да го завлече. Неспособен е да уреди собствения се живот. Ако не беше жена му да спести малко пари, защото те живеят много скромно, и да си купят това апартаментче, той щеше да продължи да живее на улицата. Преди това беше на един таван. В Пловдив живееше с Александър Иконографов в общ апартамент. Целият му живот мина тежко. Щеше да умре отдавна, ако не беше тая Радка — една домакиня, една вътрешнодисциплинирана жена.

Вичо няма вкус към удобствата. Например сложил си парите в един обикновен пощенски плик. И като седнем някъде да изпием по едно кафе, той изпитва върховно удоволствие, че има пет лева, за да плати на пет души кафетата. В никакъв случай не позволява друг да плаща. И това го прави не като парвеню — ето вижте ме, аз плащам, имам пари, не — просто му прави удоволствие да почерпи приятелите си, които обича. Казах му — Вичо, ще взема да ти купя един портфейл. Не мога да те гледам с този плик като селски даскал. На другия ден пристига, вади един портфейл — в Чехословакия му го подарили. Имал два в къщи. Ами, викам, защо не ги носиш? Изобщо няма вкус към удобствата. Живее много скромно.

БЕЛЕЖКИ

[1] Преснел — ограда на кладенец.

[2] Тракционен инженер — специалист по поправяне и поддържане на жп. превозни средства (локомотиви, влакове и др.)

[3] Скомен — ниско трикрако столче.

[4] Станислав Пшибишевски(1868—1927)—полски писател-модернист. През 1900—1910 е един от най-четените автори в Европа.

[5] Михаил Петрович Арцибашев (1878—1927) — руски писател-модернист, автор на известния роман „Санин".

[6] Петър Константинов Карапетров(18.II.1900) — български белетрист. Бил е директор на Държавната печатница в София от 1929 до 1930 г.

[7] Васил Павурджиев(1897—1948) — български писател, журналист и политически деец. След 9.IX.1944 г. е главен редактор на в. „Земеделско знаме".

[8] Димитър Гичев (1893—1964) — виден деец на БЗНС, пловдивски окръжен управител(1922—1923), министър на земеделието в кабинета на Ал. Малинов (1931), министър на търговията в кабинета на Н. Мушанов до 19 май 1934. Многократно преди Девети септември е осъждан заради антифашистката си дейност. От 2 до 8.IX.1944г. участвува в кабинета на К. Муравиев, за което е съден от народния съд.

[9] Съюз на трудовоборческите писатели — учреден през февруари 1932г. в София. Главна заслуга за създаването му имат писателите-комунисти, ползувайки се от напътствията и указанията на Тодор Павлов. В изграждането му вземат участие и безпартийните прогресивни писатели. Съюзът на трудовоборческите писатели обединява прогресивната и демократично настроена творческа интелигенция в България.

[10] „Заря" — политически и информационен вестник. Излиза: 1914—1920; 1929—1944. В първия период е издаван от Тр. В. Икономов. През втория период е издание на вестикарското капиталистическо предприятие „Утро — Дневник — Заря".

[11] „Хиперион" — месечно списание за литература и изкуство. Редакционен комитет: Теодор Траянов, Иван Радославов и Людмил Стоянов. Излиза от 1922 до 1931 г.

[12] Статията на Вичо Иванов „Той беше неповторим" е посветена на Николай Райнов. Излиза в бр. 14 на в. „Пулс" от 6 юли 1976 г.

[13] „Зора"—реакционен буржоазен вестник. Основан от акц. д-во „Български печат" с главен акционер Кр. Чапрашиков. От 1927 г. негов директор е Д. Крапчев. Излиза от 1919 до 1944 г.

[14] Борис Йоцов (1894—1945) — български литературовед и политически деец. Участвува в последния кабинет на Б. Филов като министър на просветата преди 9.IX.1944 г., за което е осъден от Народния съд.

[15] Дмитрий Дмитриевич Благой (1893) — съветски литературовед, чл.-кор. на АН на СССР, изследовател на Пушкин.

[16] За тази сливенска вечер Вичо Иванов разказва в очерка си „През фашизма и съпротивата" — „Пламък", 1976, кн. 9.

[17] Писмото излиза във в. „Новини“, бр. 67 от 3 юни, г. II, 1946 г. — „Случай, който напомня аферата драйфус“. Един офицер — герой от Отечествената война, е арестуван и даден под съд, защото е изпълнил достойно дълга си към родината. Участта на Пейо Тодоров, който стреля срещу предалия се на германците капитан Ганчо Савов. Писмото на българските писатели до г. министъра на войната.“ По случая се коментира и в броевете от 10 и 17 юни в същия вестник. А на 24 юни през същата 1946 г. е поместен и разказът на Пейо Тодоров относно случилото се под заглавие „Кой може да ме обвини, че защитавам родината?“

[18] Брадата — Христо Минчев — брат на съпругата на Николай Райнов, Диана.

[19] Стоян Атанасов — книгоиздател, който между другото издава съчиненията на Николай Райнов.

[20] Проф. Петър Петков — естествоизпитател, известен още с псевдонима Осоговец.

[21] Никола Георгиев Данчов (1878—1964) — български писател и лексикограф, съставил заедно с брат си Иван Данчов еднотомна обща „Българска енциклопедия“(1936).

[22] Никола Тодоров Балабанов (1893—1966) — български художествен критик. Автор на статии за дейци на Българското Възраждане. От 1934 до 1944 г. издава сп. „Завети“.

[23]През март 1939 г. излиза юбилеен лист „25 години Николай Райнов“. Издават го млади почитатели на писателя по случай 25-годишната му дейност, между които са Ал. Рибаров, Богомил Райнов, Ал. Вутов.

[24] Романът „Между пустинята и живота“ излиза през 1919 г. През 1937 г. по случай 25-годишнината от излизането на първата книга на Н. Райнов „Богомилски легенди“(1912) се подготвя юбилей на писателя, но бива осуетен. Както заявява самият Н. Райнов, „редица реакционни генерали, попове и владици, разни фашизирани жени от дружество „Любов към родината“, всевъзможни кубратисти, ратници, върли шовинисти, па и мои лични врагове — писатели и художници, започнаха да повдигат въпроса в печата и главно чрез интриги пред по-високи места и лица — защо се позволява честването на автора на книгата „Между пустинята и живота“. (Петко Тихолов. Николай Райнов. Живот, творчество, анекдоти. С., 1948, с. 49).

[25] Сп. „Българска мисъл“ — орган на Върховния читалищен съюз за литература и културен живот с редактор проф. М. Арнаудов. Излиза в София от 1925 до януари 1944 г.

[26] Отзивът на проф. Михаил Арнаудов за книгата „Идеи и личности“ излиза в кн. 6 на „Българска мисъл“ през 1937 г.

[27] Писмата на Хрелков са публикувани от Васил Колевски в сп. „Лит. мисъл“, 1964, кн. 6, с. 137—140, под заглавие „Рицар на революцията“.

[28] „Развигор“(1921—1927, 1937) — литературен вестник.

[29] Статията е озаглавена „Христо Ботев“. Излиза в „Развигор“, бр. 220, 30 май 1926 г.

[30] „Пладне“ — български вестник на лявото крило на БЗНС, излизал от 1928 до 1934 г.

[31] „Мир“ — вестник, основан като орган на Народната партия „Народняшка“, с главен редактор д-р К. Стоилов. Излиза от 22 . IX. 1894 до 31. XII. 1944 г.

[32] Една от рецензите на Веселин Ханчев — „Образи и отражения“ от Вичо Иванов е поместена в „Лит. глас“, бр. 452, г. XII, 1939 г. :

„Винаги когато се срещна с Вичо Иванов, аз се връщам към изминатите от него несгоди и мъки по дирята на неравния лих и пълен с болка живот. Учудвам се на неговата грамадна воля, прекланям се пред постигнатите от

него успехи. Какъв по-ясен белег за истинската дарба от победените и съборени прегради, от родения и закален в несгодите дух?

Рядко продуктивен, надарен с една изключителна воля за работа, възпитан в стремежите и обичаите на свободната и тънка френска литература, Вичо Иванов се отделя от масата на съвременните български писатели. Той е съзнал отдавна голямата истина, която за жалост много от нашите писатели не признават: несъмнената дарба не е достатъчна за един истински писател; тя може да се изчерпи, ако не се подхранва с много работа, с грамаден труд и още по-грамадни жертви.

Отдавна вече Вичо Иванов живее в провинцията, в чиято тишина той работи над себе си, събира материали за нови и нови книги и пише. Той не дига никакъв шум около себе си. Той не прави панаирджийски реклами. В кабинета си той работи с благородното мълчание на призваните хора, на богатите и културни духом, които творят истински и ценни дела.

Плод на неговата безшумна и ревностна писателска дейност за тази година са три книги, излезли в едно и също време: „Дни и нощи", разкази, „Заглъхналата гора", повест, „Образи и отражения", събрани статии из областта на литературата и изкуството. . .

Вичо Иванов отдавна си е изработил един напълно свой стил, началото на който ясно се забелязва още в „Идеи и личности", в работите му за Пруст и Нешо Бончев. Но в последната му книга тоя стил е достигнал оная острота и избистреност, оная красота, която е характерна черта на французина. Може би дълбочината на Вичо Иванов носи един дух на свобода и широта, защото сухотата и кабинетната схоластика отвращават тоя културен и работлив наш писател. И ако трябва да кажем нещо напълно характерно за него, ние ще се спрем без двоумение пред способността му да анализира и да синтезира същевременно големите въпроси пред умението му да ги предава на читателя, като избягва педантичното и мъртво преживяне на подробностите. Вичо Иванов умее да бъде поет в критиката си, да влага душа и сърце във всеки ред от нея, както е критик в белетристиката си, както умее да разлага човешката душа и да наблюдава нейните гърчове.

Малко от нашите писатели могат да дадат толкова много наситени работи с идеи и с проблеми. А в новата книга на Вичо Иванов всяка статия е едно доказателство за неговата несъкрушима воля към възход, към все по-голямо обостряне. Бихме пожелали на всички нека се учат от тихата и скромна работа на писателя Вичо Иванов. А на читателите — нека прочетат книгите му, за'да прекарат няколко часа в света на един пълен с големи проблеми дух."

[33] Ярослав Ивашкевич (1894—1980) — полски писател и обществен деец. Председател на Съюза на полските писатели. Най-известните му произведения са разказите „Мелницата над утрата"(1936), „Нова любов"(1946), „Италиански повели"(1947); стихосб. „Лятото 1932" (1933) и др.; биографиите на композиторите Фр. Шопен, Й. С. Бах, К. Шимановски и др.

[34] Владислав Броневски (1897—1962) — полски поет, основоположник на полската пролетарска поезия. Автор е на стихобихрките „Последният вик" (1939), „Дърво на отчаянието" (1945), „Надежда" (1951) и др.

[35] Мечислав Яструн(1903) — полски поет, преводач и критик. Автор е на стихосбирките „Охранявано време" (1944), „Цветовете на земята"(1951), на биографичен роман за Мицкевич и др.

[36] Вилхелм Мах(1917—1965) — полски писател и литерутурен критик. Романи „Ръжда" (1950), „Яворов дом" (1954), „Агнешка, дъщерята на Колумб" (1964) и др.

[37] Леон Кручковски(1900—1962) — полски писател и общественик, създател на социалистическия театър в Полша. С романа „Кордиан и селякът" (1932) поставя началото на революционното направление в полската проза през 30-те години. Пише драми и публицистични статии.

[38] Мария Домбровска (1889—1965) — полска писателка, известна с четиритомния цикъл „Нощи и дни“(1931—1934).

[39] Ян Шпевак (1908—1967) — полски поет. През 30-те години един от организаторите на Асоциацията на пролетарските поети. Превежда български народни песни.

[40] Ана Камйенска (1920) — полска поетеса, преводачка на Яворов, на Дора Габе и на български народни песни.

[41] „Далечни и близки“. С., 1968.

[42] Иван Радославов(1880—1969) — български литературен критик, заедно с Теодор Траянов и Людмил Стоянов редактира сп. „Хиперион“.

[43] Статията на Тодор Павлов „Поетът и човекът Теодор Траянов“ излиза в „Лит. фронт“, бр. 34, 19 авг. 1976.

[44] За отношението на Теодор Траянов към Вичо Иванов, Недялко Месечков в „Кирил Христов, Димитър Бояджиев, Теодор Траянов — в спомените на съвременниците си“(с. 688) пише: „Седим в „Кристал“ и Траянов ми разказва случки от живота на българските писатели. Нито веднъж не чух да каже една лоша дума за някого от своето поколение, а към младите се отнасяше сърдечно и загрижено. Той обичаше Вичо Иванов, смяташе го за чист човек, който мъчно ще се справи в живота:

— Тоя син на каменар е останал чист в нашия егоистичен свят. У него има нещо детско ,наивно. . . Борис Георгиев го рисува, даде му образ на херувим — това е Вичо.“

Пак в същото издание на „В спомените на съвременниците си“ от 1969 г. на с. 759 Петър Горянски разказва: „За бездомния в тия сурови години Вичо Иванов, към когото Теодор Траянов изпитваше бащинска привързаност, даваше следната характеристика:

— Този син на прост каменар е едно голямо дете с вечно учудените си за света очи, със свенливата усмивка на една почти девическа непорочност. Интересно — откъде се взе у него тая тънка чувствителност? Тия вибрации на духа, пък и разностранните му културни интереси.

И бързаше сам да отговори:

— Тежките пластове на робската съдба векове наред са затискали народната душа. Но под тях, макар и бавно, мъчително се е изцеждала живата вода на съхранената творческа стихия, която, филтрирана през дългите страдания и изпитания в годините на свободен живот, избликва у не един син на народа като осъществител на неговата чувствителност и одареност. . .

Навярно тази оценка беше пътеката, отвела Теодор Траянов през джунглите на тогавашната действителност до дружбата му с Вичо Иванов, за да го направи интимен изповедник в многото среднощни бдения в кафенето и вън от него.

[45] Борис Георгиев(1888—1962) — български художник. Учи живопис в Петербург и Мюнхен. Почти целия си живот прекарва извън България. Най-дълго остава в Италия, където умира.

[46] Адам Мицкевич(1798—1855) — полски поет и драматург, автор на полския национален епос „Пан Тадеуш.“

[47] „Те останаха в моите спомени“. Сборник с очерци за български и полски писатели. С., 1976 г.

[48] Мултатули (Едуард Дауес Декер) (1820—1877) — нидерландски писател. Представител на прогресивната насока в нидерландската литература през XIX в. Известен е с автобиографичния си роман „Макс Хавелар, или търговете на кафе на Нидерландското търговско дружество“ (1860), пише комедии и др.

[49] За Мултатули, както и за Уитман, Вичо Иванов е писал в сборниците с очерци „Портрети от близо и далеч“ (1946), „Хора на изкуството“ (1957).

[50] Емърсън, Ралф Уолдоу (1803—1882) — американски публицист,поет и философ-идеалист.

[51] Първата статия на Вичо Иванов е „Sadhana“ (заглавие от Рабиндранат Тагор). Излиза в сп. „Възраждане“, 1924, кн. 7. Писателят има пред вид очерка си „Народният театър и театралната политика у нас“, публикуван във в. „Комедия“, бр. 62, 1925 г.

[52] „Комедия“ — театрален вестник, излизал от 1920 до 1928 г.

[53] Стоян Бъчваров (1877–1949) — български драматичен артист. От 1902 до 1904 г. играе в „Съвременен театър“ на М. Икономов. През 1909 е режисьор на театър „Смях и сълзи“ на А. Страшимиров, през 1921 е директор-режисьор на Театъра на Варненската комуна, от 1937 до края на живота си е артист в Народния театър в София.

[54] Пол Боайе — френски професор, директор на Висшето училище за източни езици в Париж и преподавател по руски език и литература през 30-те години, който няколко пъти е посещавал Толстой. Издава книга, в която са отразени впечатленията и разговорите му с Толстой. По негова инициатива в Париж се открива катедра по български език.

[55] Андерсен-Нексьо, Мартин (1869–1954) — датски писател. Един от основателите на Датската комунистическа партия. Пише пътни бележки за СССР, статии, романи.

[56] Въпросната статия „Христо Ботев“ излиза в „Развигор“, бр. 220, 30 май 1926.

[57] Борис Иванов Николов (1904) — български художник. Един от основателите на „Дружеството на новите художници“.

[58] Сборникът разкази „Два свята“ излиза през 1932 г. Ето как го посреща литературната критика тогава:

„. . . В тия разкази има едно наумяване по отношение на формата. Във всеки един от тях има изненади, има осмисляне, вдълбочаване, които придават един оригинален експресионизъм в линията на разказването. Това създава особена релефност на формата, която има несъмнено своя род художествено достойнство. . .“

В л. Х р. П е н е в

(Литературен глас, бр. 155, 1932)

„. . . Измежду писателите, които се спряха на тия събития и подчертаха своето отношение към тях, най-даровит е безспорно Вичо Иванов. . .

Вичо Иванов има много данни на строг аналитик и хирург-психолог.

„Два свята“ отбелязва нов етап от творческия път на Вичо Иванов и го утвърждава като вещ и значителен писател, със своя физиономия и оригинален стил.

Д и м . П а н о в

(„Мисъл и воля“, бр. 24, 1932, с. 3—4)

„Една от най-интересните книги през настоящата литературна година е безспорно тая на Вичо Иванов. Интересна заради идеите и сюжетите, които авторът третира, интересни и по начина на третирането и разрешението им.

С новата си обемиста книга той израства между най-талантливите от тях. И ако продължава в това направление да се развива — ще заеме едно от първите места в нашия литературен живот.

Вичо Иванов е доловил пулса на нашата съвременност.

Ще завърша, като подчертая най-характерните елементи в разказа, а именно: дълбочина, правдивост, завършени характери, повечето от които преминават през огъня на страданието и един определен мироглед, който дава физиономия на творбата и който за нещастие много писатели нямат. . .“

Д-р Б о р и с О г н я н о в

(Пладне, бр. 1007, апр. 1932)

„Обемистият сборник от двадесет разказа на Вичо Иванов, пуснати неотдавна на книжния пазар, представя една от най-издържаните творби на пролетарската литература за последните години у нас. Тая заслуга на Вичо Иванов намира своето признание и в чужбина. . .“

Петър Лунгов

(Червена трибуна, 1932, кн. 5—6)

„. . .Социалният елемент в разказите му им предава актуалност и творчеството му прави набег в бъдещето.

Изживял трагедия по-голяма от живота си, той е много задушевен, топъл и сърдечен.

Сборникът „Два свята“ е книга с голяма художествена стойност и отбелязва зрял етап в развитието на творческата дейност на автора ѝ. . .“

С. Н.

(Бран, бр. 44, 1932)

„. . .Този том разкази поставя Вичо Иванов наред с нашите първи писатели. . .“

(Независимост, бр. 3260, 1932)

„. . .С тези разкази този именит вече и твърде четен писател затвърдява своето име още повече и бележи положителен възход на своето творчество и безспорен талант.“

Николай Гайдов

(Заря, бр. 3260, 1932)

„. . .Новият сборник разкази на Вичо Иванов наистина е най-интересната книга, появила се в литературата през настоящата година.“

Божидар Герасимов

(Стожер, кн. 3—4, 1932)

[59] Рецензията на Иван Радославов за „Два свята“ излиза във в. Време, г. I, бр. 163, 28 апр. 1932 :

„Ето една и с к р е н а к н и г а. Съчинителството е съвършено изгонено от нея. От страниците ѝ лъха живот и непосредственост, понеже е едно изживяно дело. Няма намислени сюжети, няма напразни усилия да замениш с въображение живия източник на всяко творчество — вдъхновението. Разказите на Вичо Иванов се открояват като отрадно явление на фона на досадната и измъчваща белетристика, с която особено се отличава литературното ни производство в последните години. Това са разкази всеки за себе си, поотделно взети, но цялата книга е по-скоро дневник на тогова, който ги е писал. Тъй подчертано се чувствува всичко разказано там, като видено и чуто от автора. Целият разгънат в голотата си живот в тях е бил изстрадан и извлечен от душата на разказвача чрез силата на художественото му дарование. И зарад това тъй силно до болка, до кървава болка се четат тези страници на един поет, който сякаш не държи перо в ръката си, а хирургически нож, който реже месата на един гангренясал свят, какъвто е днешният. Повечето разкази са на тема из болничния живот, тъй добре познат на младия писател като последица на една тежка лична съдба, но и всички те имат пред вид не страданията на болния като такъв, но страданията на онези болни, за които и когато напуснат болницата, животът продължава да бъде не весел празник, а пак болница. „Отдавна съм вече вън от болницата, а все още се чувствувам в

нея. Животът се е превърнал в болница с много морги. И не мога да се освободя от ония впечатления ,които ми даде тя.“ Ето една лична изповед, която е изповед и на всички обезнаследени в живота, на тия, за които този последният, според поета на бохемата Мюрже, е нищо друго освен „кервансарай на човешката скръб“!

Тонът на книгата е тон на протестуващ пролетарий. Една социална литература, която обаче няма нищо общо със сълзливите и сантиментални стихове на цялата генерация почти съвременни нам социални автори у нас.

И защото е една искрена книга, и защото искреността в нея остава докрая, затова тя е издържана и като цяло в художествено отношение. Стил в архитектониката на целия сборник, стил в съответствие изживяванията на автора и един непринуден, силен с простотата си, хубав, макар и не тъй колорите н език.

Този, който е написал тази книга, е несъмнен талант. В своята книга той ни разкрива един нов свят, прави ни го близък със силата на художника и фиксира образа си в съзнанието ни. А тези три условия са били винаги главните, които са гарантирали на един писател трайно и плодовито поприще.

Появата на тази книга може с искрена радост да се поздрави.“

[60] Писателят има пред вид отзива на проф. М. Арнаудов за книгата му „Идеи и личности“ в „Българска мисъл“, 1937, кн. 6.

[61] Фермен Жемие (1869—1933) — френски театрален деец, директор на „Одеон“.

[62] Разказът „Камък“ е включен и в сборника разкази „Два свята“, излязъл през 1932 г.

[63] „Литературен глас“ — седмичен вестник за литература, изкуство и обществени въпроси. Редактор Д. Б. Митов. Излиза в София от 1928 до 1944 г.

[64] Глава от романа „Прародина“, излиза в „Литературен глас“, бр. 320, 1936.

[65] Рецензията на Вичо Иванов за постановката на Златина Недева е озаглавена „Бялата смърт“ („Снежната вилица“) от Дмитрий Шчеглов. Излиза във в. „Заря“, бр. 3170 и 3171, 1932.

[66] „Изкуство и критика“ — литературно списание, редактирано от Георги Цанев. Излиза от 1938 до 1944 г.

[67] Д. Б. Митов публикува отзиви за Вичо Иванов в „Литературен глас“, бр. 235, 1934 („Как живеят някои“), в Писатели и книги. III, С., 1936. („Три нови книги от Вичо Иванов [рецензия за „Пътят на Левски до бесилката“, „Яворов като човек и поет“ и „Марсел Пруст и Достоевски“]). В рецензията си „Нешо Бончев от Вичо Иванов“, излязла в „Литературен глас“, бр. 436, 1939 Д. Б. Митов пише „. . . Книгата на Вичо Иванов е работа на писател, който се интересува преди всичко от психологическата характеристика на изследвания автор и в същото време умее с конкретен стил да оживи него и съвременниците му, да ни пренесе с чисто художествени средства в съответната среда и в дадена епоха. Вичо Иванов се е постарал да събере всичко за Бончев, но вместо да пише литературно-историческа студия, той предпочита да даде портрет и пълна характеристика.“

[68] В статията си „Вичо Иванов на седемдесет години“ (Пламък, кн. 13, 1971) Веселин Йосифов разказва:

„Името Вичо Иванов вече бях срещал не един път по отделни издания, по вестници и списания и особено в „Литературен глас“ на бай Димитър Митов. Не след дълго, вече като студент, помня Вичо Иванов в редакцията на ул. „Парчевич“ 39 или из литературните кафенета и кръчми. В тази невероятно шарена по възрасти компания звучеше над всички гласове дълбокият бас на бай Димитър, по бащински безпощаден към нас, деветнайсетгодишните:

— Има да се учите от бай си Вичо на уважение към литературата. Бащите ви хрантутят в университета и си имате пишещи машини, а Вичо е къртил камъни и е сякъл тухли! Ехе, какво знаете вие?"

[69] „Писма на В. Ханчев" до Д. Б. Митов. — Пламък, кн. 19, 1974.

[70] Статията на Вичо Иванов „Проф. Михаил Арнаудов като човек и учен" е поместена в „Литературен глас", бр. 338, 1937.

[71] Юлиуш Словацки (1809—1849) — полски поет и драматург. Един от изтъкнатите представители на полския романтизъм.

[72] Юзеф Игнаци Крашевски (1812—1887) — полски писател, публицист, литературен историк, един от основоположниците на реалистичното направление в полската проза през 40-те години.

[73] Хенрик Сенкевич (1846—1916) — полски писател, автор на романите „Кръстоносци", „Камо грядеши", на трилогията „С огън и меч", „Потоп", „Пан Володйовски" и др.

[74] Болеслав Прус (псевдоним на Александър Гловацки, 1847—1912) — полски писател, автор на романите „Кукла", „Фараон" и др.

[75] Зигмунт Красински (1812—1859) — полски писател, автор на фантастичната драма „Небожествена комедия", в която за първи път в полската литература се постява въпросът за движещите историята социални противоречия, за гибелта на старото общество и т. н.

[76] Циприан Камил Норвид (1821—1883) — полски писател, художник, скулптор.

[77] Витезслав Незвал (1900—1958) — чешки поет, изтъкнат представител на социалистическия реализъм в чешката литература. Автор е на десетки стихосбирки, пише белетристика, драми.

[78] Вилем Завада (1905)— чешки поет. През 20-те години е един от участниците в Обединението на революционните художници „Деветсил", представящо течението „поетизъм" в чешката литература.

[79] Франтишек Бранислав (1900) — чешки поет.

[80] Иван Скала (1922) — съвременен чешки поет. Известно време е секретар на Съюза на чешките писатели.

[81] Ян Пиларж (1917) — съвременен чешки поет и преводач на полски поети.

[82] Вацлав Пекарек (1907) — чешки литературен критик. Известно време е председател на Съюза на чешките писатели и директор на института „Зденек Нейедли".

[83] Йозеф В. Плева (1899) — чешки писател-белетрист.

[84] Зденек Нейедли (1878—1962) — чешки учен, историк, музиковед, естет, критик; обществен и държавен деец, почетен чуждестранен член на БАН (1952). Председател на Чехословашката академия на науките (1952—1962). От април 1945 г. многократно е министър. Автор на много трудове върху историята на Чехословакия и на чешката музика.

[85] В очерка си „Вичо Иванов на седемдесет години" Веселин Йосифов пише: „Той е от малцината, за които винаги си спомням с радост. Тих, скромен, понякога незабележим, Вичо Иванов е от онези вече изчезващи писатели и публицисти, които ни изненадват един ден със съотвореното и се налагат с невидимата твърдост на духа си. Когато дойде ред да пиша за него, събрах една пространна библиография от близо петдесет отделни издания, която събуди ново уважение, макар че познавам автора от няколко десетилетия. Разлистих наличните книги и четенето се превърна в неудържим поток от спомени, в които израсна неговият скромен и властен образ. „Напразно се качваме на кокили — пише Мишел Монтен, — и на кокилите ние трябва да вървим пак на краката си. . ." Писатели като Вичо Иванов най-малко се нуждаят от юбилейни кокили. Всичко за него у мен се слива в един образ на близък човек, близък по мисли и чувства, близък с общите другари — мъртви и живи, близък

с търсенията през едно напрегнато време и намиранията на онаи твърдост, с която винаги ще е нужно да се защищават възгледите за реализъм, за народност, за социализъм. . .

В цялата своя многостранност на белетрист, есеист, литературен историк и критик, на изследовател и тълкувател на изобразителното изкуство у нас, на проникновен познавач и пропагандатор на полската и чешката литература и култура Вичо Иванов е единна и цялостна личност. Близката му дружба с Николай Хрелков, с Людмил Стоянов и с Г. П. Стаматов е още един белег на писателя-гражданин, винаги развълнуван от събитията в живота на народа и винаги устремен към нещо ново, което идва с утрешния ден. Аз го виждам тук гневен от изстъпленията на враговете на социализма и социалистическото изкуство, тук ласкаво приседнал до леглото на безнадеждно болния Веселин Ханчев, за да изтрива сълзите от очите си при изхода на болницата. В радостни минути винаги ще чуеш неговия глас — другарски, топъл и сърдечен. В тежки часове знаеш, че този глас няма да закъснее да ти се обади — грижовен, искрен и нужен. Самото присъствие на такива личности в литературния и културния живот е насъщна потребност. Такъв е писателят-комунист Вичо Иванов, който е къртил камъни и сякъл тухли, но е намерил пътя към хората."

[86] За приятелството между сътрудниците на „Литературен глас" свидетелствува пощенската картичка на В. Ханчев от 27 . II . 1944 г.:

„Драги Вичо,
Обаждам ти се от край света — едно малко и загубено селце. След ужаса, който изживяхме, сега се мъча да вляза във връзка с приятелите. Имам писма от бай Димитър и Каракостов. Жена ми е в Лъджене, чака дете. Не знам какво ще стане с нея — без лекари и без подкрепа. Но — здраве да е! Аз още вярвам, че скоро всичко здраво и прекрасно ще надделее и човечеството ще си отдъхне най-после! Ходих към редакцията. Пред разбитата витрина изживях едни от най-скръбните минути от живота си! Кой знае кога ще видиме отново страниците на нашия „Лит. глас"! Ти как си? Какво стана с твоите книги? Работиш ли? Поздрави на теб и булката от Веселин.
Пиши на означения адрес!

Шипка 13, вх. Б, София."

БИБЛИОГРАФИЯ НА ИЗЛЕЗЛИТЕ ОТ ВИЧО ИВАНОВ КНИГИ

1. Мъдростта на Рабиндранат Тагор (предг. от Людмил Стоянов). „Иван Г. Игнатов и синове". С., 1925 (II изд. 1926).
2. Бунт. Разкази. С., 1926.
3. Четири имена: Хр. Ботйов, П. К. Яворов, Д. Дебелянов, Вл. Мусаков. Печ. „Съгласие". С., 1926.
4. Смъртта на Умара.. С., 1932.
5. Два свята. Изд. „Факел". С., 1932.
6. Как живеят някои. Повести и разкази. „Земя и култура". С., 1933.
7. Две повести. Конят и детето. Старецът от тухларницата. Изд. „Факел". С., 1933.
8. Марсел Пруст и Достоевски. Сравнителна студия. „Отец Паисий". Пловдив, 1935.
9. Пътят на Васил Левски до бесилката. „Отец Паисий". Пловдив, 1935.
10. Пейо К. Яворов като човек и поет (предг. от М. Арнаудов). „Отец Паисий". Пловдив, 1935.
11. Борина (съавтор с Хр. Цанев). Възпоменателна книга за Васил Левски. Пловдив, 1937.
12. Идеи и личности. „Наука". Пловдив, 1937.
13. Пушкин в своята графика. Държ. печат. С., 1937.
14. Иван Мещрович и неговото изкуство. Бълг. югосл. дружество. Пловдив, 1938.
15. Образи и отражения. Изд. „Чипев". С., 1939.
16. Нешо Бончев — първият български критик. Книж. „Левски". Пловдив, 1939.
17. Дни и нощи. Изд. „Чипев". С., 1939.
18. Заглъхналата гора. Повест. Изд. „Чипев". С., 1939.
19. На село. Повести С., 1940.
20. Николай Павлович. Живот, творчество и писма. Държ. печ. С., 1940.
21. Йордан Йовков — певецът на Добруджа. Печ. „Добруджа". Пловдив, 1940.
22. През полето. Разкази. „Факел". С., 1943.
23. Следите се губят. Повести и разкази. С., 1945.
24. Портрети от близо и далеч. „Наркоопиздат". С., 1946.
25. Другари и врагове. Разкази. „Нар. младеж". С., 1949.
26. Чехословашки образи. С., 1955.
27. Там гдето пее Вълтава. Очерк. „Бълг. писател". С., 1956.
28. Хора на изкуството. Писатели, художници, артисти. Очерци. „Наука и изкуство". С., 1957.
29. Цено Тодоров. Живот, личност, творчество. „Бълг. художник". С., 1957.
30. Рафаел Михайлов. С., 1964.
31. Под небето на Полша. Впечатления, разкази и литературни очерци. „Бълг. писател". С., 1966.
32. Ценко Бояджиев. Албум. С., 1968.
33. Далечни и близки. „Бълг. писател". С., 1968.

34. Петко Абаджиев. Албум. С., 1969.
35. Георги Велчев. Албум. С., 1970.
36. Как живееха някои. Избрани повести и разкази (предг. от Петър Динеков). „Бълг. писател". С., 1970.
37. Преслав Кършовски. Монография. „Бълг. художник". С., 1971.
38. С мисъл и порив (предг. от М. Арнаудов). С., 1972.
39. Майстори на сцената. Очерци. „Наука и изкуство". С., 1975.
40. Те останаха в моите спомени. „Бълг. писател". С., 1976.

ИМЕНЕН ПОКАЗАЛЕЦ

Абаджиев, П. — 7
Аврамов, Р. — 44
Аврамов, Ст. — 101
Айтматов, Ч. — 78
Антонов — 38
Антонов, К. — 28
Арабаджията, Ив. — 40.
Арнаудов, М. — 29, 36, 46, 47, 86, 99, 102, 103, 104, 105, 122, 127, 128, 129, 136, 141
Атанас — 40
Атанасов д-р — 99
Атанасов, Ст. — 45, 46, 70, 136
Арцибашев, М. П. — 22, 135

Бакалов, Г. — 67, 96
Балабанов, Ал. — 53, 54, 55, 77, 84, 128, 129
Балабанов, Н. — 46, 52, 53, 54,136
Балзак, О. дьо — 65, 78
Барбюс, А. — 82, 96
Бергсон, А. — 81
Бертолди — 13
Бетховен, Л. ван — 79
Бешков, Ил. — 48, 55, 56, 57
Благой, Д. Д. — 36, 135
Блъсков, Б. — 54
Блъсков, Ил. — 54
Боайе, П. — 83, 139
Бодлер, Ш. — 68
Боевой (А. Пеев) — 35
Божилов, Б. — 64
Божилов, Н. — 42
Бончев, Н. — 6, 90, 137
Борина, Хр. — 45
Боров, Т. — 55
Ботев, Хр. — 5, 22, 27, 55, 77, 84, 93, 97, 126
Ботушарова — 97
Бояджиев, Зл. — 48
Бояджиев, Ц. — 126
Боян — 46
Брадата (Хр. Минчев) — 45, 136
Бранислав, Фр. — 112, 142
Броневски, Вл. — 7, 62, 79, 137
Будевска, А. — 22, 23
Будевски, В. — 22, 23
Будевски, Г. — 23
Буков — 37
Булгаков, М. — 78
Бъчваров, Ст. — 59, 82, 139

Вазов, Ив. — 5, 12, 22, 27, 77, 97
Ванчура, Вл. — 113
Вапцаров, Н. — 119
Вапцарова, Б. — 117, 119
Василев, Вл. — 45, 46, 53, 68 87, 97, 131
Василев, Дж. — 61, 63
Василев, П. — 39
Василев, Св. — 42, 79
Велков, Ив. — 116
Велчев, Д. — 44
Владислав Варненчик — 109, 110
Влайков, Т. Г. — 30
Волски, К. Ш. — 110
Връбчев, Г. — 42
Вутов, Ал. — 136
Вълков — 27
Вълков, Г. — 58
Вяра — 114

Габровски — 37, 40
Гавраилов, Ц. — 25
Гайдов, Н. — 140
Ганчев, Б. — 69
Ганчев, Хр. — 23
Ганчева, Р. — 23
Ганчо — 17
Гевгалов, Ст. — 45
Гевренов, Ив. — 60, 114, 125
Гендов, Ст. — 82
Георги — 18
Георгиев — 16
Георгиев, Ат. — 99
Георгиев, Б. — 70, 138
Георгиев, Ил. — 12, 17

Георгиев, К. — 42
Георгиев, М. — 17
Георгиева, Й. — 17
Герасимов, Б. — 140
Герасимов, П. — 30, 31
Герганова, П. — 66, 70, 73, 74
Гиндев, П. — 41
Гичев, Д. — 29, 135
Говедаров, Л. — 44, 97
Гогол, Н. В. — 111, 112, 127
Горки, М. — 21, 22, 25, 49, 78, 82, 83, 97
Горов, Хр. — 25
Горянски, П. — 64, 128, 138
Господинов, П. — 101
Грабовски, Ст . — 107
Громов, Г. — 39, 69, 73, 74
Громова, Е. — 69
Грубешлиева, М. — 39, 40
Груев д-р — 99
Груев, Й. — 116
Гьоте, Й. В. — 104

Даниел, И. — 69, 90
Данчов, И. Г. — 136
Данчов, Н. Г. — 45, 136
Дафина — 17
Дебелянов, Д. — 84
Дзивгов, Ал. — 76
Диана — 136
Димитров, Г. — 113
Димитров, Я. — 42
Димов, Ив. — 34
Динеков, П. — 99
Длугож, Ян — 109
Добрев, Хр. — 26
Доброславски, Сл. — 44
Донев, Г. — 64
Домбровска, М. — 7, 62, 79, 138
Достоевски, Ф. М. — 6, 23, 78, 125
Драганов, Д. — 48
Драганов, Ст. — 42
Драгнов — 30, 31
Друмев, В. — 12, 77
Дюстабанова, Д. — 69, 70

Евтушенко, Е. — 78
Елин Пелин — 30, 128
Емърсън, Р. У. — 81, 138
Еньо — 17
Есенин, С. А. — 78

Жеков, Г. — 15
Жекова, Ив. — 11
Жекови (Султана и Демир) — 11
Жемие, Ф. — 87, 141
Жерве — 99
Жечев, Д. — 17
Жечко — 115
Жишка, Ян — 112

Завада, В. — 112, 142
Загорчинов, Ст. — 19, 81
Захариев, З. — 44
Здравков, Б. — 44, 74
Зиколов, В. — 115
Златаров, Ас. — 30, 96, 97
Зола, Е. — 96, 97

Иван — 17
Иванка — 15, 18, 113
Иванов, Б. — 34, 84, 114, 139
Иванов, Д. — 11
Иванов, П. — 17, 20
Иванова, Р. — 9, 63, 71, 75, 98, 101, 102, 104, 105, 114, 134
Иванов, Ст. — 21, 22, 23, 25
Иванова, Ст. — 20
Ивашкевич, Я. — 7, 62, 79, 80, 137
Иконографов, Ал. — 102, 134
Икономов, Т. — 135
Инджов, Н. — 41
Исаев, М. — 44

Йежи Лец, Ст. — 7, 79, 127
Йовков, Й. — 77, 98, 99, 125, 131
Йорданова, З. — 69
Йосифов, В. — 61, 63, 141, 142
Йоцов, Б. — 36, 43, 135

Казанджиев („Ноздрев“) — 56, 57, 58
Казанджиев, Сп. — 99
Калина Малина — 64, 98, 100
Калимах, Ф. — 109
Калица — 17
Калуша — 21
Камбуров—Фурен, Св. — 100
Камиенска, А. — 62, 138
Каравелов, Л. — 77, 104
Карагьозов, А. — 42
Карадобрев, С. — 42
Караколев, К. — 37

Карапетров, П. — 28, 29, 135
Каракостов, Ст. — 117, 124, 126, 127, 143
Карата — 102
Касабов, П. — 21
Киплинг, Р. — 58
Кирков, В. — 130
Кирсанов — 36, 38, 39
Кирчева, О. — 69
Кисимов, К. — 69, 71
Ковачев, Н. — 19
Кожухаров, Ас. — 39, 40
Кольо — 26, 27
Коларова, Цв. — 60
Колевски, В. — 136
Константинов, Алеко — 56, 68
Константинов, К. — 59
Коперник, Н. — 107
Кох, Е. — 108
Крапчев, Д. — 135
Красински, З. — 108, 142
Крашевски, Й. — 108
Крумов, В. — 43
Кручковски, Л. — 7, 62, 79, 137
Кульо — 17
Куприн, А. И. — 21, 22
Кънев, М. — 40
Къньо — 40
Кършовски, П. — 5, 7, 34, 117, 121
Кюлявков, Кр. — 44

Лавренов, Ц. — 97, 100
Лавришчев — 38, 39
Ламартин, А. дьо — 100
Ланков, Н. — 34
Левски, В. — 40, 88, 97, 115, 125, 126
Леметър — 75, 76
Ленин, В. И. — 78
Лермонтов, М. Ю. — 39, 97
Лечикеевич, С. — 107
Лилиев, Н. — 57, 59
Лондон, Дж. — 58, 81
Лондон, Ч. — 81
Лунгов, П. — 140
Люба — 114
Ляпов — 30

Мавроганов, Б. — 23, 25
Маджонек, Ст. — 107
Малтужински — 108
Малчев, П. — 44
Манев, Г. — 40, 41
Манчев, Ат. — 79
Мариница — 115
Маринов, Н. — 55
Мария Терезия — 113
Марс, Е. — 100
Мартинов, Ив. — 126
Масалитинов, Н. О. — 59, 87
Мах, В. — 7, 62, 79, 137
Маяковски, В. В. — 78
Месечков, Н. — 64, 138
Мештрович, Ив. — 6, 73, 104, 133
Миле, Ж. -Фр, — 92
Милев, Гео — 27, 49
Милевски, Л. — 16
Миленков, Ив. — 43
Мирчев, Ив. — 28
Митов, А. — 33
Митов, Д. Б. — 5, 34, 44, 54, 61, 95, 96, 97, 98, 99, 102, 124, 128, 131, 132, 141
Митрев, Хр. — 41
Михайлов, Ив. — 30
Мициева, Цв. — 117, 121
Мицкевич, А. — 79, 107, 138
Младенов — 24
Молиер, Ж. Б. — 69
Молнар, Ф. — 102
Моллов, Я. — 34
Монтен, М. дьо — 142
Мопасан, Г. дьо — 65
Мороа, А. — 104
Мултатули (Ед. Д. Декер) — 80, 138
Мурад — 109
Мусаков, Вл. — 84
Мюрже — 141
Мърмев — 30

Надя — 114
Настя — 113
Найденова, Ек. — 46
Натан, Ж. — 5, 34
Недева, Зл. — 5, 34, 70, 96, 130
Незвал, В. — 7, 112, 142
Нейедли, Зд. — 7, 112, 142
Нексьо, М. Андерсен — 83, 139
Немиров, Д. — 69
Нивянин, Ив. — 123
Никитов, Н. — 100
Норвид, К. Ц. — 108, 142

Огнянов, Б. — 139

Огнянов, С. — 87
Омарчевски, Ст. — 24, 25

Павел (папа) — 109
Павлина — 114
Павлов, Т. — 29, 68, 73, 76, 96, 112, 135, 138
Павурджиев, В. — 29, 135
Палаза — 11
Панов, Д. — 139
Панчев, Хр. — 32
Пейков, М. — 40, 41
Пекарек, В. — 7, 112, 142
Пенев, Б. — 68
Пенев, Вл. Хр. — 139
Пенев, Кр. — 34, 96
Пенчев, Ст. — 30
Перюшо, А. — 61
Петрана — 12
Петков, П. —54, 136
Петров, В. — 64
Петров, Г. — 32
Петров, Ил. — 34, 55, 61
Петрович (сем.) — 99
Петър (цар) — 18
Пиларж, Ян — 7, 112, 142
Пипков, Л. — 114
Плачков, Ив. Пеев — 58
Плева, Й. В. — 7, 112, 142
Пондев, П. — 64
Попвасилев, Ст. — 36, 104, 105
Попдимитров, Ем. —30
Попов, Ив. — 43
Попов, Л. — 23, 25
Попова, М. — 67
Прус, Б. — 108, 142
Пруст, М. — 6, 81, 98, 125, 137
Пушкин, А. С. — 6, 36, 39, 65, 78, 82, 97, 135
Пшибишевски, Ст. — 22, 135

Радев, С. — 55
Радевски, Хр. — 44
Радинов, Ив. — 25
Радославов, Ив. — 67, 68, 71, 74, 76, 86, 95, 135, 138, 140
Райнов, Б. — 45, 46, 136
Райнов, Н. — 32, 33, 34, 44, 45, 46, 66, 73, 81, 95, 135, 136
Ралин, Р. — 41, 42, 61, 64, 117, 123, 126
Рангел — 40, 41
Распутин, В. — 78
Рачев, Ив. — 27
Ремарк, Е. М. — 84
Рембранд — 33
Рибаров, Ал. — 136
Рогачев, Д. — 40, 41
Ролан, М. — 36
Ролан, Р. — 35, 36, 79, 97
Рудар (Петър Димитров) — 41, 42
Румянцев, С. — 27, 49

Савов, Г. — 136
Савов, Ст. — 69
Салтиков-Шчедрин — 67, 78
Саноцензиус, Г. — 109, 110
Сапарев, М. — 25
Сапунов — 30
Сарафов, Кр. — 130, 131
Сенкевич, Х. — 108, 142
Сент-Егзюпери, А. дьо — 118
Сервантес — 78
Симонов, К. — 78
Сиракова, М. — 35, 36, 37
Скала, Ив. — 112, 142
Словацки, Ю. — 107, 108, 142
Смирненски, Хр. — 77
Ставрев, В. — 21, 133
Стаматов, Г. А. — 30, 39, 59, 64, 65, 66, 70, 74, 130, 132
Стаматов, Г. П. — 64, 65, 66, 73, 76, 102, 143
Стамболийски, Ал. — 56, 68
Станев, Ив. — 20, 21
Станка — 18, 113
Станчев, Хр. — 43, 103
Стефан Караджа — 115
Стефанов, В. — 24
Стефанов, Ив. — 16, 24
Стефански, Ст. — 109
Стоев — 43
Стоилов, К. — 136
Стойков, Ат. — 41, 124
Стойчев, П. — 99
Стойчева, Т. — 99
Стоянов, З. — 77, 126
Стоянов, Л. — 5, 24, 25, 26, 30, 34, 38, 39, 40, 44, 59, 69, 71, 73, 76, 90, 95, 96, 130, 132, 135, 138, 143
Стоянов, П. — 43
Стоянов, Р. — 58, 59, 60, 76, 100
Стоянов, Т. — 44
Страшимиров, А. — 22, 68, 96
Страшимиров, Д. —126
Стубел, Й. — 56

Стумбов, В. — 31, 32
Тагор, Р. — 5, 27, 28, 31, 64, 66, 82, 83, 84, 133, 139
Танев — 43
Тачев, Т. — 40, 87
Тинева, К. — 60, 114
Тинева, М. — 114
Тихолов, П. — 136
Тодоров, П. — 43, 44, 136
Тодоров, П. Ю. — 47
Тодоров, Ц. — 7, 24, 48, 70, 99, 118, 121
Тодоров, Ст. — 37, 38
Толстой, Л. Н. — 22, 23, 38, 40, 66, 78, 82, 83
Тотева, М. — 64
Трандафилов, Вл. — 5, 12, 23, 24, 34, 59, 82, 87
Трандафилов, К. — 5, 23, 24, 30, 34, 82, 86, 87
Траянов, Ас. — 74, 75, 76
Траянов, Т. — 6, 24, 30, 33, 59, 66, 68, 69, 70, 71, 72, 73, 74, 75, 76, 90, 95, 135, 138
Тукидит — 77
Тунтев, Г. — 43
Тургенев, И. С. — 78

Уитман, У. — 81

Филипов, Р. — 35, 36, 37, 41
Филипов, Б. — 105, 135
Франк — 107
Франс, Ан. — 78, 79, 80, 83, 96, 97
Фучик, Ю. — 112, 113
Фучикова, Г. — 113

Хаджи Димитър — 115
Хаджидимов — 75, 76
Хаджилиев, Д. — 30, 34
Хаджихристов, Ив. — 28
Хайдрих — 113
Хайне, Х. — 73
Ханчев, В. — 60, 61, 62, 63, 78, 96, 101, 124, 128, 132, 136, 143
Хербст, Й. — 27
Хитов, П. — 115
Хитлер, Ад. — 101
Хрелков, Н. — 5, 34, 48, 49, 50, 76, 77, 95, 96, 125, 128, 129, 136, 143
Христов, К. — 101, 102, 126, 128, 132
Хунияди, Ян — 109, 110
Хус, Ян — 112

Цанев, Г. — 96, 141
Цанков, Ал. — 30, 34, 56, 85, 95
Цончев, Д. — 43, 45, 105

Чакъров — 34
Чапрашиков, К. — 135
Черкезов — 105
Чехов, А. П. — 22, 78
Чинтулов, Д. — 115

Шекспир, У. — 23, 59, 69, 78
Шкорпил, К. — 26
Шмерал, Вл. — 7, 112
Шолохов, М. А. — 78
Шопен, Фр. — 62, 80, 106
Шпевак, Ян — 62, 138
Шукшин, В. — 78
Шурбанов — 97
Шчеглов, М. — 96

Щиплиев — 97

Юго, В. — 37

Яворов, П. К. — 5, 6, 84, 87, 88, 98, 102
Янакиев, Д. — 97
Янсон — 79
Ясенов, Хр. — 27, 49, 69
Яструн, М. — 62, 137

СЪДЪРЖАНИЕ

За писателя и за анкетата 5
Разговори 11
Вместо послеслов 117
Бележки 135
Библиография на излезлите от Вичо Иванов книги 144
Именен показалец 146

B581869

ВИЧО ИВАНОВ

ЙОРДАНКА СТЕФАНОВА

*

Редактор *Н. Пушкаров*
Художник *В. Павлов*
Худ. редактор *Д. Донков*
Техн. редактор *Н. Николова*
Коректор *Д. Андреева*

*

Изд. индекс 7474
Дадена за набор на 28. X. 1980 г.
Подписана за печат на 7. I. 1981 г.
Формат 60/84/16 Тираж 2000
Печатни коли 10,50 Изд. коли 9,80 УИК 11,63

Код 28 $\frac{9535328311}{50\text{-}62\text{-}7\text{-}81}$

Цена 1,70 лв.

*

Печатница на Издателството на БАН
1113 София, ул. „Акад. Г. Бончев"
Поръчка № 5

„Литературни анкети“ идат да продължат постигнатото от пионерите на литературното анкетиране у нас. И не само да продължат, но чрез приложението на съвременна научна методология, съобразена с изискванията на българската марксическа литературна историография, да го обогатят.

В „Литературни анкети“ писателите говорят за самите себе си — разказват за своите първи литературни изяви, влияния, литературна среда, за първите си книги, за зараждането на творбата и т. н.

В „Литературни анкети“ под формата на непринудена беседа се поднасят изчерпателни биографични сведения и автентични данни за живота на анкетирания автор, за биографиите на неговите произведения, за особеностите на творческия процес.

В „Литературни анкети“ ще бъдат обхванати широк кръг от изтъкнати съвременни писатели, литературни критици и литературоведи.

„Литературни анкети“ ще бъдат ценен източник на изворов материал както за литературния историк, така и за широк кръг от читатели.

Цена 1,70 лв.